

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»én vagyok a bokréta, megoldva így haza s haladás
öröknek tetsző viszályát«*

ESTERHÁZY PÉTER

»egészen magáévá teszi a Torony témáját«

UMBERTO ECO

*»Mint az átok, úgy üldözte Erdély Miklóst
az általános rokonszenv.«*

FORGÁCS ÉVA

Mcmxciii Október

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIII Október

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Jeney Zoltán** zeneszerzővel **3**

Maurice Cranston Szabadság és nemzetiség **9**

Tallár Ferenc A tékozló fiú bátyja **14**

Kukorelly Endre Mintha már túl sokáig állna **18**

Esterházy Péter Élet és irodalom **21**

Tábor Ádám Versek **29**

Bashkim Shehu Oidipusz király és a hamis Oidipusz **31**

José-Maria de Hérédia Versek **35**

Forgács Éva Egy mítosz természetrajza **36**

Umberto Eco A tökéletes nyelv keresése **41**

Olivier Sacks A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét **49**

Szilágyi Ákos Horror Rádió, Budapest! **50**

Margócsy István BALASSA PÉTER / SZABADBAN (Margináliák) **57**

Szabó Judit Búcsú **63**

E számunkat ZOLTÁN SÁNDOR „Hommage à Max Ernst” című kollázs-sorozatával illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETÜKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

A CORVINA KIADÓ ŐSZI AJÁNLATA

„A mítoszok világa” sorozat kötetei az emberiség mítoszkincsét dolgozzák fel a legősibb hiedelmektől egészen napjaink nagyvárosi szubkultúrájáig. A legendák a legváltozatosabb képet festik egy-egy népcsoport vagy vallás képzeletvilágáról, és hozzásegítenek az irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotások jobb megértéséhez.

A S O R O Z A T K O R Á B B I K Ö T E T E I :

George Every: Keresztény mitológia

Veronica Ions: Indiai mitológia

John R. Hinnels: Perzsa mitológia

H A M A R O S A N M E G J E L E N I K

PROINSIAS MACANA: Kelta mitológia

ÁRA 1.450 FORINT

A CORVINA KIADÓ KÖNYVEI MEGVÁSÁROLHATÓK:

A CORVINA KIADÓ LÍCIUM BOLTJÁBAN: 4026 DEBRECEN
KÁLVIN TÉR 2/C. TELEFON: (52)19-428, A CORVINA KIADÓ
MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJÁBAN, AZ IDEGEN NYELVŰ
KÖNYV- ZENEMŰ- ÉS HANGLEMEZBOLTBAN: 7621 PÉCS,
SZÉCHENYI TÉR 8. TELEFON: (72)10-427. A CORVINA
KÖNYVKLUBBAN: 1051 BUDAPEST, VÖRÖSMARTY TÉR 1.
II. EMELET 201. TELEFON: 117-6222/421 MELLÉK

BŐVEBB FELEVLÁGOSÍTÁS: CORVINA KIADÓ KERESKEDELMI OSZTÁLY
TELEFON: 117-8379

Ezredvégi beszélgetés Jeney Zoltán zeneszerzővel

JENEY ZOLTÁN ÉS AZ „ÚJ ZENEI STÚDIÓ” NEVE IMMÁR BÓ KÉT ÉVTIZEDE ÖSSZEFORRT. JÖLLEHET EGY ZENESZERZŐ SZEMÉLYISÉG SEM JELLEMEZHETŐ PUSZTÁN EGY SZEMPONT SZERINT, MÉGIS, JÁRJUK KÖRBE ENNEK SEGÍTSÉGÉVEL EDDIGI TEVÉKENYSÉGEDET.

– Az Új Zenei Stúdió léte természetesen nem csak velem kapcsolatban nem kerülhető meg; s mivel a Stúdióban végzett tevékenység nélkül zeneszerzői munkám is bizonyára egészen másképp alakult volna, semmi okom sincs arra, hogy kiterjek javaslatod elől. Ráadásul így talán még egy-két közkeletű, kevésbé árnyalt vélekedéssel kapcsolatban is lehet némi remény a pontosításra.

– AKKOR RÓGTÓN HADD SZÖGEZZEM NEKED – KISSÉ SARKÍTVÁ – A HAGYOMÁNYOS „VÁDAT” A STÚDIÓVAL, ILLETVE A BENNE MŰKÖDŐ SZERZŐKKEL SZEMBEN: A STÚDIÓ ÁLTAL KÉPVISELT MINIMALISTA ZENE A TRADÍCIÓKBAN GYÖKEREDZŐ ZENE, ILLETVE ZENESZERZÉS ELVETÉSE; PUSZTA DACBÓL, VAGY FÉLELEMBŐL, MIKÖZBEN A SZERZŐK AKARVA-AKARATLAN ÖNMAGUKAT IS SZEGÉNYÍTIK.

– Először is nyomatékosan le kell szögezmem, hogy a Stúdió, mint formáció, soha nem képviselt semmifajta „-ista” zenét, így a minimalista zenét sem. Ez – amennyiben valaki átnézi a műsorokat – egyértelműen kiderül. Ha a Stúdió – legalábbis az igények szintjén mindenkor – igyekezett valamit képviselni, akkor az inkább egy maximalista igény volt, egyrészt az előadói minőséggel szemben, másrészt a valóban új törekvések mennél teljesebb körű bemutatásáért. Igaz, hogy ez a maximalizmus – nyíltan – soha nem volt vádpont, de a kompromisszumkészség ebből fakadó hiánya miatt már annál inkább voltak erős ütközések még a bennünket elfogadó, sőt támogató kollégákkal is. A kérdéset azért csak személyesen tudom értelmezni. Egyes zenei paraméterek szándékos redukciója – amit én is csináltam – többé-kevésbé rokonítható ugyan a minimalizmussal, de egyértelműen nem sorolható oda. Ugyanis a paraméterek kompozíciós szerepének esetenként más és más jellegű csökkentése, vagy akár egyes paraméterek teljes kiktatása is mindig a teljességre vonatkoztatás szándékával történt: redukáltam valamit, hogy más dolgokat tisztábban vizsgálhassak.

– TEHÁT NEM MEGTAGADÁSA A TÖBB ESZKÖZZEL TÖRTÉNŐ ZENESZERZŐI BÁNÁSMÓDNAK?

– Egyáltalán nem. Csak bizonyos kompozíciós eszközök szerepének kivételesen erős csökkentéséről vagy – akár ezzel egyidejűleg történő – felnagyításától van szó. Ez nemcsak hogy egyáltalán nem tradícióellenes, hanem ellenkezőleg: számtalan ilyen jellegű példát lehetne idézni az eu-

rópai zenetörténetből is, jóllehet többnyire nem ennyire kiélezetten. Tehát soha nem volt szó a hagyomány tagadásáról, ezt csak azért tulajdonították nekünk, hogy legyen egyfajta magyarázat arra, miért „nem érdemes” a műveinkkel érdemben foglalkozni. A hagyományt persze lehet igen szűken s igen tágan is értelmezni: hozzám kétségtelenül az utóbbi áll közelebb, s minden olyan zene hagyományt jelent számomra, amely a vele való alaposabb foglalkozásra készlet.

Egyébként a hagyományhoz való viszony tekintetében elég nagy különbséget érzek az amerikai minimalizmus körébe sorolt művek és az Új Zenei Stúdióhoz tartozó szerzők által írt, „minimalistának” tartott darabok között. Bár az amerikai minimalizmusnak is vannak zenetörténeti hivatkozási pontjai, a tradíciónak az a szerepe, amely számunkra igazán fontos, miszerint a zenetörténet egyszerre a tökéletes megoldások és az óhatatlanul nyitva maradt kérdések története, s ez utóbbiak felismerésének mindig is nagy szerepük volt az új törekvések kialakulásában, a tradíciónak ez a fajta felfogása személyes tapasztalataim szerint is igen távol áll az amerikai minimalista szerzők gondolkodásától.

Engem tehát – az említett váddal ellentétben – a hagyomány sosem zavart, sőt: első igazán nagy vihart kavart művem, a '71–72-ben készült *Alef – Hommage à Schönberg* kifejezetten a hagyomány bizonyos értelemben vett újragondolása.

– MIÉRT HOMMAGE À SCHÖNBERG?

– Mert az op. 16 *Farben* tétele volt a kiindulópont. Azt a kérdést akartam megvizsgálni, amit a hangszínek tekintetében Schönberg vetett fel, de a *Farben*-ben nyitva is hagyott, hogy a hangmagasságok térbeli változásának kikapcsolásával a hangszín és a dinamika miként viselkedik. Ezért a hangzás alapjául szolgáló 12 fokú akkordot rögzítettem, azaz az akkord egyes hangjai az egész darab folyamán végig kizárólag ugyanabban a regiszterben szólnak meg. Ez az eljárás aztán nemcsak a hangszín és a dinamika összefüggéseit élezte ki, hanem azt a kérdést is felvetette, hogy egy ilyen „statikus” módon felrakott akkord az adott rendszerben milyen módon és mennyire tehető dinamikussá azáltal, ha a teljes 12 fokú akkordnak mindig más és más kivágatai más és más, különböző tartamokkal szólnak meg. A feltett kérdést a szerializmusból kiindulva közelítettem meg, de a darab minden eljárásbeli rigorózussága ellenére sem tekinthető már seriálisnak.

– NEVEZHETJÜK „MÉRFOLDKÖNEK” A DARABOT?

– A zenetörténeti megítélés nem az én feladatom.

Tény, hogy számomra azzá vált. Kompozíciós szempontból bizonyára vannak hajlékonyabban, kiismerhetlenebb módon megírt műveim, de a primer hangzási energiát ta-

lán sehol máshol nem tudtam ennyire formai energiává sűríteni. Igaz, hogy ezen a módon később nem is volt szándékomban. Ugyanis amikor a darabot befejeztem, egyrészt rájöttem, hogy mindaz, amivel addig foglalkoztam, ebben a darabban benne van. Másrészt viszont azt is éreztem, hogy a továbblépés lehetséges elemeit is megtaláltam a magam számára. Ezért is adtam az „Alef” címet: a kabala szerint ugyanis az alef, a levegő, közvetítőként létezik a víz és a tűz között. A továbblépést illetően azonban a darab hirtelen sokkal rejtélyesebbé vált, s mivel kifejezetten féltem és iktóztam attól, hogy ezen az úton haladva netán ismétlegem magam, ráadásul oly módon, hogy ezt esetleg magam sem veszem észre, úgy véltem, hogy teljes tabula rasát kell csinálnom, amennyire ez egyáltalán lehetséges. Egyik pillanatról a másikra az kezdett érdekelni, hogy mi történne, ha minden addig tanultat, írtat elfeledve az egész zeneszerzői pályámat a semmiből kellene újrakezdeni, mindent újratanulva. De ez már a *Végjáték* című művem története.

– DE AZ ÚJ ZENEI STÚDIÓ ÁLTAL FELVERT HULLÁMOKAT UTÓLAG MINDENKÉPPEN „MÉRFOLDKÖNYI” ESEMÉNYNEK SZÁMÍTHATJUK!

– Azt hiszem, hogy az minden szerénytelenség és elfogultság nélkül megállapítható, hogy az Új Zenei Stúdió működésének ismerete nélkül a '70–80-as évek magyar zenéjének története nem értékelhető. A Stúdió léte kezdetől fogva olyan kihívást jelentett, amely pro vagy kontra, de szinte mindenkit állásfoglalásra készített. Hogy ez így alakult, annak számtalan oka volt. Kezdeném azzal, hogy a Stúdió létrejött is csak akkor, abban a helyzetben volt lehetséges. Jelentkezett egy új zeneszerző- és előadó-generáció: mi nemcsak azzal voltunk elégedetlenek, amivel a közvetlen előttünk járó kollégák is – nevezetesen a magyar zenei élet centralizált, megmerevedett struktúrájával, a minden újjal szemben gyanakvó és elutasító szellemiséggel, az egyszer s mindenkorra eldöntöttnek vélt hierarchikus értékrendjével –, hanem bizonyos mértékig már azzal is, ahogyan ezt a struktúrát, szellemiséget a közvetlen előttünk járó kollégák megváltoztatni vélték. Mi úgy láttuk, hogy még a legjobb szándékú kezdeményezések is eleve kudarcra vannak ítélve, amennyiben az intézmények és a struktúra változatlanok maradnak, sőt az intézmények még „be is szippantják” azokat, akik kevésbé gyanakvók és elővigyázatosak. Mi tehát – amikor nyilvánvalóvá vált, hogy valóságos struktúraváltásra nincs lehetőség – úgy véltük, hogy meg kell próbálni saját lábára állni, azaz ettől a bekebelező és fojtogató struktúrától, amennyire csak lehet, függetlenül dolgozni. Ez kezdetben persze nem volt ennyire tudatos, de ebbe az irányba lendítettek bennünket korábbi főiskolás tapasztalataink is.

A hatvanas évek főiskolás zeneszerzőköre nagyon erős aktivitást fejtett ki, rendszeres szakmai összejövetelekkel és évente legalább egy nyilvános bemutató hangversennyel. E koncertek több ízben is a Zeneakadémia Nagytermében voltak megtartva, általában igen nagy látogatottság mellett. A körnek sikerült a főiskolás előadók egy részét is aktivizálni, akik e koncerteken kívül is műsorra tűzték a műveinket. Az érdeklődésre jellemző volt, hogy a Gesualdo-kvintett egyik ilyen koncertjén Kodály is megjelent. Ebből a környezetből ugyan kiszakadtam két évre, amikor az Akadémia után Rómában folytattam a tanulmányaimat, ami aztán döntő fontosságúnak bizonyult számomra...

– PEDIG NYILVÁN NEM ILYEN IRÁNYBA KAPTÁL ÖSZTÖNZÉST – HA EGYÁLTALÁN „TERELGETTEK”!

– Petrassi nem terelt senkit semmilyen irányba, nem voltak előírásai, mindig az adott anyaggal kapcsolatban és kizárólag zeneszerzés-technikai szempontból fogalmazta meg észrevételeit. Ugyanakkor indirekt módon, de nagyon céltudatosan igyekezett rávezetni a növendékeit arra, hogy szembesüljenek saját magukkal, annak az általa is vallott Busoni-elvnek megfelelően, miszerint „kerüljétek a mesterségbeli tudást (rutint), tegyetek úgy, hogy minden a kezdet legyen”.

– VELED EZ HOGY TÖRTÉNT ?

– Volt egy elég keserves félévem. Hirtelen rengeteg új hatás ért: hihetetlen bőségben hallottam új zenét koncerteken vagy az olasz rádió harmadik műsorában szinte mindennap, s nem voltak megfelelő eszközeim ezen élmények gyors feldolgozásához. Ennek az eredménye az lett, hogy össze-vissza kapkodtam, számomra is váratlanul elkezdtem kliséket gyártani, azokat még túl is bonyolítottam; majd végigírtam magam Boulez könyvén (*Penser la musique aujourd'hui*), és két hétig azt hittem, hogy a Boulez által proponált rendszerben megtaláltam a bölcsék követit; s mikor rájöttem, hogy az a kompozíciós technikát, eljárásmodot, amellyel Boulez tökéletes és csodálatra méltó műveket hozott létre, azt én bizony elég siralmas eredménnyel tudom csak használni, s hogy ennek oka talán nem is csak nyilvánvaló felkészületlenségemben keresendő, hanem elsősorban abban, hogy valószínűleg nincs, nem is lehet univerzális kompozíciós technika, akkor teljesen lebénultam. Ez a sejtés ugyanis élesen ütközött bennem a zenetörténetnek azzal a hazulról hozott teleologikus szemléletével, amelyben oly tünetnyesen céltudatosnak, törvényszerűen elrendezettnek és mindig egyértelműen az új irányba mutatónak tűnt minden. Petrassi ekkor sem avatkozott közbe, pedig órákon keresztül szinte semmit nem vittem, hanem megvárta, míg én fakadok ki. Meghallgatott, majd a kérdés rövid, de alapos megbeszélése után megnyugtatót: most jó ponton van, és csak egy a fontos, hogy dolgozzon. A dolgban egyrészt az a fantasztikus, hogy ez így elmondva szinte a banalitásig hasonlít némely zen nevelési történetre (én akkor nem ismertem a zent, s Petrassiról sem tudom, hogy foglalkoztatta volna), másrészt az, hogy esetemben ez a módszer tökéletesen működött, és beindította azt a folyamatot, amely végleg valószínűleg akkor ért be, amikor később már tudatosan is képes voltam ilyen mély- vagy nullapontot előidézni a magam kimozdítása érdekében.

– S MIT JELENTETT MÉG RÓMA? AZ AMERIKAI ZENÉVEL IS OTT TALÁLKOZTÁL?

– Annak nem volt nagy kultusza akkor. Utólag főleg az olasz szerzők jönnek elő az emlékezetemben: Berio, Dallapiccola, Donatoni, Petrassi, Aldo Clementi, Castiglioni, de Ligeti is akkor hallottam először. Meghatározó élményem maradt Stockhausen római koncertje '68-ból: *Mikrophonie I*, *Prozession*, *Hymnen*. Nemcsak maguk a darabok, hanem az is, hogy ilyen fantasztikus elektronikus hangzásokat négyhat ember hozott létre ott a helyszínen. '69-ben aztán, az itthoni „légüres térben” mi is ebben az irányban próbáltunk elindulni, természetesen mindenfajta technikai felszereltség nélkül. Ez volt a kezdet: összejártunk improvizálni.

– ALAPVETŐEN GYAKORLATI INDÍTTATÁSÚ VOLT TEHÁT A MŰHELYMUNKÁTOR?

– Az! Eötvössel, aki akkor már a Stockhausen-együttesel dolgozott, a tisztaújfalu tanyavilágban felkerestük Bárony Mihályt, aki fantasztikus citerákat és tekerőlantokat készített számunkra. Sőt: az Eötvös által később Kontakt Mariskának elnevezett három basszshúrral felszerelt „vonóscitera” is az ő munkája. Sály László és Vidovszky is hamarosan követték a példánkat, sőt Sály és ifj. Kurtág György gongokat vásároltak, amelyeket pillanatok alatt „kezelésbe vettünk”: radíroztuk, különféle eszközökkel karistoltuk őket. Emellett a Rottenbiller utcában, amely a magyar zenei élet „persona non grata”-jának, Simon Albertnek az a zifluma volt, 1970 decemberében két koncertre is lehetőséget kaptunk. Az elsőt, amelyről később a Stúdió megalakulását datáltuk, többek között Kocsis Szerenádja ment, a darab közben összecukló kottatartók fészereplésével, valamint egy, a koncert közben láb- és pedáltörést szenvedett zongora közreműködésével, az én *wei wu wei* című, még Rómában írt darabom. Ezt csak azért említem, mert az Eötvös által vezényelt főiskolás együttes előadása az említett zongorabaleset ellenére is nagyszerű volt, és mintegy rehabilitálta a művet, annak másfél évvel korábbi, alaposan félreértelmezett bemutatója után. Sokak szerint az a tény, hogy ezt a darabot jól és sikeresen is el lehetett játszani, egyik fontos indító motívuma lett a későbbi „ÚZS-szindróma” kialakulásának. De a helyzet ekkor még sokkal inkább reménytelen volt, mintsem vészterhes: a második koncert után felajánlottak egy szobát a Rottenbiller utcában arra, hogy rendszeresen gyakorolhassunk. Örülünk a lehetőségeknek, s '72-ig nem is igen léptünk a nyilvánosság elé, dolgoztunk.

– '72 AZ ALEF BEFEJEZÉSÉNEK ÉVE, VAGYIS – A TE SZAVADDAL ÉLVE – A „TABULA RASA” IDEJE. MILYEN JELLEGŰ, SZEMLÉLETŰ DARABOK INDÍTOTTÁK AZ ÚJ PERIÓDUST?

– Nem hiszem, hogy a szemléletem változott akkor: elsősorban olyan módszereket, eljárásokat kerestem, melyek segítségével ezt a tabula rasát elérni véltem. Természetesen tisztában voltam azzal, hogy tökéletesen „üres lap” nem létezik a művészetben: az azonban lehetséges, hogy az emlékezet által szinte ösztönösen működtetett ellenőrzést kiiktassuk azáltal, hogy a zenei paramétereket az emlékezet kapcsolatásával határozzuk meg. Ilyen jellegű – főleg a véletlenre alapozott – módszerek már korábban is léteztek, mindenekelött Cage műveiben. A kérdés csak az volt, hogy én mennyire tudom elfogadni, ha ilyen módszerek alkalmazásával olyan hangzsfolyamatokat kapok, amelyek korábbi tapasztalatommal esetleg ellentétesek, érzésemnek nem felelnek meg. Cage művei egyébként addig egyáltalán nem foglalkoztattak. Sőt: 1964-ben a Varsói Őszön hallott műve kifejezetten taszított, és utána nyolc évig eszembe sem jutott. 1972-ben azonban hirtelen nemcsak azt vettem észre, hogy a műre jól emlékezem, hanem hogy utólag kifejezetten tetszik is. Ez a tudat alatt lezajlott változás annyira meglepett, hogy Cage roppantul érdekelné kezdett. Cage tanulmányozása persze nem változtatott a kérdés lényegén: el tudom-e fogadni azt, ami kvázi rajtam kívül álló faktorkok, előre fölállított képletek eredményeként jön létre.

– A KÉPLETET VISZONT TE TALÁLTAD KI!

– Valóban, de ettől még egyáltalán nem biztos, hogy a többnyire előre nem látható eredménnyel meg is tudok barátkozni. A véletlen módszerek tekintetében egyébként is tisztázandó, hogy zenei szempontból mennyiben beszélhe-

tünk egyáltalán véletlenről. Tiszta véletlen struktúrákat matematikai módszerekkel is igen nehéz előállítani, s a véletlen eljárások alkalmazása a zenében – az elemek viszonylag jól behatárolható és meghatározható köre miatt – sokkal inkább a kiszámíthatatlant, az előre nem látható létrejöttét segítheti elő, mintsem a valódi véletlent. Igaz, maga Cage is különbséget tesz *chance* és *random* között, de én a saját eljárásaim többségét illetően inkább zenén kívüli struktúrák zenei alkalmazásáról beszélnék. Az első ilyen művem, a *Végjáték*, például egy sakkjátszma átkódolása. A darab megírása rögtön egyfajta válasz is volt az előbbi kérdésre, miután elég sok – egyébként „logikus” – átkódolási szisztéma kipróbálása után döntöttem emellett, amit aztán alkalmaztam.

– ÉPPÜGY SAJÁTJAKÉNT NÉZHET ERRE A ZENE-SZERZŐ, MINT A HAGYOMÁNYOS ELV ALAPJÁN KOMPONÁLT DARABRA?

– Ebből a szempontból nem látok lényegi különbséget aközött, hogy egy darab hangjainak sorrendjét egy *seria* vagy egy kódolási szisztéma határozza meg. Ez utóbbi is a zeneszerző munkája. A *Végjáték* különben sem a kódolási szisztéma miatt „kemény” darab, hanem azért, mert végletesen érdekelt olyan egyszólamú dallam, amelyet kizárólag a hangmagasságok váltakozása hoz létre, a hangok időtartama, dinamikája, hangszíne ugyanis végig változatlan. S noha az alkalmazott eljárásnak köszönhetően ennek a dallamnak hallható belső ismétlődései, szekvenciái, váratlanul ismerős fordulatai, „csúcspontja” miatt a hagyománnyal is erős kapcsolata van, az említett redukció valamint az éppen következő hangok kiszámíthatatlan volta miatt a darab a hallgató figyelmét maximálisan igénybe veszi.

A *Végjáték* után kipróbáltam számtalan betű-hang, szám-hang kódolási eljárást, lehetőleg olyanokat, amelyeket akkori tudásom szerint mások nem, vagy nem úgy csináltak, valamint olyan struktúrákat, melyeket irodalmi példák inspiráltak. Tandori Dezső ilyen irányú munkái – a nem irodalmi, nyelvi struktúrák költészetben történő alkalmazásával – nagy hatással voltak rám. Az *Orfeusz kertje* vagy később a *Hérakleitosz*-sorozat kiindulópontjai is Tandori-versek, de már nem az egyszerű átkódolás szintjén, hanem az általa alkalmazott eljárások „átfordításával”.

– VÉGŰL IS EZT A FAJTA ALKOTÓI HOZZÁÁLLÁST, EZEKET A MÓDSZEREKET KÁRHOZTATTÁK SZEMBESZEGŰLŐ ATTITŰDKÉNT?

– Szerintem itt nem elsősorban a szakmai módszerek mássága volt a kihívás, hanem maga a másság: a független szellemi létnek az az igénye és gyakorlata, amelyet képviselni igyekeztünk. Ez sokak számára egyszerűen elviselhetetlen volt. Akár azért, mert tűrhetek semmilyen másságot, akár pedig azért, mert hiányzott vagy nem volt elég bátorságuk arra, hogy vállalják a független szellemi lét kockázatát. Amikor tehát egyes szakmai kritikákban az nyert megfogalmazást, hogy mi szembeszálltunk a magyar zenei élettel, megtagadtuk az elért eredményeket, akkor azt úgy kell érteni, hogy a bírálók többsége számára elfogadhatatlan volt az, hogy a zenei életnek abból a szigorúan kiépített hierarchiájából, amelynek a minél nagyobb ellenőrizhetőség volt a célja, gyakorlatilag sikerült kivonunk magunkat. Ezért sokszor még azok is nehezelték ránk, akik egyébként esetleg nem értettek egyet az olyan nyíltan ideologikus véleményekkel, mint amilyen például a központi pártlap zenekritikusának 1973 januárjában az

Alefről megjelent kritikája volt, miszerint „13 percig ugyanazt halljuk, parttalan hullámszát egy érzelmeitől megfosztott, kietlen zenei rendnek. Gesztusnak, kontraszt-nak, sőt érzékelhető formának sincs helye e műben. [...] „némi kerülővel”, „mégpedig Nyugatról”, a „divatos zen buddhizmus zenei vetülete ért el íme hozzánk is. Tehetséges emberek próbálkoznak e világnézet zenévé alakításával, s remélhetőleg – kigyógyulnak belőle.”

– EZ VALÓSÁGGAL GYÖNYÖRÜ... .

– Ugye? Ha ma olvasom ezt a kritikát, akkor ez egy a lehetséges vélemények közül. Az 1972–73-as balos visszarendeződés körülményei között azonban teljesen más akusztikája volt: a darab kapcsán megfogalmazott általánosítás és elvárás akkor nem is burkolt fenyegetést jelentett. De a helyzet azért akkor sem volt egyértelmű. Egyrészt a rólunk megjelent kritikák nagy többsége inkább pozitív volt, mint elmarasztaló, s ezt nyilván nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Másrészt maga a hatalom is megosztott volt velünk kapcsolatban: voltak, akik betiltásunkat követték, mások viszont abban voltak érdekeltek, hogy működhessünk. Így aztán minden támadás ellenére velünk nem történt meg az, ami ekkoriban többekkel, például Szentjóbó Tamással vagy Halász Péterekkel, hogy finoman kizsuppoljanak bennünket az országból.

– EZ A KETTŐSSÉG MEDDIG TARTOTT?

– A közvetlen fenyegetettség 1977-ben szűnt meg, amikor Pozsgay Imre lett a művelődési miniszter, s ennek nyomán a Zeneművészek Szövetségében is változás történt. Engem ugyan a Václav Havel bebörtönzése miatti 1979-es tiltakozás aláírása után behívtak egy kis „elbeszélgetésre”, de ezen az inkább mulatságos, mintsem fenyegető kellemetlenségén kívül sem én, sem az Új Zenei Stúdió nem részesült retorzióban, pedig nem vontam vissza az aláírástomat. Igaz viszont, hogy a feleségemet nyomban kirúgták az egyetemi állásából...

– S HA ELTEKINTÜNK A POLITIKAI „FELHANGOKTÓL”?

– Egy – elsősorban főleg a zenészeket – irritáló tényező nem szűnt meg, mert nem is szűnhetett meg. Mi az Új Zenei Stúdió alakulása óta együtt dolgoztunk Simon Alberttel, aki nélkül soha ez a munka így nem alakult volna. Simon Albert a zseniális emberek azon típusához tartozik, akikkel kapcsolatban senki nem maradhat közömbös. S miután karmesterként és főiskolai tanárként is mindent megpróbált, hogy érdemi változásokat idézzen elő, a változatlanságban és esetenként a tunyaságban is érdekelt ellenfelei mindent megpróbáltak a lejáratására. Bennünket is többször szembe akartak fordítani velem, illetve „leválasztani” róla. Ezek természetesen teljesen meddő próbálkozások voltak. Rengeteget köszönhattunk már akkor is neki, s teljességgel meg voltunk győződve szakmai igazáról. A zene az ő számára egy és oszthatatlan, ezért az előadó számára nem lehet lényegi különbség egy klasszikus mű vagy egy új darab megszólaltatása. Ezt a nézetét a gyakorlatban is igazolta: Bach-felvételeivel vagy Mozart-előadásaival éppúgy, mint Schönberg *Kamaraszimfóniájának* vagy Varèse műveinek a bemutatójával. S ugyanezek a főiskolások adták elő a mi műveinket is.

– AKKOR MEGINT KELLEMETLENEBB KÉRDÉST TESZEK FŐL: MIBEN LÁTOD AZ OKÁT ANNAK, HOGY A

'80-AS ÉVEK KÖZEPÉTŐL IMMÁR MINDENNEMŰ PRESSZIÓTÓL FÜGGETLENÜL MEGCSAPPANT AZ ÉRDEKLŐDÉS AZ ÚJ ZENEI STÚDIÓ KONCERTJEI, ILLETVE TEVÉKENYSÉGE IRÁNT?

– Erre a kérdésre csak több szempont összefüggő vizsgálata révén lehet kielégítően válaszolni, mivel a közönség csökkenésének egyszerre volt politikai, generációs, előadói, zeneszerzői, anyagi stb. vetülete. A politikai a leg-egyszerűbb: a '70-es évekbeli közönségünk egy részét feltehetőleg nem elsősorban a zenei érdeklődésük vonzotta a koncertjeinkre, hanem ugyanannak a független szellemiségnek az igénye, amelyről már beszéltünk. Csökkent a politikai nyomás, csökkent ez a fajta motiváció. A közönség generációk szerinti tagozódása nem csak bennünket érint: külföldön már a hatvanas évektől megfigyelték, hogy az a korosztály, amelyik éppen családot alapít, évekre feladni kényszerül a korábbi intenzív koncertlátogatást. Emellett – részint a mi példánk nyomán is – a hetvenes évek végétől már nemcsak az Új Zenei Stúdió volt az a hely, ahol a legújabb törekvések megszólaltak, hanem például a 180-as csoport is egyre aktívabb szerepet játszott. Igaz, hogy fellépésüknek önmagában nem volt „közönségelszívó” hatása, legfeljebb annyiban, hogy mi örömmel mondtunk le annak a repertoárnak a további játszásáról, amely az ő tevékenységük centrumát alkotta. Ugyanis mint zeneszerzők, egyre fárasztóbbnak és a komponálást akadályozónak éreztük a sok koncertet és a velük járó szervezési tevékenységet (még a '80-as évek elején is csak Budapestben több mint évi 20 koncertünk volt, és ezekkel kapcsolatban szinte mindent mi magunk csináltunk), a velünk együtt induló hangszerek pedig – akik szintén nem ebből a tevékenységből éltek meg – hivatásos állásuk mellett mindinkább csak alkalmilag tudtak közreműködni. Tehát ahelyett, hogy állandósulhatott volna egy komoly erő jelentő, előadókiből és zeneszerzőkből álló együttes, mint ahogy ez a '70-es években kialakulni látszott, a zeneszerzőknek kellett az előadói feladatok döntő hányadát ellátni. Ráadásul maga a zeneszerzői tevékenységünk is egyre inkább kinőtte azokat a folyamatosan szűkülő kereteket, amelyeket a Stúdió biztosítani tudott. A darabok többsége már nem a Stúdió által mozgósítható apparátusokra készült.

– ÚJ KIHÍVÁSOKRA VÁGYTATOK ?

– Egy zeneszerző fejlődése, amennyiben organikus, akkor általában abban az irányban halad, hogy a feltárt, felfedezett összefüggéseket minél szélesebb körben bontakoztassa ki. A nyolcvanas évek közepére az a helyzet állt elő, hogy zeneszerzői tevékenységünknek a Stúdió, mint előadói és szervezeti formáció már nem tudott adekvát kerete lenni. A közönség említett csökkenése a korábban elmondottak mellett nyilván éppen ennek a reakciója is volt. Miközben ugyanis az Új Zenei Stúdió koncertjein valóban csökkent a látogatottság, a Stúdióban működő szerzők művei iránt, a tapasztalatok szerint, egyáltalán nem csökkent az érdeklődés. Mindenesetre kétségtelen az, hogy ha a Stúdióra továbbra is szükség van – a 20. évforduló alkalmából rendezett monstre koncert visszhangja 1990-ben jelzett egy ilyen igényt –, akkor új szerepet kell találnia ebben a gyökeresen megváltozott helyzetben.

– BESZÉLJ EGY OLYAN MŰVEDRŐL, AMI AZ ELŐBB EMLÍTETT, ÚJFAJTA ÉRDEKLŐDÉSED SZÜLÖTTE; VAGY ÉPPEEN KESZÜLŐBEN VAN!

– Évek óta a *Halotti Szentertáson* dolgozom. Az ötletet Dobszay Lászlónak és Szendrei Jankának köszönhetem. 1975-től ugyanis majd' tíz évig énekeltem a Schola Hungaricában. Már 1977-ben felmerült a Caput-dallammal kapcsolatban, amelyhez akkor egy hangszeres trópuszt írtam, hogy a gregorián és a mai zene között teremthető-e valamiféle kapcsolat, helyesebben másfajta kapcsolat is, mint amilyen például Messiaen számára létezett. 1979-ben a *Halotti Szentertás* egyik sponsoriuma, a Subvenite feldolgozására kaptam biztatást, s a darab sikeres fogadtatása után a Schola karnagyai vissza-visszatérően próbálták serkenteni arra, hogy egy nagyobb ciklus keretében dolgozzam fel a teljes szentertást. Sokáig azonban nem tudtam mit kezdeni ezzel a kihívással. De 1987-ben, szerzői estemre készülve, hirtelen újabb négy tételt írtam, s ezek alapján már egy nagyobb szabású oratórium körvonalazódott. A terv – az anyag bősége miatt – azóta is alakul, miközben néhány újabb tételt – elsősorban egyes zsoltárszövegek megzenésítéseit, melyek különálló művekként is létezhetnek – már bemutattak.

– **S EREDETI GREGORIÁN ANYAGOT IS FELHASZNÁLSZ?**

– Szándékom szerint a gregoriánnak a legkülönfélébb megjelenési formái lesznek a darabban, hisz' éppen a gregorián feldolgozási lehetőségeinek az a bősége érdekel, amely a középkortól kezdve jelen van az európai zenében. Természetesen a feldolgozásnak csak egy saját hangzásvilágba épülve látom értelmét. A már szintén bemutatott *Absolve Domine* 16 szolamú kórus talán példázza, hogy milyen lehetőségekre gondolok. Az indító négy szolam az eredeti dallamból, és annak tükör-, rák-, és tükörrákfordításából áll, a további szolamok ennek a négynek a más és más fokokon induló kánonjai, finoman gyorsuló léptékekben. Az egész darabban tehát nincs az eredetitől idegen hang, miközben a hangzás ritmikailag rendkívül differenciált, s a teljes tizenkét fokú hangkészletet tartalmazza.

A gregorián egyébként kitűnő alkalmat ad arra, hogy ismételten sok mindent újragondoljak, csak éppen nem úgy, mint '73-ban. Már jó ideje ugyanis nem érzem, hogy a tradíció bármely értelemben gondot jelentene számomra: sőt, kifejezetten vonz, hogy szembesítsem magam a hagyománnyal.

Természetesen továbbra is egyetértek Cage mondásával: „Two people making same kind of music is one music too many”. Szabadon fordítva: „Ha két ember ugyanazt csinálja, az túl sok ugyanabból a zenéből”.

– **TEHÁT A ZENESZERZŐ EREDETI LEGYEN VALAMIKÉPPEN!**

– Hogy a dolog ne legyen ilyen egyszerű, természetesen Vidovszkyval is egyetértek: „Ha két ember ugyanazt csinálja, az nem ugyanaz.” Nem hiszem, hogy az eredetiséget *akámi* lehet. De egyáltalán mi is az eredetiség? Ha belegondolunk, akkor ez a szó nem azt jelenti, amit általában tulajdonítunk neki. Sokkal inkább a visszanyúlást az eredethez, mintsem valami olyat, ami még soha nem volt. Satie mondta: „Ha valaki valami igazán újat találna, mindent újrakezdenék.”

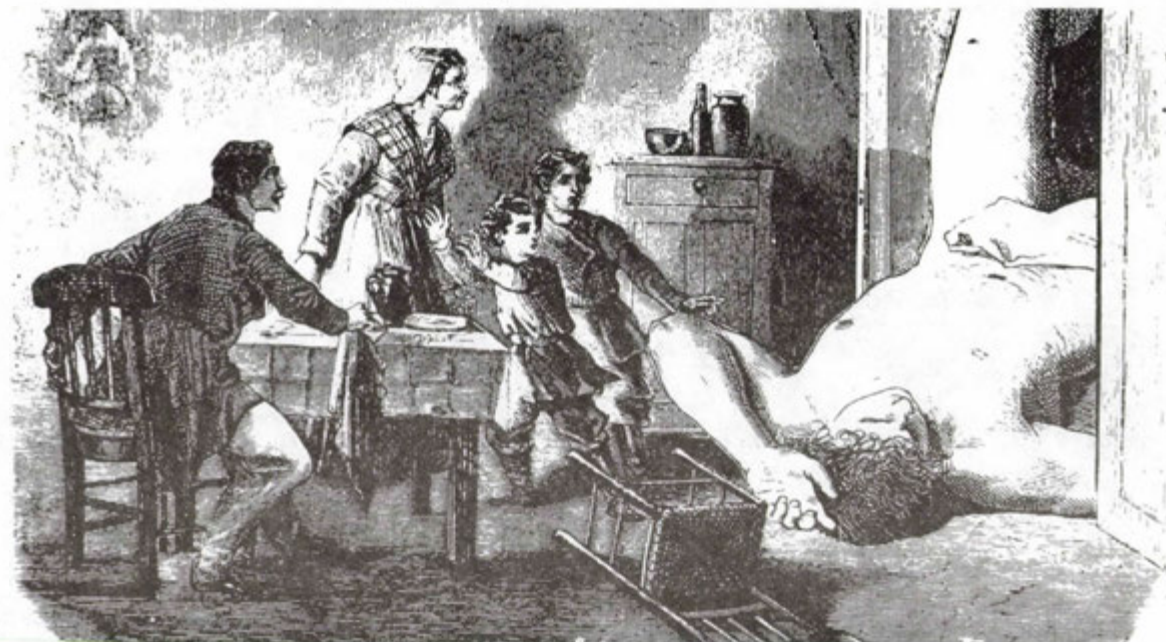
– **EZEK SZERINT A TÉGED AZ UTÓBBI IDŐBEN FOGLALKOZTATÓ GONDOLATOK IS INKÁBB MÁR ILYEN – MONDHATNI – EVOLÚCIÓS MÓDON SZÜLETTEK MEG BENNED ?**

– Amikor a „tabula rasá”-ról beszéltem, akkor tulajdonképpen egy olyan technikáról beszéltem, amelynek segítségével talán közelebb lehet kerülni az eredethez. A hagyomány ugyanis gyakran elfedi az eredetet. A legnagyobbak azonban – meggyőződésem szerint – mindig is tisztában voltak az eredettel, s ezért a szó közhasznú értelmében is eredetiek. A művészet története valóban evolúciós folyamat, de a nagy műalkotások organikusan jönnek létre. Ahogy Klee, már sokszor idézett parabolájában, a fa törzséhez hasonlítja a művészt, aki ebben a szerepében közvetítőként egybegyűjti és továbbítja, amit felszív a mélyből. „A korona szépségével nem azonos, az csak keresztüláramlott rajta.”

– **A FA-HASONLATTAL SZÓLVA: MONDHATJUK AKKOR, HOGY TE MOST HATÁROZOTT TEREBSZÉKESZAKASZBAN VAGY?**

– Szeretném, ha a közvetítő szerepnek meg tudnék felelni.

A BESZÉLGETÉST OLSVAY ENDRE KÉSZÍTETTE

A BARTÓK RÁDIÓ HULLÁMHOSSZÁN
1993. OKTÓBER 11, 12, 13, 14, 15-ÉN
14 ÓRA 20 PERCES KEZDETTEL

.....

**VENEGYIKT JEROFEJEV
MOSZKVA
-PETUSKI**

CÍMŰ POÉMÁJÁNAK RÁDIÓVÁLTOZATA. VÁRI ERZSÉBET
FORDÍTÁSÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL
RÁDIÓRA ALKALMAZTA VARGA VIKTOR
BALKAY GÉZA, VAJDA LÁSZLÓ, VALLAI PÉTER, BALOGH EMESE,
VASVÁRI EMESE, KRISTÓF TIBOR, BODROGI GYULA
ÉS MOLNÁR PIROSKA FELLÉPTÉVEL
A DALBETÉTEKET FELDOLGOZTA DARVAS FERENC
RENDEZTE MÁTÉ GÁBOR

.....

*„Igaza van Karl Marxnak, nem szabad a nőket bántani, nem szabad ütni-
verni őket, hiszen ahogy guggolva pisilnek — az maga a gyöngeség.”*

.....

*„Hát ez tetszik nekem. Tetszik, hogy az én népemnek ilyen üres, dülledt
szeme van... boldog vagyok, hogy ilyen szemek figyeltek rám
születésem pillanatában és hogy ilyen merev tekintetek
kísérik azóta is minden léptemet.”*

.....

*„1 deci »Zsiguli« sör, 0,3 deci »Szadko, a gazdag vendég« nevű sampon, 0,7
deci korpásodás elleni hajszesz, negyed deci fékolaj, 0,08 deci »5F« típusú
ragasztó, 20 gramm rovarirtó. Ez bizony nem más, mint a »Szuka bele«
kocka. Az első csillag feljövételétől, nagy kortyokban fogyasztandó.”*

Szabadság és nemzetiség

KÉT NÉHAI FEHÉR EURÓPAI MEGVILÁGÍTJA A ZŰRZAVAROS
INDIAI ÉS EX-JUGOSZLÁVIAI HELYZETET

MAURICE CRANSTON

Lord Acton és John Stuart Mill a szabadság eszméjének két kiváló képviselője volt a viktoriánus Angliában, Acton mint konzervatív liberális, Mill mint romantikus radikális. A nacionalizmus kérdése volt nézeteltéréseik egyik forrása. Ebben a képzeletbeli beszélgetésben a mai tapasztalatok fényénél újraértékelik felfogásukat.

ACTON: 1861-ben ön, Mr. Mill, a nacionalizmus mellett tette le a garast. Nem készítették-e netán a huszadik század eseményei vélekedésének megváltoztatására?

MILL: Én azt mondtam, hogy ha valamely népben erőre kap a nemzeti érzület, akkor megnyílik előtte a lehetőség arra, hogy egyesüljön egy közös – tőle elkülönült – kormányzat alatt. Nem látok semmi okot, amiért meg kellene másítanom véleményemet; annál is kevésbé, mivel azóta láthatólag szinte általánosan elfogadottá vált.

ACTON: De az ég szerelmére, nem látja, hogyan provokálja a nacionalizmus az ön frásai óta sorra a háborúkat: nemzetek között, merőben nacionalista indulatokból, sőt egyazon ország polgárai között, mint éppen most Jugoszláviában; és hogy időközben totalitárius, fasiszta és náci zsarnoki rendszerek jelentek meg a színen, valamennyi a szélsőségig vitt nacionalizmusra támaszkodva?

MILL: Nem támogattam soha egyetlen mozgalmat sem, amely nacionalistának nevezte magát. Mindössze annyit írtam a *Képviselési kormányzat* című könyvemben, hogy a kormányzat kérdésében a kormányzottakat illeti meg a döntés joga.

ACTON: De egyetértett azzal a gondolattal, hogy a népek különüljenek el, és alkossanak független, autonóm államokat. És ez – a nacionalista ideológiának mondhatni a veleje – pusztító hatású programnak bizonyult.

MILL: Nem gondolom, hogy pusztító hatásúnak éreznék Észtország, Lettország vagy Litvánia népe is, amelyeknek a függetlenség visszaszerzése volt a legfőbb szándékuk a szovjet uralom évtizedei alatt. De Grúzia, Ukrajna, Örményország és Moldávia népe sem véli így, amelyeknek korábban nemigen volt részük a függetlenségben, mégis megszerezték, mihelyt módjuk nyílt rá.

ACTON: Ezeknek az ön által említett eseteknek semmi közük egymáshoz. Moldáviában, példának okáért, vegyes a lakosság, és amikor a román ajkú többség kikiáltotta a Moldovai Köztársaságot, az orosz ajkú kisebbség kikiáltotta a maga Dnyeszteri Köztársaságát: és a kettő szemben áll egymással. Ahány hely, annyi helyzet, hiszen az emberek nem elszigetelt területeken élnek. A nacionalizmus legutóbbi tragikus megnyilatkozásainak és következményeinek színterén, Szarajevóban egymás szomszédságában kato-

likus templomok tornyai, ortodox templomok kupolái és mozlim minaretek nyúlnak az égbe, még a régi osztrák császárság idejéből, amikor az eltérő vallású közösségek és faji csoportok békében megfértek egymással.

MILL: Csak mert egyaránt áldozatai voltak ugyanannak a birodalmi despotizmusnak.

ACTON: Mondhatnók, akárcsak a kommunizmus jegyében egyesült Jugoszláviában. Csakhogy az Osztrák Császárság nem terror révén uralkodott, a Brit Birodalom se.

MILL: Az emberek mégis elnyomottnak érezték magukat; joguk volt véget vetniük alárendeltségüknek.

ACTON: Sohasem tagadtam, hogy előfordulnak ilyenfajta esetek. Ámde jóval gyakoribb, hogy az embereket nacionalista propaganda győzi meg róla: elnyomottak vagy sem, nekik jussuk van saját nemzeti államhoz.

MILL: Így értelmezik szabadságukat.

ACTON: Teljességgel helytelenül, még az ön elméletének kívánalmai szerint is, amely a szabadságról azt vallja, hogy az az egyének legjobb énjének megvalósulása. A németországi nacionalizmus alapítói, életünkben kortársaink: Fichte és követői azt mondták, hogy a németül beszélő egyének szabadsága csak az egységes, független német állam létrejöttével válhat valóra: és hogy a németek személyes joga az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz bele kell hogy olvadjon a német nemzet kollektív jogaiba. A nemzeti függetlenség keresésében odalett az egyéni szabadság.

MILL: Nem vagyok a német metafizika bajnoka, de a német nacionalizmus mégiscsak azzal veszi kezdetét, hogy Napóleon meghódította a német ajkú államokat; ám hiába nyilatkoztatta ki császárságának egyetlen okául és céljául a szabadság eljuttatását más nemzetekhez, a németek pusztán idegen zsarnokot láttak benne, és felismerték, hogy vagy háromszáz államra szabdalva milyen végzetesen gyengék.

ACTON: Talán elmondható, hogy a német és az olasz nacionalizmus – ez volt a nacionalizmus két legfontosabb formája a mi életünkben – egyaránt konstruktív vállalkozás volt kis államok nagy államokba tömörítésére. A huszadik században viszont szinte kizárólag nagy államok kis államokká tördelésén serénykedett: sokféle közösségből álló birodalmakat, királyságokat, nagy köztársaságokat láthattunk eltűnni az egy közösség – egy állam eszme igézetében.

MILL: A nacionalizmus nem minden közösségnek követel autonómiát: csupán a nemzeteknek. Magam írtam a *Képviselési kormányzatban*, hogy a bretonok vagy a baszkok esztelenséget követnének el, ha kizárnák magukat egy ropant műveltségű nép eszméinek és érzeteinek áramából, amelyet mint franciák élvezhetnek. Ugyanezt mondtam a walesiekről és a skót felföld lakóiról mint az angol nemzet tagjairól.

Az írás a *National Review* című New York-i kétheti lap 1993. január 18-i számában jelent meg, *Freedom and Nationhood* címmel.

ACTON: A mai nacionalisták túlhaladottnak ítélnék az ön fenntartásait. Ők a walesi és a skót népet nemzetnek nevezik. Minden nacionalista egyéni felfogást vall a „nemzet” fogalom jelentéséről.

MILL: A tizennyolcadik században az volt a vélemény, hogy a nemzet közös kultúra, nyelv, esetleg vallás által egységesült csoport.

ACTON: De azt is láthattuk, amint ezt a meghatározást utóbb elvetették. Ernest Renan szerint például a nemzet egyszerűen olyan emberek csoportja, akiket a közös emlékeztet és az együtt élni vágyás tart egységben – *le plébiscite de tous les jours*, a nap mint nap megújuló népszavazás.

MILL: Más teoretikusok fájrol beszélnek, vagy ami ma szalonképesebbnek hangzik: etnikai hovatartozásról. A nemzetet szerintük közös etnikai eredetű emberek alkotják. Ez láthatólag nagy hatású nemzetfelfogás.

ACTON: Éppen ez a faji vagy etnikai alapra helyezett nemzetfelfogás mérgeztette úgy el a nacionalizmust. Muzulmánokat látunk kiűzetni Boszniából, a szerbekétől eltérő etnikumuk miatt, amiért is úgy bánnak velük, mint idegen nemzethez tartozókkal. Zsidók és örmények, pusztán mert etnikailag eltértek szomszédaitól, népi társaságai vá lettek.

MILL: De mindezeket csak kivételeknek tekinthetjük a világ afelé haladtában, amit Woodrow Wilson önrendelkezésnek nevezett. Az Egyesült Államok kiválása a Brit Birodalomból, majd autonóm köztársasággá alakulása követendő példát állított népek tucatjai elé, s azok meglehetősen sikerrel követték is ezt az utat.

ACTON: Az Egyesült Államok népe nem azért szegte meg a brit törvényeket, mert idegen törvényeket látott bennük, hanem mert azok igazságtalanná és terhessé váltak. Ugyanezek az okok indították a németeket és más európai népeket, mint említette, a Napóleonnal szembeni ellenállásra. Napoleonban nem a franciát gyűlölték, hanem a zsarnokot. A nacionalista propaganda bujtotta fel az embereket arra, hogy pusztán a nemzetiségi hovatartozás alapján is ellenálljanak valamely uralkodónak. Régen inkább idegen születésűeket koronáztak királlyá, abból a megfontolásból, hogy idegenek lévén pártatlanabbak lesznek alattvalóik kívánságainak megítélésében.

MILL: Meggyőződésem szerint jórészt ezért volt sikeres a brit kormányzás Indiában. De eljött az idő, amikor a népek vagy nemzetek maguk kívánják irányítani sorsukat, ahogyan Jefferson mondja a *Függetlenségi Nyilatkozatban*. Paternalista kormányzásra egy külföldi is megfelel, de a képvisleti kormányzást olyan embereknek kell gyakorolniuk, akik ezer szállal kapcsolódnak az általuk képviseltekhez.

ACTON: Ön úgy használja a „nép” és a „nemzet” szót, mintha ugyanaz volna az értelmük. Az én fülemben a „nemzet” szónak csupán olyan néppel kapcsolatban van értelme, amely politikailag egységessé vált és rousseau-i értelemben vett *patrie*-t alkot, irányt adva tagjai hazafiságának. Joggal nevezhetjük nemzetnek Lengyelországot még azután is, hogy egymással hadakozó hercegek háborús prédaként részekre szabdalták, és már nem szerepelt Európa térképén. Akkor is létezett lengyel nemzet, mert egykor volt egy lengyel királyság, és hiába üzettek el a királyok, a lengyel nemzet megmaradt, akárcsak a testtől elvált lélek, mely újraegyesülésre vágyik.

MILL: Acton lord, ön láthatólag kedveli a lengyel nacionalizmust. Miért nem terjeszti ki rokonszenvét más országok nacionalizmusára is? Miért is ne mondhatta volna például egy olasz nacionalista 1860 előtt, hogy az olasz

nemzet testetlen lélek, mely visszakívánczik porhüvelyébe?

ACTON: Mazzini kétségkívül mondott efféléket, még Franciaországban, a számkivetettségben. De amikor 1847-ben visszatért Olaszországba, és azt hirdette az olaszoknak, hogy „át- meg áthatja őket az egység és nacionalizmus eszméje”, azoknak fogalmuk sem volt róla, miről beszél. Nem volt semmiféle előzetes tapasztalatuk a hazafias szövetkezésben, mint mondjuk a lengyeleknek. Itália a szárd király alatt egységesült, aki erővel és fondorlattal uralma alá hajtotta az egész félszigetet. Csak ezután születhetett meg az olasz hazafiság, és jöhetett létre egy olasz nemzet.

MILL: De annyit azért el kell ismernie, hogy az olaszok nagyobb szabadságot élvezhettek az egységesült olasz királyságban, mint korábban a nápolyi Bourbon királyok vagy a lombardiai osztrák alkirály alatt.

ACTON: Hogyne, nagyobbat; ámde bizonyosan nem éltek nagyobb szabadságban a legbuzgóbb olasz nacionalista, Mussolini alatt.

MILL: Mussolini csak húsz esztendő az olasz egyesülés és függetlenedés óta eltelt 130-ból. A fasizmus reakció a demokráciával szemben, és a végén a demokrácia az esetek többségében győzelmet aratott a reakció felett.

ACTON: Az esetek többségében? Nekem úgy tűnik, hogy a nemzeti függetlenséget elnyert közösségek az idegen – jó vagy épp rossz szándékú – uralmat csupán csak felcserélték valamiféle hazai zsarnokságra. Az Ottomán Birodalom sokszor velejéig rothadt volt a Közel-Keleten, általában mégis lanyhább, semhogy elnyomó lehessen; a közönséges arab ilyenformán nagyobb szabadságban élt a török uralom alatt, mint manapság Szaddám Huszein és a hasonló nacionalista kényurak alatt.

MILL: Mint tudja, életemben azért tartottam igazolhatónak a brit kormányzást Indiában, mert az indiai nép még nem mutatott kellő politikai érettséget. A mi uralmunk megadta nekik azt a neveltetést, amelyre szükségük volt a nemzeti függetlenség elnyeréséhez, és az 1940-es évekre el is jutottak ehhez a küszöbhez.

ACTON: Ha a szándék az indiai nemzet létrehozása volt, akkor az aligha ért cél: mert amint véget ért a gyarmati kormányzás, a muzulmán kisebbség véres jelentek közepette kivált Indiából, hogy létrehozza Pakisztánt; aztán Pakisztánból váltak ki a keleti tartományok, és megalkották Bangladeszt; most pedig a szemünk láttára a szikh közösség követel magának önálló államot. Indiai nacionalizmus csak addig létezett, amíg britek gyakorolták a hatalmat; azóta az Indiai-félsziget egymás ellen acsargó, ellenséges nacionalizmusok küzdötte.

MILL: Az indiai szubkontinens különféle vallási közösségei különálló civil társadalmakká vagy államokká alakultak át, amelyeknek minden tagja úgy érezheti, hogy magafajtajuk irányítása alatt áll, és az államhatárok követik a nemzetiségi területek határvonalait. Ez megfelel egy demokratikus kor jogos követelményeinek, még ha az érintett uralmi rendszerek nem felelnek is meg a demokrácia eszményeinek.

ACTON: Azt akarja mondani, hogy egy pakisztáni inkább kívánna egy – netán igazságtalan – muzulmán uralmat, mint egy igazságos hindut?

MILL: Nyilvánvalóan, ha ez a választék.

ACTON: Akkor ennek a mi pakisztáninknak a gondolkodását nyilvánvalóan megzavarta a nacionalizmus ideológiája, hiszen épeszű ember nem választ igazságtalan uralmat, ha igazságosban is lehet része.

MILL: Az az ember nem gondolja, hogy választása volna; igaz, többször is hallottam írek szájából, hogy inkább élnének rossz kormányzás alatt Dublinban, mint egy még oly jó alatt is Londonban.

ACTON: Azok az írek azért beszéltek így, mert nem hiszik, hogy bármiféle londoni kormányzás jó lehetne Írországnak. Az íreknek túl sok évszázadon át kellett szenvedniük az angol uralkodók elnyomásától. Ebben hasonlóságot a lengyelekhez. Hajdan királyaik voltak, és régebbi kultúrájuk, mint az angliai. Abban az időben, amikor a skótok királyságukat, a walesiek hercegségüket végül Egyesült Királysággá egyesítették az angolokéval, az íreknek eszükbe sem jutott semmi ilyesmi; és az Egyesült Királyság csak az írországi protestáns kisebbség hazafiassága fölött diszponált, amelyet birtokelkobzásokkal és a skóciai presbiteriánusok bevándorlása révén sikerült felgerjesztenie.

MILL: Mindig azt reméltem, hogy a londoni kormány kellő reformokat vezet be ahhoz, hogy megbékítse az írországi katolikus lakosságot az Egyesült Királysághoz való társulás gondolatával.

ACTON: A Liberális Párt az önkormányzat (*Home Rule*) alternatíváját javasolta a tizenkilencedik században. Végül azután nem lett semmi sem ebből, sem abból: az első világháború után egy koalíciós kormány bevezette a felosztást, amely elkülönítette a grófságokat, de nem különítette el az embereket; így ma Észak-Írországnak annak lehetünk tanúi, hogy a többség a brit nemzethez tartozónak tartja magát, egy jelentős kisebbség viszont az ír nemzet részének, s ezek ellenséggként tekintenek egymásra, és mindennaposá vált a terrorizmus.

MILL: Minthogy az egyik fél nem óhajt brit lenni, a másik meg nem óhajt ír lenni, csak a kiegyezés és a kibékülés lehet megoldás.

ACTON: Sajnos éppen a már két évszázada hódító nacionalizmus teszi olyan nehézé a megbékélést, nemcsak Észak-Írországnak, hanem szinte mindenütt a világon, ahol különböző vallások, más-más kultúrák és nyelvek keverednek egymással. A haladó felfogás örömmel látja a „több-

kultúrájúságot”, de igazság szerint a „többkultúrájúság” nemigen bontakozik ki a kormányzás haladó változataiban, például a köztársasági formában, ahol az embereknek meg kell osztaniuk jogaikat szomszédaikkal. Egy király vagy egy császár felségjogai alatt a legkülönbözőbb fajták és hitvallások békében élhetnek egymás mellett az uralkodó iránti hűségtől egyesítve, az általa nyújtott béke biztonságában.

MILL: Ez esetben fel kell tennünk a kérdést: nem ér-e vajon többet a szabadság a békénél? Elismerem, hogy a nemzeti önrendelkezésre törekvés polgárháborúhoz hasonló békétlenségeket támaszthat, félelmet, bizalmatlanságot vagy megvetést az egymással szomszédos vagy összekeveredett közösségek között; az ilyen körülmények azonban jóval kevésbé általánosak, mint ön gondolja; az a gyakoribb, hogy a nemzetek egyszerre élvezhetik az autonómiát és a polgári nyugalmat.

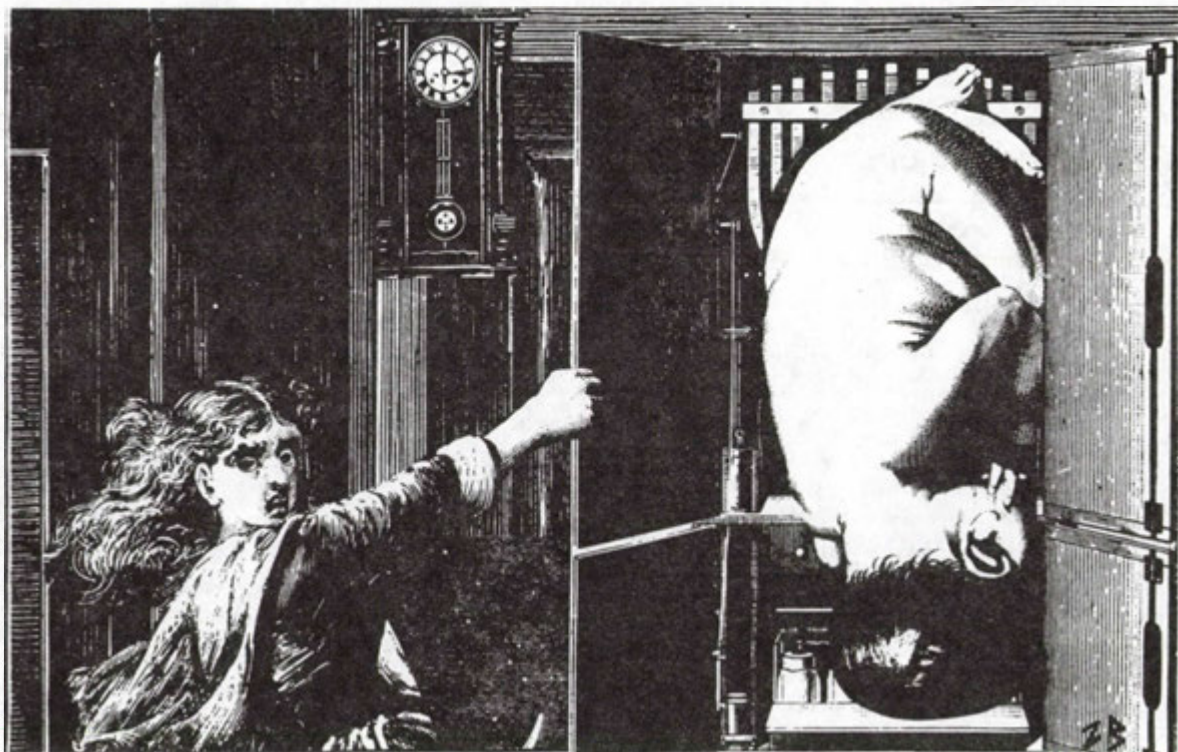
ACTON: Egy szóval sem tagadom. Ámde az autonómia és a szabadság nem ugyanaz. Egy független államban éppoly elnyomó lehet a kormány, mint bármely külső uralmi rendszer. A szabadságnak nem az uralkodó nemzetisége a próbaköve, hanem az, hogy joga van-e a polgárnak mint egyénnek az életre, a szabadságra és a tulajdonra. A nacionalista ideológia szem elől téveszti ezt.

MILL: Jómagam viszont mindig is szem előtt tartottam.

ACTON: De amikor a nacionalizmus megtámogatására azt vetette papírra, hogy „a szabad intézményeknek szükség szerű feltételük, hogy a kormányzat fennhatóságának határai egybeessenek a nemzetiségi határokkal”, olyanokat segített tekintélyével, akik nem osztották az Ön elkötelezettségét a személyes szabadság iránt.

MILL: S midőn ön azt írta, Acton lord, hogy „a különféle nemzetek együttes jelenléte az államban éppoly szükséges feltétele a civilizált életnek, mint az emberek társadalomba való egyesülése”, imperialistáknak tett vele szolgálatot, akik között ritkaságszámba megy az önhöz fogható liberális.

FORDÍTOTTA SERES IVÁN

A SOROS ALAPÍTVÁNY ÖSZTÖNDÍJPROGRAMJAI AZ 1994/95-ÖS TANÉVRE

ÁLTALÁNOS PROGRAM. 10-12 fő számára 3-9 hónapos, elsősorban kutatásra szóló ösztöndíj.

Jelentkezés: felső korhatár nélkül. Az ösztöndíjprogram célja, hogy főképpen fiatal, diplomás szakemberek számára az USA, illetve bármely más nyugati ország felsőoktatási intézményeiben vagy kutatóintézeteiben lehetőséget nyújtson kutatómunka vagy továbbképzés folytatására. Pályázhatnak szakemberek a) a humán és társadalomtudományok és b) a természettudományok területéről.

Akik továbbképzési (M.A., Ph.D.) ösztöndíjra pályáznak valamely elismert felsőoktatási intézménybe, azoknak tandíjmentességet vagy teljes tandíjfedezetet kell igazolniuk.

E program keretében nyújthatnak be pályázatot azok is, akik számára anyagi rész támogatást ajánl fel egy adott fogadóintézmény, és a pályázó az alapítványtól csak ennek kiegészítését kéri („matching grant”).

BOLOGNAI PROGRAM. Pályázható 4 vagy 4+2 hónapos posztgraduális kutatói ösztöndíj az 1993/94-es tanév II. szemeszterére, 1994 február 1-i kezdettel. Pályázható további 2 hónapos hosszabbítási lehetőség, 1994 őszére. Ez a két hónap önállóan nem pályázható meg. Pályázhatnak 38 évnél nem idősebb szakemberek az alábbi tudományágakban:

- bölcsészettudomány,
- közgazdaságtan (kiemelten a kis- és középvállalkozások menedzsmentje),
- műszaki kémia és anyagtudományok,
- geológia,
- transzplantációs sebészet.

LEUVENI PROGRAM. A Soros Alapítvány és a KU Leuven közös programja. Legfeljebb 10 fő számára 3, illetve 9 hónapos ösztöndíj a Leuveni Egyetemen, Belgiumban.

a) 3 hónapos kutatási ösztöndíj az 1990-1994 között végzett diplomás szakemberek részére. Pályázhatnak a humán és társadalomtudományok művelői.

b) 9 hónapos posztgraduális vagy posztdoktorális ösztöndíj diplomás szakemberek részére. Pályázni lehet bármely, Leuvenben kutatható tudományágban.

A korhatár a posztgraduális képzésre jelentkezőknél 32 év, a posztdoktorális ösztöndíjra jelentkezőknél 38 év.

LONDONI PROGRAM. Legfeljebb 8 fő számára 3 vagy 6 hónapos ösztöndíj a University of Londonra. Pályázhatnak 25-35 év közötti, jeles egyetemi diplomával rendelkező szakemberek az alábbi szakterületeken: filozófia, jog, közgazdaságtan, nemzetközi kapcsolatok, politológia szociológia, történelem, urbanisztika.

OXFORDI PROGRAM. 8 fő számára 9 hónapos ösztöndíj az oxfordi egyetemen,

a) posztrgraduális képzés legfeljebb 3 éve (1991-1994) végzett, diplomás szakemberek részére, bármely, Oxfordban kutatható tudományágban.

b) posztdoktorális képzés 35 évnél fiatalabb szakemberek részére, akik már rendelkeznek doktori fokozattal, és/vagy kandidátusi értekezésükön dolgoznak a társadalom- és természettudományok területén.

RUTGERS PROGRAM. 4 fő számára 9 hónapos ösztöndíj a Rutgers Egyetemen (State University of New Jersey) 35 évnél nem idősebb diplomás szakemberek számára. Pályázni lehet az alábbi tudományágakban: antropológia, filozófia, fizika, irodalom (angol, amerikai), mikrobiológia, művészet-történet, „operációs kutatások” (Operation Research), politológia, pszichológia, történettudomány, urbanisztika.

A SOROS ALAPÍTVÁNY ÖSZTÖNDÍJPROGRAMJAI AZ 1994/95-ÖS TANÉVRE

ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK VALAMENNYI ÖSZTÖNDÍJJAL KAPCSOLATBAN:

1. Csak egyetemi végzettséggel rendelkező magyar állampolgárok pályázhatnak.
2. Az ösztöndíj elnyerésére csak azok a szakemberek esélyesek, akik a tanulmányi cél eléréséhez szükséges szinten beszélik a célország nyelvét. Erről speciális nyelvvizsgán kell számot adni.

FIGYELEM! A Soros Alapítvány által meghirdetett hosszú (3-9 hónapos) külföldi ösztöndíjpályázatok közül évente egy ösztöndíjprogramra lehet pályázatot benyújtani. Amennyiben valaki ugyanabban az évben az Alapítvány más külföldi ösztöndíjas programjában is sikeresen pályázik, ebben az esetben csak az egyiket fogadhatja el.

A PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSÁNAK MÓDJA:

Az ösztöndíjak csak az erre a célra készített kérdőíveken pályázhatók meg.

Pályázati kérdőívek és tájékoztatók a kiválasztott ösztöndíjtípus megjelölésével postán igényelhetők a Soros Alapítvány Titkárságától (1538 Budapest, Pf. 596.), valamint hozzáférhetők a Soros Alapítvány budapesti és vidéki információs központjaiban.

Az elkészített pályázatokat a Soros Alapítvány Titkárságához kell postán eljuttatni:

1538 BUDAPEST, POSTAFIÓK 596.

A PÁLYÁZATOK BEADÁSI HATÁRIDEJE:

Bolognai program: 1993. november 1.

Leuveni és londoni program: 1993. december 20.

Az összes többi program: 1993. november 15.

A HATÁRIDŐK SZIGORÚAN BETARTANDÓK.

EGYÉB ÖSZTÖNDÍJLEHETŐSÉGEK:

Számos más ösztöndíjlehetőséget tesz nyilvánossá a Soros Alapítvány Külföldi Ösztöndíj Bizottsága. Ezen programok lehetőséget adnak arra, hogy egyetemi diplomával rendelkező fiatal magyar szakemberek ösztöndíjpályázatot nyújthassanak be különböző nyugat-európai és észak-amerikai felsőoktatási intézmények már működő ösztöndíjprogramjaira, melyek szívesen fogadnának kelet-közép-európai pályázókat is. Ezen ösztöndíjak anyagilag teljesen függetlenek a Soros Alapítványtól, az Alapítvány csupán lehetővé kívánja tenni a pályázati anyagokhoz és információkhoz való könnyebb hozzáférést. Ezen lehetőségek hozzáférhetők az alábbiakban felsorolt információs központok vezetőinél 1993. október 15-től kezdve, illetve a lehetőségek beérkezésétől függően folyamatosan.

INFORMÁCIÓS KÖZPONTOK:

- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Tájékoztató Központ (Budapest VIII. Szabó Ervin tér 1.)
- Budapesti Műszaki Egyetem, Nemzetközi Diákközpont (Budapest XI. Műegyetem rakpart 3.)
- ELTE BTK (Budapest V. Piarista köz 1. I. emelet 44.)
- JATE Központi Könyvtár (Szeged, Dugonics tér 13.)
- Miskolci Egyetemi Könyvtár (Miskolc, Egyetemváros)
- Veszprémi Egyetem Központi Könyvtára (Veszprém, Schönherz Zoltán utca 10.)
- KLTE Könyvtára (Debrecen, Egyetem tér 1. K202)
- JPTE Nemzetközi Oktatási Központ (Pécs, Szántó Kovács János utca 1/B.)

A tékozló fiú bátyja

TALLÁR FERENC

1

Mindnyájan ismerjük a „tékozló fiú” történetét. A megtérő bűnös és a megbocsátás témája mélyen beleivódott kultúránkba. De tekintsünk most egyszer erre a sokszor feldolgozott témára a példázat egy mellékszereplője, a tékozló fiú bátyja felől, aki egyszerűen csak *hazaérkezik* a mezőről, ahol tette a dolgát. Vajon nem joggal veszi-e zokon, hogy megtévelyedett öccse *megtértekor* apjuk hízott bárányt vágat és örömmünnepre hívja háza népét, míg az ő kedvéért, aki apja szavát és házának törvényét soha meg nem szegte, ilyen ünnepet soha nem ültek? A bűn útjára kellene lépünk, hogy a megtérés után igaz voltunk mintegy „feltűnjön”?

A magyarázat ezen a ponton vehetne persze egy puszta pszichológiai, minden mélyebb megfontolástól független irányt is, és a szövegkörnyezet másik példázata, az elveszett garasé, kétségteljesen ebbe az irányba mutat. Ami már a birtokunkban van, ami a miénk, az lehet a számunkra rendkívül fontos, vagy akár „kedves” is, de nem tudunk neki nap mint nap újra örülni. A lexikon, ami állandóan a kezem ügyében van, fontos ugyan nekem, de nem örülök neki, hanem használom. Ha azonban elvész, felforgatom a házat utána, és valóban örülök, tán kisebb ünnepet is ülök, ha megtalálom. Ám ha a tékozló fiú példázata puszta erről szólna, aligha játszott volna ez a téma akkora szerepet kultúránkban.

Ennél többről szól azonban. Míg a garas elvész, és azután megtaláljuk, a tékozló fiú maga dönt, méghozzá olyan szabad emberként, aki előtt az utak nyitva állnak. Bizonyos lényeges eleme ez a példázatnak, hisz’ a szabadságot és a szabadságon alapuló döntést alapvető értéknek tekintjük. A tékozló fiú bátyja mégis épp ezen a ponton szeghetné nekünk a fogas kérdést: „Miért tekintitek értéknek azt a szabadságot, ami éppúgy nyitva hagyja a helyes, mint a helytelen út választásának lehetőségét? Igazatok van, bennem fel sem merült, hogy elhagyhatnám apám házát, és megszeghetném törvényét, de valóban azt jelenti-e ez, hogy nem voltam és nem vagyok szabad? Úgy lennék én csak jó, ahogy a sárkány rossz? Mert ahogy ő nem tud jó lenni, lévén rossz a a *természete*, úgy én nem *tudok* a törvény ellen cselekedni, mert az én természetem jó. De hát nőne-e az én értékem a szemetekben, ha most bevallanám, titokban engem is foglalkoztatott a gondolat, hogy elhagyom atyám házát, és az egyik éjjel már a vándorbot is a kezemben volt? És kérdezem én: talán még tovább nőne becsületem a szemetekben, ha most azt mondanám, ezt a botot azon az éjszakán alvó atyám ellen emeltem, s csak az utolsó pillanatban rettentem vissza a tettől, melyet nem tudtam elkövetni? De hát nem éppen ez a korlát-e az, amit becsülni és tisztelni kell az emberben, és nem kell-e őt an-

nál inkább becsülni, minél erősebb benne ez a korlát? Igaz, ő így már nem lesz *abszolút* értelemben szabad. De azért nem lesz az, mert már *valaki*. Aki ezzel szemben mindig abszolút szabadon választhat rossz és jó között, az egyszerűen senki és semmi. Szabadsága csak olyan, mint a könnyű füsté, melyet minden irányban terelhet a szél.”

Pátoszos, talán túlságosan is pátoszos szavak, de van bennük nem kevés igazság. És mégis: nem árt ezen a ponton az óvatosság. Bár a báty az ártatlanság mellett szól, szavai nem biztos, hogy ártatlanok. A sértett ártatlanság mögött dogmatizmus is ólálkodhatik.

Nézzük azonban először azt, amiben a példázat szövegéből életre keltett bátynak minden bizonnyal igaza van. Úgy hiszem, igaza van abban, hogy aki bizonyos helyzetekben nem tud, nem képes helytelenül cselekedni, az nem úgy jó, ahogy a sárkány rossz. A sárkányt, melynek „egyszerűen olyan a természete”, hogy minden vasárnap egy szüzet fogyaszt el reggelire, a királyfinak el kell ugyan pusztítania, de amikor levágja hetedik fejét is, nem *megbünteti* a sárkányt, hanem kiirt valamit az ember világából, ami ezt a világot veszélyezteti. Az, hogy a sárkány olyan, amilyen, elegendő ok ahhoz, hogy utáljuk és eltapossuk, de értelmetlen lenne a sárkányt *felelőssé* tenni a tettéért, *felháborodni* azon, amit tesz, azaz morálisan elítélni. Ugyanilyen értelmetlen és félrevezető azonban az a kérdés is, hogy felelős-e a tettéért és szabad akaratából cselekszik-e az, aki nem képes a helytelen utat választani. Olyan ez – Ryle egy példáját idézve –, mintha azt kérdeznénk, szándékosan oldja-e meg helyesen a diák a matematikai feladatot. Nyilván szándékában áll a helyes megoldás, de az eredmény mégsem ennek a *szándék*nak a következménye. A legnagyobb nekibuzdulás, a legelszántabb akarat sem vezetne ugyanis az adott pillanatban többre, mint szerencsétlen nyögdecselésre, ha a diák nem sajátította volna el már korábban a megoldáshoz szükséges képességeket és jártasságokat, és a tanár sem a helyes megoldás akarását, hanem e képesség jelenlétét (és persze elsajátítását) dicséri a jelessel.

Természetesen néha véletlenül is, akár akarata ellenére is juthat valaki helyes megoldásra. Mivel azonban a helyes cselekvést általában egy képesség birtoklására és gyakorlására vezetjük vissza, itt értelmetlennek tűnik a szabad akaratra és a felelősségre vonatkozó kérdés. Értelmessé ez csak akkor válik, ha – előző példánknál maradva – a diák nem tudja megoldani, vagy rosszul oldja meg a feladatot, s az értelmes nyelvhasználatban ez a kérdés nem is fordul elő máskor, mint ilyen esetekben, azaz ha valaki *hibázik*. Mivel a hibázást vagy a tévedést nehéz lenne egy képesség gya-

korlásként felfogni, ilyenkor joggal tehető fel a felelőségre és a szabad akaratra vonatkozó kérdés. Ez esetben arra vagyunk ugyanis kíváncsiak, vajon a diák rendelkezhet-e egyáltalán a megoldáshoz szükséges jártasságokkal (tanulta-e már az osztály az anyagot), nem akadályozza-e őt valami külső tényező a jártasságok gyakorlásában, vagy nem kényszeríti-e őt esetleg valaki (mondjuk egy agresszív diák, aki mindenáron osztályelső akar lenni), hogy tudatosan hibázzon. Mert tudatosan és szabad akaratából hibázhat valaki, továbbá meg lehet valaki fosztva képességei szabad gyakorlásának lehetőségétől. Az azonban, hogy valaki szabad akaratlanul old meg helyesen egy feladatot, legjobb esetben is csak a korlátok hiányaként, képességei zavartalan gyakorlásaként értelmezhető.

Nem hiszem persze, hogy matematikai és erkölcsi képességeink minden szempontból párhuzamba állíthatók lennének. Visszatérek még majd erre a problémára, így most csak arra utalok, hogy míg matematikai jártasságaink lehetővé teszik a helyes megoldást, addig erkölcsi képességeink (jártasságaink) nemcsak lehetővé teszik, de bizonyos értelemben ki is kényszerítik a helyes út választását. De bármennyire is különböznek matematikai és erkölcsi jártasságaink, ez nem változtat azon, hogy aki helyesen cselekszik egy erkölcsi kihívás esetén (ami persze annyit is jelenthet, hogy eszébe se jut a helytelen utat választani), az egy erkölcsi képességgel rendelkezik: magáévá tett egy értékrendet, elsajátított bizonyos ítélkezési módokat, melyek nem redukálhatóak ugyan merev szabályok alkalmazására, de lehetővé teszik az erkölcsi szituációk felismerését és megítélését. Mondhatnánk ezt valóban úgy is, hogy „valakivé” vált, hogy jelleme, karaktere van.

Mármost kétségtelen, hogy egy „jellemes ember” nem tud megtenni akármit, bizonyos dolgok megtételére viszont saját belső értékrendje által kényszerítve érzi magát. Ám meglepő lenne, ha valaki ebben alapvetően korlátozást látna. A szabadságnak egy ugyancsak szélsőséges és vitatható felfogása lenne ugyanis az, mely a szabadságot kizárólag negativitásként, a külső és belső korlátok hiányaként határozná meg: a tébolydából szabadult elmeháborodott szabadsága lenne ez, amit én vonakodnék szabadságnak nevezni. Hogy a külső korlátok hiánya a szabadság megvalósításának feltétele, az természetesen igaz, de igaz az is, hogy nem minden korlátban látjuk a szabadság megvalósításának akadályát. Feltehetőleg nem látunk ilyen akadályt például a Föld vonzerejében vagy a közlekedési szabályokban, míg akadályt látunk a szólásszabadság vagy a szabad nyelvhasználat korlátozásában. Az, hogy bizonyos korlátok relevánsak, míg mások nem azok, ismét csak arra utal, hogy a szabadság nem pillanatnyi ösztöneink és szükségleteink, esetleges döntéseink *kielhetőségében*, hanem valaminek, ti. képességeinknek, autonóm személyiségünknek és választott életutunknak a *megvalósíthatóságában* áll. Ez pedig éppúgy feltételezi a külső korlátok hiányát vagy lebontását, mint ahogy feltételez belső korlátokat is. Mert aki nem rendelkezik egy olyan erkölcsi képességgel, melynek birtokában bizonyos dolgokat nem tud megtenni, aki tehát „mindenre képes”, az nem szabad, csak elvadult.

A tékozló fiú bátyjának igazolása lenne ez? Ha úgy értjük a példázatot, ahogy ő értette, akkor talán igen. Mert valóban van valami esztetizáló frivolitás, valami veszélyes,

„sötét” csábítás abban, ha nagyobb „mélységet”, „formátumot” tulajdonítunk annak, aki engedett a kísértésnek, mint annak, aki egyszerűen csak teszi a dolgát, és lelkiismerete szavát követve tántoríthatatlanul jár azon az úton, melyet helyesnek tud és érez. Másrészt viszont legalábbis a reformáció és a vallásháborúk óta világosnak kellene lennie, hogy a lelkiismeret szava nem mindig az igazság szava, s hogy az ember ezen erős érzés nevében a legnagyobb gazdaságokat és kegyetlenkedéseket követheti el. Tanácsos hát különbséget tenni a belső rendjét, lelkiismerete szavát követő *jellemes ember* és az *autonóm személy* között. Nem hiszem azonban, hogy itt összehasonlíthatatlan minőségek megkülönböztetéséről lenne szó. Inkább az önmagát felvilágosító „morális szellem” fenomenológiájának két stációját sejtem bennük.

2

Érdemes lesz ezen a ponton visszatérni matematikai és erkölcsi képességeink különbségéhez. Mivel a matematikai feladatok világos és egyértelmű, helyes vagy helytelen megoldást tesznek lehetővé, idevágó képességeink is világos és egyértelmű szabályok elsajátításában és – magasabb fokon egy sajátos fantáziát is követelő – alkalmazásában állnak. Mivel azonban erkölcsi feladataink alapvetően eltérő jellegűek, nyilván eltérőek lesznek azok a jártasságok is, melyekre ezen a téren támaszkodhatunk. Hadd világítsam meg az itt felmerülő néhány, az analitikus filozófiából vett példával.

Ha egy kosárban hat, a másikban pedig öt kavics van, a gyerek mégis azt mondja, hogy a két kosárban összesen egy tucat kavicsot számlált össze, akkor (eltekintve most néhány nem tipikus esettől, például attól, hogy a gyerek esetleg csak bosszantani akart minket) két lehetőséggel számolhatunk. A gyerek vagy nem tud összeadni, és akkor meg kell őt tanítanunk erre, vagy pedig jól számol, csak épp a „tucat” szó jelentését (szokásos használatát) nem ismeri. Ha megtanítjuk arra, hogy a „tucat” tizenkettőt, nem pedig tizenegyet jelent, a problémát is megoldottuk, mert a leíró (deskriptív) kifejezések jelentését megtanulva lényegében épp azt tanuljuk meg, hogy mely dolgokra alkalmazhatóak ezek a kifejezések. Bármennyire is különbözik egymástól a „Mit jelent a háromszög?” és a „Mely dolgok háromszögek?” kérdése, ha ismerjük a „háromszög” jelentését, minden különösebb nehézség nélkül meg tudjuk mondani, hogy egy mértani forma háromszög-e avagy sem. Problémák természetesen itt is felmerülhetnek. Ha néhány munkás azt a feladatot kapja, hogy egy út mellől irtsák ki a bokrokat, de hagyják épségben a fákat, alkalomadtán zavarba jöhetnek, mivel a „bokor” szó pontos jelentését nem ismerik, és félő, hogy a biológiai lexikon megfelelő szócikének felolvasása sem oszlatná el kételyeiket. Egy, meglehet, tudománytalan, ám az adott célnak megfelelő meghatározás kisegíti azonban zavarukból ezeket az aggályosan lelkiismeretes embereket: az adott leírás alapján pontosan elvégezhetik feladatukat.

Értékelő (normatív) kifejezéseink azonban nem így „működnek”. Ha valaki egy gyereket a legkisebb hanyagsággért is ostorral büntet, viselkedését e tanulmány olvasói – merem remélni – helytelennek fogják ítélni. De ha szembesülünk valakivel, aki ugyanezt az „eljárást” helyesnek ítéli, akkor a különbség nem abban fog állni közöttünk, hogy másként értjük a „helyes” szó jelentését. A biztonság kedvéért megpróbálhatunk persze egy közös definíciót keresni.

Ez nem könnyű feladat ugyan, de tegyük fel, hogy eljutunk ahhoz a megfogalmazáshoz, mely szerint helyesnek akkor mondunk egy cselekvést, ha minden ehhez hasonló helyzetben, minden hasonló adottságokkal rendelkező személytől ugyanilyen cselekvést várunk el. Biztos nem pontosan ez a megfogalmazás, de mint az adott esetben a „bokor” definíciója, úgy most ez is megteszi itt. Csakhogy míg a „bokor” vagy a „háromszög” közösen elfogadott (közösen használt) jelentéséből egyértelműen következett, hogy mely dolgokat tekinthetünk bokroknak, illetve háromszögeknek, addig a „helyes” (vagy a „jó”) közösen elfogadott meghatározásából ilyen következtetés nem adódik. Kellemetlen ismerősünk kitarthatna azon meggyőződése mellett, hogy a gyerek megostorozása igenis helyes, mert ő mindenkitől, minden hasonló esetben igenis ezt várná el.

Mindebből az következnek, hogy a „Mi a »helyes«?” kérdését a leghatározottabban el kell választanunk a „Mely dolgok helyesek?” kérdéstől. Míg értelmetlen azt kérdezni, hogy valóban háromszög-e egy háromszög, addig az a kritikus kérdés, hogy helyes-e az, amit a másik, vagy akár az egész társadalom helyesnek tart, mindig értelmesen feltehető. Ezt a normatív kifejezésekre vonatkozó analitikus állítást (a „naturalista hiba” G. E. Moore megfogalmazta tételét) még akkor is el kell fogadnunk, ha ítéleteinket illetően ebből látszólag kellemetlen következtetések adódnak. Hiszen ezek szerint valójában nem is arról lenne szó, hogy a helyes kérdését illetően a kritika soha nem lehet megalapozott: morális ítéleteink menthetetlenül szubjektívek, önkényesek és véletlenszerűek, mert megalapozásuk során nem tudunk másra hivatkozni, mint saját értékkritériumainkra és értékelveinkre, melyek mellett már előzőleg döntenünk kellett ahhoz, hogy egyáltalán képesek legyünk ítéletet alkotni.

Logikus konstrukció, de nem biztos, hogy ebben a formában – mint mondani szokás – az élet próbáját is kiállja. Erkölcsi képességeinkre és jártasságainkra nyilvánvalóan nem oly módon teszünk ugyanis szert, hogy megtanuljuk a „jó” vagy a „helyes” egy lehetséges definícióját, de nem is oly módon, hogy absztrakt erkölcsi normákat és elveket sajátítunk el, melyeket aztán egy értékmentes, objektív világra alkalmazunk. Sokkalta inkább arról van szó, hogy beletanulunk egy kultúra közös gyakorlatába, hogy részt veszünk egy közös erkölcsi életben, melyen belül bizonyos cselekvésmódok mintegy „megmutatják” helyes vagy helytelen voltukat, és így értéküket „leolvashatjuk” róluk. Bármennyire is igaz lehet a filozófusnak abban, hogy analitikus szempontból el kell választanunk egymástól a „Mi a »helyes«?” és a „Mely dolgok helyesek?” kérdését, belenöve egy kultúrába, mi először úgy tanuljuk meg ennek a szónak a jelentését, hogy megtanuljuk, mi az, ami helyes vagy helytelen, értékes vagy értéktelen. Megtanuljuk, hogy helyes tisztelni a szüleinket, megvédeni a gyengébbet, megcsinálni az iskolai feladatot és akkor is igazat mondani, ha ez kellemetlen következményekkel jár, ezzel szemben helytelen mindennek az ellenkezője, és még sok minden más. Mivel ez a tanulási folyamat egy erkölcsileg már szabályozott világban zajlik le, akaratlanul és bizonyos fokig ellenállhatatlanul részeseivé válunk egy közös „törvényhozásnak”, mely mégis észrevétlen marad. Erkölcsi jártasságunk elemi fokon épp abban mutatkozik meg, hogy bizonyos cse-

lekvéseket éppen úgy látunk helyesnek vagy helytelennek, mint ahogy egy labdát pirosnak.

Így aztán ha szembetalálkozunk azzal a jelenettel, hogy valaki ostonnal véresre ver egy gyereket, mert a mosogatásnál eltört egy tányért, akkor ezt a tettet nemcsak hogy kegyetlennek fogjuk ítélni, de olyan érzésünk is lesz, hogy nem is lehetne másként megítélni. Ha azonban ez a tett ítéletünket mintegy „kikényszeríti”, ha nem tudjuk másként, mint kegyetlenként megítélni, akkor joggal kérdezhettük, van-e itt még értelme egy értékelő szubjektum autonóm ítéletéről beszélni. Nem lehetne-e helyesebb egyszerűen azt mondani, hogy egy gyerek megostorozása nem ítélet, meg másként, mint kegyetlenként, lévén – egyéni ítéletünktől függetlenül – kegyetlen? Hiszen egyszerűen nem látjuk azt az értékmentes eseményt, amit aztán meg kellene ítélnünk. Ha valaki ezt a brutalitást a „szereplők” fizikai mozgásainak és azt követő pszichikai állapotainak sorozataként írta le, akkor semleges leírását azzal utasítanánk vissza, hogy nem azt írta le, ami történt.

Az analitikus persze vitába szállhatna velünk: „Erkölcsei jártasságaink megszerzése annyit jelentene, hogy beletanulunk egy látszatra?” Azt, ami kultúránk végső soron esetleges értékítélete, úgy élnék meg ezek szerint, mint a dolgok objektív sajátosságát? Ily módon megoldódna ugyan az erkölcsi ítéletek szubjektívizmusának problémája, de ezért igen magas árat kellene fizetnünk: lehetetlenné válna a kritika. Mert ha a tényekre irányuló objektív, és az értékekre irányuló szubjektív beállítódásunk között nem tenénk különbséget, akkor minden morális kritikát, a helyes élet minden új, a fennállóak ellentmondó vízióját azzal lehetne és kellene visszautasítani, hogy a dolgok természetes rendjét, a „világrendet” sértik meg.

Helyes ellenvetés, de azt hiszem, ismét túl élesre van hegyezve. Hiszen először is valóban vannak olyan zárt kultúrák, melyek a maguk esetleges, de legalábbis különös erkölcsi rendjét a természet rendjével azonosítva, lehetetlenné teszik a fennálló rend kritikáját. Másrészt, azt hiszem, a mi nyitott kultúránk is úgy fogad kezdetben minden lényeges erkölcsi reformot, például a fajok közötti különbségek eltörlését, a nők egyenjogúságát vagy a szociális jogok követelését, mint olyan „szamárságot”, mely ellentmond a dolgok rendjének. Nyitottnak azért nevezhető ez a kultúra mégis, mert képes arra, hogy felvilágosítsa önmagát, hogy a vitatottá vált kérdések kapcsán átlássa azt a „látszatos”, melyre a maga egészében, a közös erkölcsi gyakorlat fenntartása érdekében mégis szüksége van. Abból ugyanis, hogy – mondjuk – a feketék alsóbbrendű volta vitatottá válik, még távolról sem következik, hogy minden vitatható lenne, s el kellene elmélnünk azon, vajon nem tévedünk-e, ha úgy érezzük, helytelen véresre verni egy gyereket.

Belenöve egy ilyen nyitott, önmagát felvilágosítani képes kultúrába, nem csak az adott értékrendet kell elsajátítanunk, hogy valakivé váljunk, aki lelkiismeretesen teszi a dolgát. Egy nyitott kultúra részben megköveteli, de legalábbis felkínálja a lehetőségét annak, hogy távolságot tartva a pusztán adott értékrendtől, autonóm szemlélyé is váljunk. Ésszerű, morális életvezetést így az mondhat magáénak, aki éppúgy tisztában van autonómiájával és szabadságával, mint ahogy tisztában van ezek határaival is. Biztosan mozog azonban a „magától értetődő” helyzetekben, melyekben pontos-

san tudjuk („látjuk”, „érezzük”), mi a helyes és mi a helytelen, mert a közös gyakorlat már hidat vert a tények és az értékek között. Másrészt rendelkezik annyi ítélőerővel, hogy meg tudja különböztetni ezeket azoktól a vitatható, és így vitatottá is váló helyzetektől, melyek autonóm értékítéletet és normatív (újra)szabályozást követelnek. Így az autonóm személy egyrészt magának, sajátjának ismer el egy olyan közös gyakorlatot, mely a megváltottság értelmében tökéletes ugyan soha nem lehet, mely magán viseli az esetlegesség és a véletlenszerűség jegyeit, de másrészt tudja azt is, hogy ez a kultúra esetleges voltából következően mindig „javítható”. Épp a maga esetlegességében és „javíthatóságában” képez egy olyan *univerzális kontextust*, mely az univerzalizmus és a kontextualizmus absztrakt ellentétét *belső* ellentété, önmaga felvilágosításának mozzanataivá tudja oldani.

Mert belenőtt ebbe a kultúrába, mert esetlegességeiben saját lehetőségeit látja, az autonóm személy meg tudja ítélni azt, aminek megítélésére a kanti morálfilozófia minden esetlegességtől megtisztított „teljesen jó akarata” képtelennek bizonyulna: meg tudja ítélni, hogy egy *konkrét élethelyzetben* miként értelmezhető, azaz mi következik a kategorikus imperatívusz elvont elvéből. Kant ugyanis, hogy a morális ítélet ésszerű megalapozhatóságát (objektivitását) biztosítsa, éppúgy a szélsőségek irányában kereste a megoldást, mint azok, akik a morális ítélet megalapozhatatlanságát (szubjektivitását) állítják. Ennek az objektivitásnak a védelmében Kant egy kultúra adott, és ebben az értelemben persze valóban esetleges értékeit és normatív elvárásait a tények világába utalta, hogy a teljes egészében értéksemlegessé vált világ pusztán anyagából, egyedül a *tiszta* gyakorlati észre hagyatkozva építsen fel egy morális világot. Méghozzá – a fentiek értelmében – olyan szubjektumok által, akiknek „hajlamaitól” semmit sem várhatunk, és akiknek így menteseknek kell lenniük „azoknak a véletlen dolgoknak minden befolyásától, melyeket csak a tapasztalat szolgálthat.”

Ám a „tapasztalatlan” ember, aki nincsen belenőve egy erkölcsileg már szabályozott világba, hiába hordozza mindig magánál kis kötőablaka vése a kategorikus imperatívusz. Legjobb esetben is csak annyit tehet, hogy mindújra felolvassa és kihirdeti azt a „legfőbb törvényt”, melyből már meglevő értékelvárásainktól és meggyőződéseinktől függetlenül az égvilágon semmi nem következik. A legfőbb törvény *iránytű* ugyanis, mely csak akkor tudja jelezni az utat, ha egy táj térképe már előttünk fekszik. A „*cselekedj ama maxima szerint, mely egyúttal általános törvénné teheti magát*” orientál ugyan, de csak azt igazítja el, aki önmagát „igazgatja”: aki saját helyzetét és (talán megengedhetetlennek bizonyuló) céljait ismeri.

3

Bizony, messzire elkalandoztunk a tékozló fiú bátyjától. Térjünk hát vissza hozzá, mert féltő, hogy duzzogva vár már ránk valahol. Lehet, hogy igazságtalanul – hisz közelebből nem ismerem –, mégis tény, hogy nem az autonóm személy példajaként értelmeztem őt. Inkább azt az embert véltem benne felfedezni, aki elsajátítva egy értékrendet, hogy úgy mondjam, megáll vagy megállapodik, és teszi a dolgát anélkül, hogy egy kritikustávolságot is kialakítana önmagával és „dolgaival” szemben. De hát valóban hiba lenne ez, valamiféle érték hiánya?

Nem hiszem, hogy az „értékhiány” itt megfelelő kifejezés lenne. Annak az elképzelésnek pedig még a látszatát is szeretném elkerülni, mely szerint a morális cselekvés az ítélőerő állandó és megfeszített tornagyakorlata, szüntelen tépelődés és kínkeserv, netán tragikus küzdelem és hősiesség lenne. Vannak ugyan olyan helyzetek, melyek ezt megkövetelik, de általában nem vagyunk hősök, és hála istennek, nem is kell azzá lennünk ahhoz, hogy helyesen cselekedjünk.

Úgy gondolom azonban, hogy egy nyitott kultúrában a normalitás, ha tetszik, a szokás részévé kell hogy váljék a távolságtartásnak egy bizonyos foka. Ennek a hiánya ugyanis a *legjobb szándék ellenére* is súlyos, akár tragikus következményekkel járhat. A „parancsra tettem” megannyi alakváltozata mellett gondoljunk például a nemzedékek, az „apák és fiúk” jól ismert konfliktusára. Egy tisztességben eltöltött élet tapasztalatával a hátuk mögött, tudni vélvén, hogy mely dolgok helyesek és melyek helytelenek, a szülők néha elképzelni sem tudják, hogy az ifjú nemzedéknek akkor is igaza lehet, ha igazságuk nem egyezik az övékével. Ők arra az *erkölcsi* kérdésre tudnak ugyanis egy lehetséges választ, hogy „*Mely dolgok helyesek?*”, míg az új generáció azt a *morális* kérdést feszegeti, hogy „*Mi a helyes?*”, és helyes-e az, amit a „vének” helyesnek tartanak. Javítható esetlegességeként kezelve egy kultúra tudását, elhagyják a szülői házat, hogy nyitott kultúrájuk kockázatos útjait járva új tudásra tegyenek szert.

Kiadván fia jussát, a tékozló apja talán különbséget tett e két kérdés között. Ha így volt, felvilágosult emberként cselekedett, ebben az esetben éppúgy, mint akkor, amikor fiát zokszó nélkül fogadta vissza. Volt már olyan vén, hogy tudja, a helyesre irányuló legszentebb akarat is vihet rossz irányba. Mint ahogy én is elég vén vagyok már ahhoz, hogy azt gondoljam, a két kérdést meg kell ugyan különböztetni, de nem szabad elválasztani egymástól. Mert *elvileg* ugyan mindig fel lehet tenni a „*Helyes-e az, amit helyesnek tartanak?*” kérdését, de azt csak a tapasztalat árulja el, hol lehet ezt a kérdést *értelmesen* feltenni. Ahol is az „*értelmes*” nem a „*kényelmes*” vagy a „*veszélytelen*” szinonimája. Annak tudomásulvétele csupán, hogy valóban részesei vagyunk egy kultúrának, és ezért nem tudunk *mindent* kérdéssé tenni.

Mintha már túl sokáig állna

KUKORELLY ENDRE

[1]

A nap akkor tényleg úgy sütött, olyan kis fénycsíkokból összerakva onnan át, a lombokon, az eresz mögött éles és zöld volt az árnyék, a bádoggémény, amit a drótos, egy DRÓTOSTÓT vágott és hajlítgatott, összekanyarította, aztán a hegesztőpákával odaerősítette, ÖTVEN FORINT, mondta, olyan büszkén nézett körül, az a kis kémény fehéren izzott a melegben.

Úgy múlik el, hogy lejön rólad.

Még vizket is, leszárad.

Lepotyog, mint a vakolat.

És ott, azon a tiszta felületen. Tiszta felületek.

Álltam, egészen közel a falnál, a falhoz, az ingem hozzáért a házhoz. Utolsó nyár.

Tényleg nem nézel oda.

Nem tudsz ránézni, nem nézed, inkább még közelebb lépsz, a fejed lehajtod, és egészen föntről hallod, föntről le, ahogy az égbolt susstorog lefelé, eső előtt.

Egy lépcső, vagy mi.

Fázik az ujjam.

Most mi a szart néztek. Mit néztek rajta.

Valami magas lépcső LETT ott, és azt néztem. Azt nem. Azt próbáltam nem nézni.

Valami EMELET.

Ekkorákat nem lehet lépni. Úgyse lehet. Nem, szerencsére.

[2]

Ezek a változások.

Előbb még sétáltunk kicsit.

Ezeket a legnehezebb KÖVETNI.

Nem is voltam elég közel ahhoz. NEM VAGY ITT, mondta. Alig lehetett hallani, olyan halkán. INKÁBB MENJÜNK EL INNEN, SÉTÁLJUNK, VAGY

Aztán abbahagyta. Abbahagyta kicsit.

VAGY VALAHOVA. Aztán megint abbahagyta. Kattogott a telefon. KATTOG EZ A TELEFON, mondta egy idő múlva.

Az a változás a legnagyobb, ha nekikezdek.

Nekikezdeni valaminek.

ÉN elkezdtem. ÉS ÉN ELKEZDTEM, TE PEDIG LEÁLLTÁL. NEM?

DE, válaszoltam, jobb híján. Jobb híján beleegyeznünk.

Mibe egyezünk bele.

Ott egészen lágy volt a talaj, hófoltok, és minden lépésnél előtört egy kevéske víz a földből.

Ez nem lehet így.

Nem volt így. Nem lehet, ha nem. Nem is így volt.

Ácsorogtunk a hidegben.

Hiába ácsorogni.

Aztán hazamentem, be a konyhába, és megettem egy üveg cseresznyebefőttet. Áthallatszik a hírek, meg valami kattogás.

[3]

Leültem a parton. Egy kőpad. Felrakom a lábam a párkányra. A cipőmet leveszem, lehúzó a zoknit és dörzsölgetem a talpam. Kikotrok a körmöm alól egy kis bolyhocskát. Zoknimaradék.

Kikotor egy kevéske piszkot, kicsit pöndörgeti. Pöndöríti, megszagolja, elpöcköli.

Egy öregasszony a másik padon.

Elbújik a nap, akkor föl húzom a zoknimat. Előbb megszagolom. Nem vészes. Közben nézem az öregasszonyt, az meg engem.

Előveszem a táskámból a zsömlét meg három darab banánt. Az arcomra esik egy esőcsepp.

Az öregasszony valamit dobál bele a folyóba a hattyúknak, nem látni a kőpárkánytól, hogy mit. Fölállt a padról, és úgy. Egészen behajol, a folyó fölé. A hattyúkat se látom.

Nagyokat loccsan a víz.

Európa legnagyobb toronyórája.

Lehet, hogy kődarabokat hajigál bele. Kövekkel hajigálja a hattyúkat. Céloz, és minden erejét beleadja.

Fél három lesz két perc múlva. Két kondulás, alig hallok az autók miatt. A hattyúk rikácsolnak.

[4 Két japán]

Két japán forgolódik a Hősök terén, és

eto mészto

az látszik rajtuk, hogy az egyiknek pisilni kell, de hol pisiljen, a Szépművészeti Múzeum UGYANIS be van csukva, mert hétfő van, a Múcsarnokot pedig tatarozzák.

Nem két japán, mert itt

eto mészto

minden japánra rájön UGYAN, de csak a férfiakra jön rá, tehát csak a férfi forgolódott, a nő közben bámulta a lovakat.

Délután háromkor olyan csönd volt, hogy NAGYON gyorsan eljöttem.

[5]

A tésztát belenyomta, egy humoros film volt, az egyik szereplő a másik szereplő arcába.

Valaki járhatja lent a motorját, percek óta, félóra, már vagy félórája, de csak most veszem észre, a kékes füst föllebeg a harmadikig.

Kék vászon, foltos, kékre vakart.

Most hirtelen közelről mutatják azt a tésztásat, a tésztás képűt. A bőre. Ahogy a tésztát igyekezett az a pali lekaparni a képéről.

Egészen közelről a bőrét annak a szereplőnek.

[6]

Még volt valamennyi idő hétig. Bemegyek és benyomom a tévét. Van egy kis időm. A tévé recseg. Amíg melegszik, behozom a poharamat. De nem is melegszik, hanem azonnal meleg, és azonnal elkezd a recsegést is meg az adást is. Nem zúg, hanem inkább zörög. Éppen valami meccset közvetítettek németül. Leülök, a poharat leteszem a partkettre, a fotel lábához. Hátrált befelé a védelem, de valahogy olyan szomorúan. Szomorú volt, ahogy rohagáltak. Ahogy futnak visszafelé. Fölálltam és belerúgtam a pohárba, az a kevés szódavíz pedig, ami benne volt, kiömlött a szőnyegre. Aztán a kapust mutatják, sokáig, egészen közelről. A kapus keze. Csapkodta magát, és nagy párafoltokat fújta bele a kesztyűjébe. A tévé berregett. A kapus kezét. Az, hogy akkor a kapus kezéből berregett ki. Akkor a kapus kezéből berregett. De nem az elmúlásról. Nem arról szólt, hogy múlik el.

Élet és irodalom

ESTERHÁZY PÉTER

KERTÉSZ IMRÉNEK

Napok óta fáj a hátam, a derekam, nem erősen, nem kibíratlanul, hanem szakadatlanul. Ez nehezen kibírató, jobban mondva, ami biztosan és önsajnálat nélkül megállapítható, az az, hogy én vagyok nehezen kibírató. Mostanában szaporodnak bennem ezek a kis fájások, minden előzmény nélkül, az életvitel sajátosságával nem magyarázhatóan, azaz nem a vakmerő bizakodás által feleltlenül fölgerjesztett, a koromnak már nem megfelelő vagy egyes vélemények szerint nem megfelelő mozgások következményeként, tehát így valamelyest érthető módon, hanem akár az ég záp ajándéka, ok és cél nélkül, még azt sem mondanám, hogy a világ töredezettségét hirdetve; e fájdalmak nem hirdettek semmit, ahhoz túlságosan kicsinyek voltak, jelentéktelenek, nem folyt vér és nem tört csont, nem szakadt izom, s nem puffadt föl semmi, mi fel tud puffadni, a legtöbb, ami kihozható volt e nyavalyából, egy homályos utalás valószínűsíthető csonthártyagyulladásra, vagy egy ironikus célzás, mondván, mint a valamirevaló angol regényekben, itt is köszvény esete forog fenn, „mintha bizony” én volnék az az angol regény, az itt.

Mondjuk egyszerűen így: régebben belém rúgtak, és akkor fáj. Most azonban csak fáj, és ebben, minden kisserűség ellenére, van valami félelmetes, hiszen ha ennyire nincsen oka a kis fájdalomnak, akkor „evvel a fáradsággal” lehetne az nagy fájdalom is, nagy baj, ami viszont, tovább menve („tovább menve”) azt is jelenti, jelentheti, hogy a nagy olyan, mint a kicsi, hogy a nagy kicsi, a kicsi nagy, és ugyan nevetséges egy apró, bár természeténél fogva egyre növekvő izomgörcsből (kajlán tartom magam, ezért görcsöl, görcsöl, ezért még kajlában tartom magam) vagy egy úgynevezett elaludt nyakból egészen a halálíg futni (de hát ha valami nem korlátoz minket, az a nevetségesség az; noha a nevetségesség dicsérete már a múlté), a halálíg futunk, a kis halálíg, a fenséget nélkülöző halálíg, a halálíg, mely olyan, akár egy bokaficam, azaz semmilyen, ám örök, és az örök semmilyen fennhatósága alatt állni..., nos akkor egy hátfájás, egy nem erős, kibírató, de szakadatlan hátfájás elegendő oknak látszik, hogy az ember egész nap, nem erősen, de kibíratlanul, szakadatlanul: morogjon.

Nem kéne erről a morgásról sokat beszélni, de jelzem, jó morgó vagyok, tehetséges, azaz azonnal megtalálom a morgás tárgyi pilléreit, lecsapok rájuk, vadul és kímélet nélkül, akár egy muslica, a motívumokhoz vissza-visszatérek, addig ismételve körbejammerolva őket, míg már tényleg megszűnik a morgást mindig is gyanúba hozó kiváltó ok (tudniillik ha jól meghatározott oka van a morgásnak, akkor nem morogni kell – sollen! sollen! –, hanem, hanem ezt most nem részletezem), s ilyenkor már-már elemelkedik az egész a jajszó és panaszkodás archaikus terébe, már-már, mert valójában ez a költői emeltyű sem segít, minden marad az önsajnálat kisserűségében, a morgás sosem képes átlépni saját árnyékát.

Ellentétben az emberrel, nemde.

Noha akkoriban semmilyen valóságos vagy imaginárius lépcső nem játszott szerepet az életemben, nem széles lépcsőkön lépdeltem egyre magasabb csúcsok felé, s nem is lépcsőkön gurultam szégyenben alá, és kertes házban laktam, a derékfájás olyannak, olyan fajtájúnak tetszett, mint amikor váratlanul eggyel több lépcsőfok hajlik a lábunk alá – mi pedig nyekkenünk. Ezt a nyekkenést éreztem a derekamban, egy zavaros fájást, melyet nem tudtam sem izomhoz, sem csonthoz (jelesül gerinchez) kapcsolni. (Futólag megjegyzem, hogy a magyar gerinc szó elképesztő új mozgásokat vett föl, csúfondáros finto-rokat vág, ha egy épeszű szövegbe tesszük, kis hullámokat ver, nem nagy dolog, vihar egy pohár vízben, de mulatságos, olyan, akár hajdanán az elvtárs. Gondoljuk el ezt a szót valahogy – leleményesen – egy érzé-

KERTÉSZ IMRE *Jegyzőkönyve* és ESTERHÁZY PÉTER itt közölt novellája október végén jelenik meg könyv alakban, a *Magvető* és a *Századvég* közös kiadásában. A novellapár alkotói könyvüket az *Írók Boltjában*, október 20-án, szerdán du. 4 órakor dedikálják.

keny tájleírásban vagy egy ebéd leírásakor! Ez nem gonoszkodó észrevétel, és nem a két szó közt vonnék párhuzamot, párhuzamost, mely az orrom előtt találkozik, csupán a szavak csélcsap természetéről elmélkedem. Az elvtársnak mára lett valami patinás hevülete, verete, mintha, mondjuk, Apor Péter szájából szólna, nem, ennél bonyolultabb, mert hisz', ha másodsorban is, de jelentése is van, olyan tehát ez a patina, mint a magyar csokikon az a penészes, sápadt lepedék, melynek kapcsán kis cédulán biztosított minket a kommunista csokigyár, hogy e színváltozás, valljuk be, gyarapodás, nem jelent minőségcsappanást, nem válik kárunkra; minő szerencs! Gondoljunk el egy húszesztendő fiatal, aki hosszan epekedvén a McDonald's kiszolgálónője után, végre rászánja magát, magát magára szánja, és valami olyasmit kérdez, hogy az elvtársnő hánykor végez, vagy hogy az elvtársnő nem-e a Toldyba járt, mert tapasztalata szerint szinte minden jobb nő a Toldyba járt. Ez az ifjú nem tökkelütött hülye, és nem is dörzsölt, ravaszka széptevő. Jó, mondhatjuk, fikció. De azért mégiscsak úgy áll a dolog, hogy a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van, most viszont épp a használatról nincsenek közös elképzeléseink.)

Nem nekem támadt az a „termékeny gondolatom”, hogy töltsék egy estét X.-ben, a kiadó hívott meg, mely szeretetteli erőfeszítéseket tesz könyveim idegen nyelvű létéért, a kiadóm, mondhatnám, egy régi világ nyelvén, de valóban így is érzem, az az alig hihető benyomásom van, hogy érdeklí őket, amit csinálók, várják, várnak rám, és biztos lehetek, hogyha olyan leszek, amilyen vagyok (és ebben, természetesen, sohasem lehetek biztos, és akkor még nem is beszéltünk tárgy és alany e századi egybetorkollásáról), szóval, hogy akkor ők örülni fognak, akkor is, hogyha ez az öröm, a világban így fölszaporodó öröm nem mutatkozik meg a példányszámokban. De azért ha a kis példányszám nem csökkenti is az örömet, a nagy növeli. Ez azért meglepett. Mi is? Hogy az író író és a kiadó kiadó? Nem csak (noha bárminő ilyen azonosság, az vaskos meglepetés). Inkább az, hogy itt a világ nincsen kettérepesztve magánra és hivatalosra, a kiadó (hogy úgy mondjam, mint ember) mindig kiadó, egész álló nap és egész álló éjszaka az, az álmaiban is az, pontosabban ő az, aki, és az akisága nem változik a munkaideje befejeztével, ami egyáltalán nem azt jelenti, mintha az érzelmei üzletiek volnának, azok nagyon is valóságosak, ez az ember nem azért kedvel, mert rátalált egy gyémántra, ez szerényen én volnék. Viszont soha nem talált volna rám, ha nem volnék a szénnek jellegzetes atomrácsú, a szabályos rendszerben kristályosodó változata. Ritka szép, élénk színű. A legkeményebb ásvány. A kiadó vezetője, dr. * iránt a kezdetektől fogva baráti érzéseket tápláltam, és ezek viszonzásra is találtak, ami már önmagában is ritka, mondjuk így, 35 múltán, bár a magamfajta emberrel az átlagnál többször megeshetik, minthogy többnyire vagy inkább első nekifutásra, értelemszerűen, nem őt olvassák, hanem a könyveit, s ő, a könyvek, a könyvek némelyike nem csontosodik úgy bele a saját életébe, ahogy az univerzum ura, az ember. Az így fellobbanó szeretettől megszegyenülten kullogunk a saját érzelmeink után.

De lehet-e kullogni bárhová is ilyen derékkel?

Szabadni nem volt szabad. Főként ülni nem volt szabad, valamint állni, feküdni és menni, de főként ülni. Nem mintha felcser tekintete elé engedtem volna magam, viselkedésem primitívségét a következetesége súlyosbítja, nem alkalmi felelőtlenség vagy lustaság, hanem megrögzött balgaság tértelenségem motorja; aki keres, talál, mondogatom, mint egy vénasszony, s azt alkalmazom, amit régi, beamter korok bölcsessége javall (eredetileg, úgy hiszem, adóbevallás tárgyában): nicht fragen, nicht melden. Majd ha persze a betegség kérdez, a kór jelent, akkor ezek a feszültségek az orvostudomány és az én civilizáltsági fokom közt megszűnendek.

A tanácsokat még a nyáron kaptam egy kiugrott sportorvostól, akivel együtt nyaraltunk, mert akkor szakasztott ugyanígy fájtam (ami most megnyugtató), ő magyarázta el az alapvető összefüggéseimet, és én csüngtem az ajakán, engem is, mint minden beteget, megnyugtatóknak és okozatnak okszerű kézfogása, boldogan hallgattam, hogy most az a helyzet, az a helyzetem, hogy bizonyos izmok munkáját kénytelen-kelletlen átvették a szalagok, ennek külön örültem, olyan sorsszerűen hangzott, hogy kényszerűségből szalagok léptek az izmok helyére, az én izmaim helyére az én szalagjaim, egyáltalán, hogy szalagjaim vannak, ez önmagában öröm, hogy föl vagyok szalagozva, mint Isten kalapja (melyen én vagyok a bokréta, megoldva így haza s haladás öröknek tetsző viszályát), ezek az én hű szolgálaim, és ha hiba csúszik a szolgálatba, és most csúszott, mert lépni alig bírtam, csúsztam-másztam, tán épp a hibával együtt csúsztam, akkor nagyon is fölvehető az én személyes felelősségem, én vagyok az, aki se szó, se beszéd, előzetes megállapodás nélkül, ripsz-ropsz: öregszem. Hová-hová, kicsi gazdám?, kérdik a szalagok. S válaszol az én: megyek tönkre, édes szolgálóm.

Kullogjak? Ne kullogjak? Mert azért olyan nagyon nem fáj. De fáj. És rosszabbodhat is. Belobbanhat! Mint rendesen, az időmet sajnáltam, nevetségesen kuporgattam. Általában a kuporgatás nem jó jel, az idő-

vel is egyszerre kell nagyvonalúan bánni, és egyszerre kell alázatosan szolgálni őt, hétrét görnyedve színe elé járulva, minden kis mocskos kívánságát teljesíteni. És nem *kell*, hanem nem lehet másként. Óvatosan, félénken mozogtam, lassan, mintha egy hatalmas hópehely volnék vagy színes május elsejei léggömb, búval bélelt léggömb. Mozogni pedig azért kellett, mert épp pakoltam, pakoltam volna el a szobámat, azaz most ezt neveztem munkának, joggal, befejezván az utolsó könyvem az új rend szerkezetét kerestem, a szobám új struktúráját. Ez nem egyszerű feladat, éssen kell lenni és még a port is le kell törölni. Jaj, megint mennyi kell... (Kellbimbó, mondanám, ha nem tudnám, hogy beírtok az ellenőrzőbe.)

Nem csináltam napok óta semmit, fintorogtam, egy rossz és izgalmas amerikai regényt olvastam, folyamatosan bosszankodva, hogy ilyen könnyen beadom a derekam (ezt!) ennek az ambivalenciának, tudomásul veszem, hogy a könyv nem tetszik, de érdekel, nagyon nem tetszik, olcsó fogások nyikhaj nyelven, és nem nagyon érdekel, de annyira mégis, hogy újra meg újra továbbolvassam. Letehetetlen, magyarul.

Nem megyek, telefonoztam határozottan meghívóimnak, *hacsak...* A vonal túlfelén tudták, kivel állnak szemben, meg sem fordult elméjükben, hogy megkérdezzék, hogy akkor igen vagy nem, szerintem ez éppen olyan kiadó, amelynek szerzői nem képesek válaszolni az igenekre, nemekre, miközben gátlástalanul bólogatnak, ha azt olvassák, hogy beszédük legyen igen, igen, nem, nem. Erre a hacsakra lehet egy kiadót építeni. Tu es Petrus, és én erre az ingoványra... Persze ez a szervezést megnehezíti, ez sok ember életét megnehezíti, férfit és nőt ott a kiadóban, hallottam is a sóhajt, hogy jó, ha?, akkor tájékoztatják erről a hotel, erről a bizonytalansági faktorról, s valóban, megérkezvén, a szobaasszony arca felderült, ó, hát ez remek, ön meggyógyult, és én fáradtan bólintottam, mint aki messziről tért, hogy úgy mondjam, vissza, mint aki belepillantott valami mélybe, és még káprázik a szeme. E látomás ára egy alagsori szoba volt. Ez is eszembe jutott az ünnepi estén, megint ez az árnyalt, kifinomult viszony a pénzhez, ez nem a szegény ember vagy a gazdag ember viszonya, ez a polgáré, aki mérlegeli, hogy mit igen és mit nem, és ha igen, akkor igen, ott nincs semmi visszavétel, felezés vagy harmadolás, ha a kiadó vezetője 50 éves, akkor meghívják a szerzőket inkluzíve úti kiadások, és ha tudják az érintettek némelyikéről, hogy az, ha nem is megszállottja, de azért nagy tisztelője az osztrigának, komoly tisztelője e csemegének, akkor ovális, nagy jeges tálcákon ott is lesznek az érintettek, az „óceán előkelő küldöttei”, osterea edulis, velencei tájszólásban: osteriga, csak többes számba nem tudom őket tenni. A kiadói villa bejárata előtt, az esti kertben álltak az asztalok az osztrigás tálcákkal, s mi már kabát nélkül jöttünk vissza, mintegy hivatalosan elkezdni az estét, állva körbe-körbe, egyre inkább átfázva, vacogva. Ekkor jutott ez az eszembe, hogy lám a hotelnek szóltak, de szóltak az osztrigáknak is. Pedig az osztriga nem kötelező. De a nagyvonalúság teljes, nem megbontható, ha megbontjuk, fölfeslik az egész, mert igenis kötelező az osztriga, ha ez ott valakinek bizonyosan örömet okoz, mert ha nem volna kötelező, akkor nem volna kötelező az ünnepség se, akkor dr. * fölött jeltelenül is múlhatna az idő, és nem volna itt szigorúan véve mulasztás, mindenki tenné a dolgát, az író írna, kiadó kiadna, épp az imént triumfáltunk ezen ritka azonosság felett, és ha osztrigára vágyunk, vesz ki-kí magának, feltéve, ha a példányszám erre pénzügyi háttérrel biztosít.

A fájdalom nem szűnt, nem nőtt, nem csökkent, az örökkévalóságra emlékeztette az emlékezőt, ama közepes örökkévalóságra. Szebek Miklós hajdani titkos szeretője érkezett meg Portugáliából, akit azonnal beavattam új vesződségembe, Olgica, úgy beszéltem vele, mintha fiatal nő volna és régi ismerősöm, Szebek Miklós miatt *nagyon* közel éreztem őt magamhoz, Olgica, elszállt a hátam, mire bólintott, és közölte velem, hogy ő hivatásos masszőz, *olybá* vehető, a Nyugat második és harmadik generációjának a gerince az ő keze nyomát dicséri.

Olga engem leginkább valamilyen fekete madárra emlékeztetett, holló vagy hozzá hasonló, még inkább varjú, egy tüneményes, elegáns, művelt varnyú. Vetközön, mondta köszönés helyett elszántan, én vetköztem, még?, bólint, a családom a fal mellett álldigál, megszeppenten nézik, ahogy egy idegen nő vetközteti az apjukat, férjüket.

Középre húztuk az ágyat, hogy Olga körben, mindenütt elférjen, én hasra feküdtem (közben behúztam a hasam). Tényleg finom keze volt, s rögtön megtalálta a megcsomósodott izmokat, „a régi bűnöket”, körbedongott, szőszmőtölt rajtam, kellemesen éreztem magam, behunytam a szemem, és Szebek Miklósnak képzeltem magam.

Másnap reggel enyhe javulást regisztráltam. De ez most inkább az utazás ellen szólt, kimozdultam a holtpontról, a sűrű örökkévalóság helyébe az üdvösség azonnali ígérete lépett, kishamar egyenes derékkal fogok élni, délcegen, mint bárki más. Ezt nem akartam kockára tenni. És volt még itt valami más is, egy szemernyi bizonytalanság ebben az egészben, a kullogásban tudniillik, hogy milyen érzések után kullogok is, avagy még inkább, lehet-e a szeretet után kullogni, nem valamiféle udvariasság-e az csupán, formális ud-

variasság, melynek hálójába az ember Európa nyugati felén amúgy is könnyen belegabalyodik, s gabalyodva vagy gabalyogva igencsak összevissza érzi magát, a személytelen személyességnek ismeretlen, zavarba hozó kétértelműségében. Vagy nem is tudom.

De azután most mégis tudom; megtudtam. Erre gondoltam a visszaúton, enyhén másnaposan bóbiskolva a vonaton, hogy rájöttem valamire. A kupé zsúfolva, szemben velem egy honfitársam, fölismertem a kiéjtéséről, de nem volt kedvem fölfedni nemzeti gyökereimet, noha ezt a finnyásságomat, ha nem utáltam is, de finnyásan lenéztem. Nem volt kedvem beszélgetni vele; amikor elővett egy marhamájkrémet, igazolva láttam ellenszenves óvatosságom.

Van, vagyis volt, volt annak az estének a személyességében személytelen, de nem a formalitás mókuskerékében forgott az idő, hanem létezett valamiféle forma, gyorsan úgy mondanám, a könyvek, a könyveink voltak ez a fundamentum, amelyre boltozódott az este. Nem mintha ott mindenki mindenkit ától cet-tig olvasott volna, nem voltunk okvetlenül rabjai egymás művészetének, nem is volna egészséges ennyiszor rab lenni, mégis ezek a könyvek (jelzők kihagyva) adták azt a közöset, mely mintegy dr. * személyében öltött testet, benne foglaltatott össze, az ő éveit ünneplésében, abban, hogy immár ötven darab év terheli a lelkiismeretét, és ehhez a furdaláshoz – mert mi mást csinálhatna a lelkiismeret *egy idő után* – mi is hozzá tartozunk, férfiak, nők, így húszan, huszonöten. A marhamájkrém konzervet fölfeszegette útitársam. Valahogy marcangolta, a konzervnek drukoltam, de vesztettünk. Nagy, gennyszerű, sárga zsírdarabok, illetve kráteres gödröcskék ültek a barnás fölszínen. A halastálban előző este mazsolákat és manduladarabokat is talált a kitartó figyelem. Én csináltam, állította egy nő mellettem, akit Mayának hívtak, az apám receptje. Elképzeltem az apját, jó apának képzeltem el, ha ilyen egyáltalán elképzelhető. Ezt most nem fejtem ki. Az este egy védtelen pontján Maya azt mondta a szemben ülő férfinak, hogy hideg a vállad, és előrenyúlva megérintette a férfi vállát. Aki egyébként előbb megvallotta nekem, tudja ő, hogy *rövidebb* mondatokat kéne írnia, tisztában van evvel, de félő, ő attól fél, nem képes rá. És hogy nem gondolom-e, hogy az, amikor Kafkánál a Landarzt bebújik a beteg mellé az ágyba, az „irrsinnig komisch”? A hideg vállat mutatni ki-fejezés németül olyasmit tesz, hogy félvállról venni. Egy magyar nő talán így szólt volna, fél a vállad, és meg sem mozdult volna. Tehát valaki azért és csak azért, mert német az anyanyelve, megérint minket. Ki hitte volna ezt? A grammatika erotikája. Telt, sötét nő. Néztem a combját. Ha leeresztette a karját, a hónaljánál fölpuposodott a blúza. Eltartott kisujjal fogta a poharát. Előírás ez vajon? Valami könyvben a testbeszédről? Bebizonyították, mondta a férfi, hogy az atomsugárzás növeli az erotikus kedvet. És hogy ezen sok párkapcsolat széjjelment Csernobilban. Meg valahol Bulgáriában is. Kozloduj, mondtam, de mintha nem hallották volna meg. Finom az apja halreceptje. (Ez is a kiadóhoz kötött, hogy nem vették félvállról az ételt s italt, nem mutattak hideg vállat neki. A vészjósló toporgás a megfelelő borok tárgyában, a dugók kérlelhetetlen ellenőrzése, ez az egész paradisztikus ínycsengés legalább annyira fontos, mint bizonyos poétikai egyetértések.) Mi van?, kérdezte Maya. Semmi, mondta a férfi, semmit sem értek. A nő erre megsimogatta a karját. Ezt érted? Nem, válaszolta az. És ezt?, kérdezte a nő, és a férfi kezét a blúzához emelte. Ezt még kevésbé, mondta az, és fölállt. Őrült, mondta a nő lágyan. Katzenzeug, kiáltotta a férfi.

Az összetartozás finom, halk és gyöngye érzése, mormogtam a kupéban. Honfitársam töltött tojást evett. Valaki láthatóan útravalót csomagolt neki. Ki? Kinéztem az ablakon; a lelkifurdalás mint gazdagság, memorizáltam. De el is engedem most azt az estét X.-ben, nézzük sorjában, rendben egymás után az élet-és-irodalom (egy szó) elemeit.

Hogyan van a hátam, érdeklődött Olga telefonon a lényegében már elhalasztott utazás napjának reggelén. Hajnali hét órakor nekem nincsen hátam, morogtam. Csönd. Meghalt a fiam, mondta aztán. Rettenetes, válaszoltam előzékenyen, és fölültem az ágyban. Dehogyan rettenetes. Hogy hogyan? Végre meghalt.

Azonnal elszégyelltem magam, attól, hogy *mennyire* nem ismerem ezt az embert. Pedig megmasszírozott. Ez a távolság, a masszírozás és a „végre meghalt” közti távolság, mint valami rossz jelent meg, rám vonatkozó, engem minősítő rossz. Annyi idős volt, mint maga. Már régóta esedékes. Akkora volt az agya, mint egy galambnak. És üvegcsontú is volt. Nem mertem megkérdezni, mi az, pedig érdekelt, csak olyan kisszerűnek tetszett, hogy épp egy ilyen tragikus alkalomból gyarapítsam a tudásom. *Nélkülem halt meg*, amíg magát gyógyíttattam. Ezt úgy mondja, mintha én volnék a hibás. *Az ember mindenképpen hibás egy kicsit*, mondta gyöngéden, és hozzátette: maflicsek.

Ez az anyám szava, és nem szeretem, ha más is használja, bitorolja, pontosabban nagyon is szeretem, behunyam a szememet, és ellátok a világ végéig. Ahol az anyám épp szemrehányón mosogat. Vagy tizenhét éves, és táncol. Vagy bármi, ami ő. Először fordult elő, hogy valaki bitorolt. Behunyt szemmel hirtelen úgy

döntöttem, mégis utazom. Már a döntés maga is, hogy döntök, de főként az utazás lehetősége egy villanatra a szabadság mámoros érzésével töltött el, mintha más volna Bécsbe utazhatni, mint Pécsre. Márpedig Pécsre utazni, ezt életem bármelyik reggelén elhatározhattam. Nem, bármelyik reggelén mégse. A kitelepítés ideje alatt engedély kellett a falu elhagyására. Ahogy később az ország elhagyására. Csukjam be a szemem, és teremjek a világ végén? A szabadság mindent akar (pedig, ha-ha, csak a halált akarhatja), nem méricskél, nem fontolgat, nem örül annak, hogy most hogyishívjább, mint akkor, és mindenképp hogyishívjább itt, mint amott (ezért nem volt például örömteli az ún. „legvidámabb barakk”), a szabadság, akár a zene, nem ismer határokat. (A rossz mondatokat is be kell fejezni, hogy azután ki lehessen őket húzni. Legyél, hogy megszűntethesselek, például.)

Ami az utazást illeti, persze ki vonná kétségbe az ilyen hely- és levegőváltoztatás koronkénti szükségességét az egészség, mi több, az általános kreativitás, ama bizonyos állandó lelki mozgalmasság (motus animi continuus) szempontjából – mindazonáltal bennem úgyszólván nem ujjong föl semmi átlépve az ország határait. Rossz utazó vagyok, elveszítem magam utazáskor, olyan vagyok, mint egy, már bocsánat, álruhás herceg, és álruhás hercegnek lenni – nos, hát az nem vezet sehova. Nem jó ez a hasonlat; most próbáltam ki fejben a Mátyás királyt, hogy olyan volnék, de az se jobb. Mindenesetre inkognitó. Például ha úton vagyok, nem szívesen mutatkozom be. Inkább azt mondom, nevem Baradlay Richárd. Vagy Esthajnal Péter. Ha minden kötél szakad: Szebek Miklós. Utazom, de nem mozdulok. Vagy előrekapva a történetben (vagy hátra az irodalomban), utazáskor nincs bennem szeretet. Esetleg prózaian arról volna csupán szó, hogy rossz megfigyelő vagyok? Mit is figyelek én? Nyilván a valóságot figyelem, meg a mondataimat figyelem. Már ebbe is bele lehetne kötni, de füttyöljünk századunkra, és értsük valóságon azt, nos azt, amit a szomszéd ért valóságon, vagy még inkább apósunk. Gondoljunk apósunkra, a nyugdíjára, a cukorbjára, az uszmányi táborra, a racizásra, egy '56-os mentőautóra, a húsvéti és karácsonyi levlapokra, a vasárnapi ebédekre (unokák megregulázása, plusz unokák anyja nevelési elveinek kipellengérezése), a virágjaira, az OTP-betétszámlájára, a folyamatos gyanakvására a telefonszámlát, a folyamatos morgására a rokonságot illetően, depressziót súroló rá-rátörő hallgatására, tehát hallgatás, morgás, gyanakvás, számla, virág, kipellengérezés, ebéd, levlap, mentőautó, racizás, tábor, cukorbjaj, nyugdíj: ez a valóság. Olyan, mintha főként azt kívánnám állítani, hogy a valóságban nincsen szeretet. Ezt nem mondom, de a tételes felsorolásba nem állt módomban bevenni. Talán az uszmányi tábor és a racizás közti résben volna kis hely, amikor azzal a virágos ruhás lánnyal találkoztunk? Vagy a mentőautó árnyékában?

Valóság és mondat nálam azonban a szokásossal szemben fordított viszonyban áll, én a valóságon mérem a mondatot, azaz nem azt figyelem, hogy a mondat jól írja-e le a valóságot, hanem hogy van-e a valóságnak olyan darabja, melyet a mondatom leír, azaz valóságos-e a mondatom. Következésképp, ha nincs mondat, nincs valóság, legalábbis nem tudok mit kezdeni vele. Nem tudok ránézni; nem állítom, hogy kezdetben vala a szó vagy az értelem vagy az erő vagy a tett, csak ezt a ránézni-nemtudást állítom. Ha az nem igaz is, hogy az élet helyett az irodalmat választom, mert az volna az élet (vagy mert „ó jaj, a lét rövid és hosszú a művészet”), az mégis helyénvaló megállapításnak tetszik, hogy én *papírközben* volnék leginkább én, amit természetesen nem kívánnék nyereségként föltüntetni.

Öltözés közben Beethoven Hetedikje szólt, öltözéshez ideális, még az alsógatyámat is fenségesnek éreztem, de nem pökhendiskedni akarnék, azaz nem Beethovenról beszélek, hanem a *jókedvűen fenséges* alsóimról. Megéreztem egy király jókedvét, ami, gondolom, a teremtés jókedvével azonos. Problematikus nyilván csak az alsógatyá mint király. Sajnálom, ezen nem tudok segíteni. Az utolsó taktusokat grimaszolva együttvezényeltem. Vasárnap lévén mindenki aludt még, apró hortyogások kapcsolódtak Ludwighoz. Nem szeretek vonaton enni, nem szeretek *elemőzsiát* magammal vinni, talán csak a rántott jércével tennék kivételt a gyermekkori emlékekre tekintettel. Hogy irigyeltem azokat, akik úgy el mertek vagy tudtak dobni csirkecsontot, hogy az nem volt többszörösen lerágva, leszopva, sőt átszopva, amennyiben a csontot is megrágtuk, kiszívogatva azt a barna velőszersűséget, ami ugyan csak félig volt jó, de nem álltunk választás előtt, a kell az kell. Szívesebben nem eszem, szívesebben éhezem, abban a várakozásban, hogy majd megérkezem...! Attól tartok, én is azon hülyék közé tartozom, akik megvetik vagy lenézik önmagukat, ha pusztán az éhség viszi őket a tálhoz. Az ilyen luxushülye az éhséget is tudja ínyenc szempontból becsülni, jól elvan a várakozás, a jövő, a képzelet konyhájának röhejesen hibátlan birodalmában. De nem védekezem tovább.

A Keleti pályaudvar, mintha hirtelen a Gangesz partjaira érkeznek, épp valamely hindu ünnep alkalmával. Üszkös lábú koldusok, üvöltő zsidórusok, alattomosan fürkész pillantású alkoholisták. (Talán mert nem sietek az utcákon, inkább kóválygok, és van bennem valami udvarias máléság, időnként külföldinek

néznek. Manapság ez talán fölhasználható volna ellenem.) Iszkolok köztük előre (...), nem merek megállni, nem adok senkinek semmit, nem veszek senkitől semmit, bizalmatlan vagyok, nincs bennem szeretet. Nincs bennem szeretet. A vonatom megvan, utolsó pillanatban, erőt véve garaszkodó alaplelkületemen, első osztályú jegyet vettem. Nagyjából biztonságban vagyok. Fűtenek. Az ajtó automatikusan záródik. A mellettem levő hely üres, s örülök, hogy nem ül mellettem senki, nincs bennem szeretet. Előveszem az újságjaimat. Immár nem hátulról, a sport felől olvasom őket. Hogy ez mit jelent a közép-európai demokratizálódásra nézve, nem tudom. Különböző olvasási korszakaim voltak, volt a mámoros, aztán az érdeklődő, majd a kiábrándult. Vagy feszélyezett. Aztán a rettegő; megijedtem a sorok mögül felcsapódó gyűlölettől, csöndet akartam, erőszakos csöndet akartam. De azt akarni nem lehet. És akkor újra kezdtem olvasni az újságokat, úgy, mint az emberi természet dokumentumait. (Már nem voltam igazán fiatal, amikor egy barátomnak, akit egyébként olykor szintén külföldinek néznek, őt talán az arcvize miatt, vagy mert olyan absztraktul sápadt az arca, őszintén csodálkozva azt mondtam neki, hiszen az ember végtére is jó. Vagy az emberség? Vagy hogy jót akar? Már nem emlékszem pontosan, mindenesetre ellentmondást láttam az emberi természet és a háborúk közt. Ami, dicséjünk meg, mégiscsak avantgárd elképzelés, az ellentmondás. Halvány dunsztod sincs a bűnről, szereti mondani egy másik valaki. Mi a megoldás? Nem tudom. Lelkemre és becsületemre mondom, Kátya, nem tudom.)

Egy Malamud-regénybe temetkeztem, nem volt túl jó, de folyamatosan egy valódi író jelenlétét érezhettem, és amúgy is szeretek vonaton olvasni, olyan, mintha kicselezném az időt, olyan, mintha a szobám utazna, s nekem ki se kéne mozdulnom biztonságos odúmból. Könnyen behelyezkedtem a regény főhősének helyzetébe, érteni véltem vonzódását idegen életek iránt; régóta foglalkoztatott az életrajz mint műforma. Elgondoltam (mint rendesen), mi volna, ha én írnám a regényt. Sok passzust átvinnék, állapítottam meg. Odaképzelttem magam Dubin dolgozószobájába, cédulák, könyvek és egy fiatal nő közé.

Ldőnként kilestem az ablakon a Dunára. Lepusztult, szétmarcangolt, kopáran meredő, végítéletzerű táj, masszív betonfüstölők, csövek, az eget rézsút áthatító állványzat, akár egy szövegrészt vagy életdarabot kihúzó, kemény tollvonás, leplezetlen hasznosítás mindenfelé, ádáz célszerűség, racionalitás, rútság. Elmondhatatlanul édes érzés volt a folyóra pillantani. A legutolsó könyvem írása közben bármilyen folyó, patak, csermely a kétségbeesésbe bírt kergetni, hisz' óhatatlan mindig találtam bennük valami újat, ismeretlent, amely megkérdőjelezte az addigi tudásom áhított teljességét. Már nem sodort a Duna. Új közömbösségemet oly elégedetten regisztráltam, mintha az irodalomnak tartoznék köszönettel, mintha ez volna az írás kézzelfogható haszna, mintha könyvről könyvre hódítanánk növekvő területeket a békesség számára. Pedig ez nem így van, itt hódítunk, ott veszejtünk, s nem ártana magunk elé idézni az öreg emberek rémület síkálta arcát, az ismerős arcok iszonyatos szétrobbanását, új gödrök mélyére zuhant apró szemek nyugtalan forgását, táj nélküli tájkép vagyok, mondják ezek az arcok, már nem borzalmas, csak vigasztalan, mint az igazság.

Aztán megint Dubin dolgozószobája meg a nő. Az útlevelemet már korábban megvizsgálták, most szürke ruhás emberek nyüzsögtek a kocsiban. Többe volt a leves, mint a hús – de én már rég nem félek útlevelestől, vámostól, a határhoz közeledve nincsen görcs a gyomromban; a kelet-európai sine qua nonja. Az NDK volt az egyedüli kivétel, hiába tudtam, hogy nincs velem mit kezdeniük, szabályos vagyok, akár egy ötágú csillag, kirázott a hideg, mintha szerelmes volnék. Talán a német nyelv miatt is lett ennyire példászerűen félelmetes; a schönefeldi reptéren engem mindig (óhatatlanul!) bekértek egy kicsi szobába, hogy ott azt mondassák: Hände hoch, ez németül cudarul hangzik, túl sok szovjet antifasiszta filmet tömtek belénk, rossz állni arccal a fal felé, s hallani: Hände hoch! Sicherheitskontrolle, ami előbb-utóbb mégiscsak valami szocialista szerelmi előjátékba csúszott, alapos tapi, ennek megfelelően szisztematikusan aztán egyszer vissza a Fritznek: Te! Hát abba ne hagyd! Anekdote. K. meséli, hogy ő egy ugyanilyen alkalomkor hirtelen lerántotta a nadrágját, tessék. Kontrolláld! Ugyanaz a reflex, ugyanabból a megaláztatásból, ugyanabból a félelemből – csak mi vagyunk mások, ő meg én. De mindjárt úgyis erről fog szólni ez az egész, a különbségekről.

Az egyik szürke ruhás hozzám lépett, gyors mozgású, fekete ember. Magyar vám, mondta. Kérte az útlevelem, súlytalan hangon, szerényen, mint aki semmi jelentőséget nem tulajdonít önmagának. Mégis: miközben fejemet a könyvből alig fölemelve átnyújtom az útlevelem, Dubin épp bajban, nem érzi a mondatai ritmusát, teljesen megmagyarázhatatlanul, és olyan indokolatlanul, ahogyan a nap süt, átvillan rajtam a gondolat: ebben az emberben nincs szeretet. Talán ő is író? Talán Malamud könyvének a hatása volt ez még, az egyszeriben védtelenné és fogékonnyá tett saját, narcisztikus, örökké szeretetre szomjas gyermek- és

művészelkem megérzése. Emberem eközben láthatóan végzett; összehajtja és máris nyújtáná vissza az útlevelemet; még azonban az előbbi súlytalan hangon, de valahogy igen gyorsan, amiből talán csak az én, éppen Bernard Malamudon csiszolt hallásom érez ki valamely alattomos árnyalatot, megkérdezi, hogy mennyi valutát (vagy devizát: a kettő közti különbséget valószínűleg sosem fogom megtanulni) „viszek ki”, úgy mond.

Nem. Mennyi magyar pénz van nálam, lágyan ezt kérdezte először. Kibújtam a könyvből, s derűsen, alig bárgyún a vámosra vigyorogtam, olyan mi-kéne-ha-vóna módra. Szabad ország szabad, szemernyit ütődött fia. Mennyi is lehet?, tűnődöm kedélyesen, hisz' mért kéne nekem ezt fejből tudnom, van, amennyi van, és majd én erről készségesen és azonnal be fogok számolni. A korombeli férfi fáradt mozdulattal végigsimított a haján, és halkán odapötytyintett egy mondatot, hogy tudniillik ismertetné velem a vonatkozó valuta- és devizajogszabályokat, a kivihető összeg felső határát, és az azon felüliek engedélyhez kötöttségét.

Gyorsan becsuktam a szemem, hogy a világ végén találjam magam, édes jó mamácskám, segítsél, most utoljára segítsél még, édes mamácskám. Mert ettől a mondattól, akár egy véres látomás, fölidéződött bennem, átkozott irodalom, *Kertész Imre Jegyzőkönyv* című frása, mely éppen egy efféle vámostörténetet emel (inkább taszít, lök) életértelmezésre. Az engedélyezettnél több valuta, leszállíttatás Hegyeshalomnál, satöbbi. A lehunyt szemem mögött nem az édesanyám képe elevenedett meg, sokkal reménytelenebb, a Kertész Imréé. Láttam őt, hosszú, hajlott, nehéz alakját, mint egy ellen-Kolhász Mihályt, aki nem keresi az igazságát, mert az igazsága már megtalálta őt, láttam egyenként a mondatait, a lassú, hajlott, nehéz mondatokat, melyek föltartóztathatatlanul imbolyognak a végső pusztá belátás felé, a kolléga ezenközben bejárta útját: íme, érti az életét. Az őt ért agressziót – mert nem tehet mást – most is, mint mindig, törként mohón megmarkolja, és a pengét önmaga ellen fordítja; de az erő és a keserű gyönyör, amivel gondolatai ezúttal mintegy kezet emeltek rá, őszinte vadságával szinte megrémíti. *Mindent, mindent, / mindent értek, / mindent átlátok már! / Hollóid szárnyát hallom suhogni...* – igen: betelt a pohár, több sérülést már – úgy látszik – nem szenvedhet el. Hat évtized változatos, ámbár egyhangú diktatúrái, s mindezek ma még névtelen üledékdiktatúrája felmorzsolta türéből – oktan türéből – táplálkozó immunitását. Keresztül-kasul döfködött idegszájai kötelékén függő, agyonsebezett testén nemhogy egyetlen dárdahegy, de már egy injekciós tű szúrása számára sincs többé hely. Elvesztette tűrőképességét, többé nem sebezhető. Elvesztem, írja. Látszólag a vonaton utazom, de a vonat már csak egy holttestet szállít. Halott vagyok.

Fölnyitottam a szemem, fájdalom, nem voltam halott. Igen?! – kérdezte s állította a vámos, én pedig azonnal elvörösödtem, hát amit visszakaptam, az van nálam, motyogtam. Hogy megmutatnám-e. Jaj. Már nem mondom, hogy ezer örömmel, kapitány úr, csak bólogatok serényen, hátha valami jóindulatra tehetek szert, ha kissé elkésve is. Én nem állítom, hogy ennek a vámembernek az eleve bűnöst föltételező, álnok kérdése mögött az én fülemben csizmák dübörögnének, mozgalmi dalok harsognának, hajnali csöngetések sikongnának, nem, s nem meredeztek az én szemem előtt börtönrácsok és szögesdrót kerítések. Aki erre a kérdésre válaszolt, az én voltam, hiába, én, nem az évtizedek óta gyötört, idomított, személyében, idegrendszerében sérült, ha éppen nem halálra sebzett polgár, de inkább fogoly, mint polgár, én, aki azonban azt olvasta az említett novellában, hogy az, aki erre (arra) a kérdésre válaszolt, az nem az elbeszélő én (az Imre), hanem az évtizedek óta gyötört, idomított satöbbi, ezt olvasta, és ezt azonnal, mélyen és hevesen fölfogta, megértette, s ebben az azonnali, mély és heves értésben lett ő is satöbbi, évtizedek óta gyötört, idomított, tudatában, személyében sérült, ha éppen nem halálra sebezett satöbbi.

Milyen szabad ország milyen fia? Pihét a forgószél, úgy lett ez önkép elfúva. Azt hittem, szabadságomban áll csak üldögelni egy vonatfülkében. Hogy megengedhetem magamnak, hogy bárgyún és fölkészületlenül meredjek a kérdezőre. A fegyelmezetlenség vétkébe estem, mert azt hittem, véget ért az állandó fegyelem kibaszott, kurva epocha. Van, ami véget ért, de ez nem ért véget. Hibáztam, és lecsaptak rám. Nem *rendesen* nem volt nekem görcs a gyomromban. Ott van az, ahogy mindannyiunknak, csak vakmerő bizakodásomban úgy képzeltem, hogy megvan az a képességem, hogy elhagyjam a gyomrom. Nekem tízezer lelke van, írja Ottlik, nekem pedig ugyanennyi gyomrom, gondoltam.

Az élet, lám, utánozza a művészetet, de csakis az olyan művészetet, amely az életet, vagyis a törvényt utánozza. Nincs véletlen, minden értem és általam történik, és ha majd bejárom utamat, megértem végre az életemet.

Egy erősen indiszponált pillanatában fellépni kénytelen bűvész mozdulatával kotorászta a táskámban. De hát legalább ne úgy, hogy lássam! – kurjantott sértődötten a vámos. Most mint ha mégis volna benne szeretet, ahogy bosszankodva, mintegy figyelmezteti a bűvészt, ezért a pénzért többet érdemel, többet vár. A vámország ingerült játékossága azonban magamhoz térített, magamhoz, ehhez az öncsaláshoz, kiemelt a Kertész-novellából, és önnön satöbbimmé válva visszakurjantottam, hogy hát akkor vesszen kutya Szerbia! És éljen az igazság, mely egy és oszthatatlan, jelen esetben pedig azért van több forintom az engedélyezettnél, mert az első osztályú jegy egy részét váratlanul schillingben kellett fizetnem, ezt én előre nem tudhattam, ha úgy látja jónak, koncoltasson fel, tessék, és van ezresem is! Beee! – így hergelte magát egy még szabadabb ország még szabadabb fia, fürödve tartásban és méltóságban, amikor a vámos lemondóan vagy inkább fáradtan?, csüggedten, odasúgta: Satöbbi.

Nagy csönd lett. Tényleg. Satöbbi, ez csak satöbbi. Egy satöbbi van. Még gyöngéden, nehogy a cinkosságban közelednünk kelljen, átnézte a táskát, mely ártatlan civil benyomást kelthetett, kavicsdarab, tollbetét, aprópénz, kulcs, egy, a magyar mindennapok valóságából kiszakított, preparátlan értelmiségi aktátska. Máskor majd ügyeljek a címetekre is, igen, válaszoltam azonnal, ragyogva, mint egy eminens, és ne tessék haragudni. Igen így: elnézését kérem, és ne tessék haragudni.

Olaszokkal utaztam, nem törődtek velem, az olaszok nem törődnek a lelkipurdalással. Bűnös voltomhoz nem fért kétség. De mért nem az Isten kérdez, mért az egyenruha? Isten hallgathat, de a vámos nem. Ennyi volna a törvény, hogy én mondok egy számot, ő mond egy számot, akkor ezt a két számot összehasonlítjuk, ez megtehető, és ha az enyém nagyobb, akkor... Ez a törvény? $a > b$, ez a törvény? Hol a vámosra gondoltam, hol Kertész Imrére. Nem akartam a történetbe belenyugodni, rendes bünt követeltem a bűnösségérzethez. Még az is megfordult az agyamban, hogy megszólítom a vámost, hogy magántermészetű dolgom volna vele, mi volna, ha elmondanám neki ezt az egészet, a satöbbit, Imrét, a novellát, a szabadságot, a rabságot, igen, csinálhatnék vele egy *mélyinterjút*, így valahogy mégis elplanfroznom a szégyent, akár kertész a trágyát, hogy például mikor váltam úgymond gyanússá, ha-ha, igen, én is éreztem, hogy elvörösödöm, nahát, nyilván a tapasztalat meg... Lassan, egészen lassan borított el a szégyen, a lábujjamtól indult, a gyomorszájon keresztül a torkom, az agyam felé tolult.

Nyugodj bele! Nyugodj bele! Satöbbi!

De ennél kietlenebbül folytatódott.

Kedvetlenül újra a könyvbe bújtam. Amikor egyszer, ismét figyelmetlenül, fölnézve épp az emberemet pillanthattam meg, ahogy szinte fut a folyosón, akkor majdnem megállt a szívem, úgy megrettentem, oda is kellett nyúlnom és dörzsölnöm. Úgy megrettentem, ahogy hajdanán, újra meg újra a Dunától.

Ez volt az a pillanat, amikor visszavonhatatlanul fölfedeztem magamban a félelmet. Azt, hogy van bennem, hogy mégis van bennem félelem. Úgy, ahogy van bennem tüdő, máj, agyvelő. Félni nem lehet alkalomszerűen, félni csak örökké lehet. Így lesz.

Igen: nem telt be a pohár, újabb s újabb sérüléseket fogok elszenvedni. És nem vesztettem el a tűrőképességemet, sebezhető vagyok. Nem veszttem el, de minden pillanatban elveszhetek. A vonaton utazom. Nem vagyok halott. Hanem mint a vadállat, fürkészve figyelek.

Tábor Ádám

EXOTÉR

*a Szent már lapban könyvben kinyomtatva
az Egyetlen ezerszám sokszorozva
a Fa idegen kertekben lakásokban
a Tisztás füve piszkos városokban
a Hely elfoglalva a helytelenben
a szél Szellem ki-be fúj más fülekben
a Tér terem akárki idejébe
bezsúfolódik Csönd a térzenébe
a Kör négyzetesül az idegenben
Akire emlékeztem elfelejtem
sajtóprésben a szabaduló Szó
királyi Versből res publicatio*

EZOTÉR

*Ha tiszta szem napja süt rá a könyvre
a fekete betű-földbe temetett
múlt gondolat-mag megelevenedve
kihajt törzset növeszt lombkoronát
s a világfa átszakítja a papírt
A zsúfolt mondatok közt tisztás támad
a szavakat szellem szele fújja
a néma szöveg száz hangon énekel
Te el sem mozdulva a helyedről
ott ülsz a Fa alatt a Kertben
s az örökség gyümölcsét leszakítva
kopár szobádban szentföldre lépsz*

A Váci utca szívében megnyílt az

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

az első kelet-európai társadalomtudományi könyvcentrum.

Hétről-hétre gazdagabb idegennyelvű és magyar kínálat
a filozófia, történelem, valláselmélet, szociológia,
pszichológia és esztétika csemegéiből.

Bármilyen külföldi könyvet beszerzünk, a legolcsóbb áron.

Diákoknak, törzsvásárlóknak és az Atlantisz Könyvkiadó
előfizetőinek 10% kedvezmény

Gazdag katalóguskészlet. Barátságos bennszülöttek.

Budapest V. Piarista köz 1. (Bölcsészkar)

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

CAFÉ BÁBEL

Kilencedik szám

1993/3

Popper Péter irodalmi esszéje

Halász Péter a kottába rejtett üzenetekről

Umberto Eco az értelmezésről és történelemről

Georg Simmel a diszkrécióról

Buda Béla az egyénről és csoportról

Frances Yates a rózsakeresztesekről

Titok

CSERÉPFALVI-NÉPSZABADSÁG

Bashkim Shehu Oidipúsz király és a hamis Oidipúsz

„Ide hallgass!

Én most felkészülök a halálra. Ezért te, bár talán nem is hasonlítasz rám olyan nagyon, de mégis, mivel az én külsőm alaposan megváltozott, amióta elhagytam Thébát, és amióta nem mutatkozom a thébaiak előtt, legfeljebb futólag, hébe-hóba vagy a távolból, ezért, mint mondtam, te leszel a hasonmásom és a dublőröm.

Csakhogy neked sem szabad Thébába költözned, te sem élhetsz közöttük, mint a nép királya. Neked is jobb lesz ez így, mert akkor nem fenyegethet az a veszély, amelyről beszélni akarok. Ezért hívtalak.

Az és csak az lesz a dolgod, hogy időnként tanácskozz a küldötteikkel, ha felkeresnek téged. De nem mindig, sőt legtöbbször ki kell térned előlük, és nyomot sem szabad hagynod, amerre jársz, és híre se járja, hol tartózkodsz, és ha megjelenesz, egészen váratlanul jelenj meg. Akkor, bármit kérjenek is tőled, adj homályos, többértelmű válaszokat, mint valami orákulum: vagy így lesz, vagy úgy, vagy pontosabban: sem így, sem úgy. Ne aggódj, légy nyugodt, segíték neked, árnyamat elküldöm hozzád odaátrol, és majd az segít neked, ahogyan te is segítesz majd az én árnyamon.

Előbb azonban meg kell tudnod, mi az igazság néhány, velem kapcsolatos dologban, melyek ezután ved is kapcsolatosak lesznek, és amelyekről hazug mendemondák terjednek szájról szájra.

Így például egyesek azt rebesgetik, hogy nekem, Oidipúsznak, állítólag azért sikerült Théba trónjára lépnem, mert meg tudtam fejteni azt a rejtvényt, amelyet a Szfinx adott fel, és így sikerült elűznöm őt és vele együtt azt a betegséget, azt a szörnyű kórságot is, amely makacsul pusztított a városban férfiak és nők, öregek és gyermekek közt egyaránt. Valójában semmilyen rejtvényt nem fejtettem meg, és soha nem is beszéltem a Szfinxszel. A jogart pedig azért tudtam megszerezni, mert volt türelmem kivárni azt a fénysugarat, amely a Kithairón hegyéről jött, ahol a Szfinx tanyázott. És megvártam, amíg egy napon ez a szörny magától távozott, szárnyaival hasítva a borús eget, és azért voltam ilyen türelmes, mert meg voltam győződve róla, hogy ez előbb-utóbb úgyszólván bekövetkezik, mivel éreztem, hogy megkapom a jogart, és egyre csak zsörtölődtem, komoran és hangosan, miközben arra gondoltam, hogy én vagyok kiszemelve a jogar birtoklására.

Jó, jó, de az emberek mintha továbbra is azt hinnék, hogy én űztem el a Szfinxet. És ugyan miért ne hinnék? Valójában senki sem mert a Szfinx közelébe lépni, és mindazok, akik felkerekedtek, hogy feleljenek a találós kérdésre, ügyeltek arra, hogy egyedül, minden kíséret nélkül keljenek útra. Úgyhogy rajtam kívül, aki a bozótba rejtőzve vártam, senki sem látta, hogy a szóbeszéddel ellentétben még csak nem is merészkedtek a szörny közelébe, nemhogy szóba mertek volna elegyedni vele. Engem viszont senki sem látott. Rejtekhelyemről figyeltem a Szfinxet, a távozására várva, és közben figyelemmel kísértem azokat, akik szerencsét próbáltak, néztem őket, hogyan közelednek a Szfinx sötét vackához, aztán hogyan bizonytalanodnak el a lépteik, hogyan fordulnak sarkon, és hogyan szaladnak el, hanyatt-homlok anélkül, hogy bármelyikük is a közelébe mert volna menni. Az undorító teremtmény förtelmes árnyéka már messziről megrémítette, és iktózzal töltötte el az embert. De mindazok, akik szerencsét próbáltak, tolvajként osontak el a hegyről, és nem árulták el senkinek, mit is csináltak voltaképpen. Mindennap lesétáltam a városba, hol ebben, hol abban a fogadóban keresve szállást, és hallottam, amint az emberek arról beszéltek, hogy azok közül, akik elmentek a Szfinxhez, ki milyen választ adott a találós kérdésekre, és hogy a válaszok kivétel nélkül mind hibásak voltak. Én viszont ott, Kithairón hegyén, napról napra a saját szememmel láttam e mendemondák cáfolatát, mint már mondtam.

Thébát mintha valamilyen hallgatóságos megegyezés lett volna közöttük, mindannyian kísérő nélkül indultak el a Szfinxhez, és úgy látszik, mindannyian félték egymástól, és maguknak

sem vallották be, hogy kibújtak kötelességük alól. Senki sem ellenőrizte a másikat, nehogy őt is ellenőrizték a többiek. Ez a félelem – mindenki egytől, egy mindenkitől – számomra természetesen kedvező volt. Sőt enélkül bajosan szerezhettem volna meg Théba jogarát, és ennek a félelemnek köszönhetem, hogy az enyém lett ez a jogar, azon a napon, amelyen a Szfing felkerekedett és az Olümposz felé vette az útját, vagy esetleg a Tartarosz mélységes fenekére szállt, vagy a semmibe, hiszen a semmiből is jött elő. Nos ekkor kedvemre dicsekedhettem azzal, hogy én, Oidipusz, elűztem a Szfinget, és igen, az emberek ezt el is hitték nekem, amint ismeretes.

Persze nyilván nem én voltam az egyetlen, aki ezt az utat választotta. Ezt azért mondom, mert láttam, hogy néhányan azok közül, akik szerencsét próbáltak, ott maradtak a hegyen, és napokon át szemmel tartották a Szfinget, ami óhatatlanul felébresztette a gyanakvásomat. És akik gyanússá váltak a szememben, azokat megöltem, és nyomtalanul eltüntettem a holttestüket, távoli sziklára vonszoltam, vagy egy barlangba dobtam őket. Az egyik egészen közel jutott a rejtékhelyemhez, ott üldögélt egy kövön, a két kezébe temetve az arcát, mintha elgondolkodott volna, ugyanúgy, ahogy engem szoktak lefesteni szemben a Szfingszel, amforák és mindenféle fazekak között, amint bizonyára láttad már. Ez az ember Théba akkori királya volt, Laiosz, az apám, vagy más néven a Tiszta. Egy napon feltétlenül el kellett jönnie, mert amióta Thébában felütötte fejét a pusztító ragály, amit a mendemonda szerint az istenek küldtek rá, az emberek nem ismerték el többé uralkodójuknak. Sőt mondhatom, számítottam is rá, hogy az első között jön a Szfinghez, de úgy látszik, csaknem utolsóként ébredt rá helyzetére. Ráismertem, hiszen kétszer vagy háromszor láttam a városban vallási és ünnepi szertartásokon. Fenséges és kissé nyomasztó látvány volt, miközben én rettegtem, hogy felismer a tömegben. Félelmemnek persze nem volt alapja, hiszen ő nem hogy arcról föl nem ismerhetett, hanem eleve halottnak tartott, amióta csecsemőkorban kivettetett egy elhagyott fennsíkra, hogy a fenevadak tépjenek szét, mert így akart menekülni attól a rossztól, amelyet az orákulum jövendölt neki az én kezem által, és azt remélte, hogy így majd nyugodtan uralkodhat. És most eljött a Szfinghez, és egy kövön üldögélt, mintha gondolataiba mélyedt volna, pedig csak a szörnyet leste a távolból. Aztán felállt és távozott, majd másnap újra jött, és újra meg újra eljött, amíg meg nem öltem, mint a többieket. Nem azért tettem ezt, hogy utána felfedjem kilétemet, és apám fiaként követeljem örökségemet, a jogart. Származásomat nehéz lett volna bizonyítanom, de ha ez sikerült volna is, azokban a zavaros időkben jobb volt félrehúzódnom, nehogy felfigyeljenek rám, amíg a Szfing távozására várok. Kénytelen voltam a nyakát szegni az öregnek – öregnek nevezték, bár nem is volt még olyan öreg –, és azért voltam kénytelen, mert gyanítottam, hogy benne is ugyanaz a terv motoszkált, mint bennem. És mihelyt alkalmam nyílt rá, a közelébe lopóztam, és dárdámat a bal lapockája alá döftem. Sem aznap, sem másnap senki sem jött, mivel a Tiszta feltehetőleg meghagyta, hogy hagyják magára, és ne zavarják. Nem is temettem el, mivel még holtában is jobban félttem tőle, mint hét eleven férfitől. Aztán harmadnap estefelé, amikor megjöttek a királyi testőrök, és rábukkantak a holttestére, a hollók, a keselyűk meg a sakálok annyira kikezdték már, hogy alig lehetett felismerni, sőt feltehető volt, hogy a Szfing tépte szét, és tette csúffá.

Igy öltem meg a Tisztát, akit ismertem, és akiről tudtam, hogy az apám volt. Ezt régóta tudtam már, még amikor Korinthoszból az egészet megjövendölte nekem az orákulum. Korinthoszt nem azért hagytam el, hogy az apagyilkosságot és a vérfertőzést elkerüljem, hiszen tudtam, hogy az ottani király és királynő nem voltak igazi szüleim, hanem csupán azért távoztam a városból, hogy Théba uralkodója legyek, és ezért megtegyek mindent, amit meg kellett tennem. Ennek tudatában attól sem kellett tartanom, hogy az apagyilkosság a legkevésbé is csorbítaná királyi méltóságomat, semmi olyan nem volt benne, ami az istenek haragját kiválthatta volna. Hiszen Zeus is, aki istenek és emberek fölött uralkodik, megölte az atyját, Kronoszt, ahogyan ez utóbbi is fizekre tépte a Haragvót, a saját apját, és így tovább. Ezért úgy gondolom, hogy ez a tett, amelyre a leghatalmasabb istenek is rákaptak – mi több, amelyek révén azzá lettek, aminek ismerjük őket –, miért is ne nyerné el a tetszésüket, ha ezt mi időszakos, halandó uralkodók is elkövetjük. Éppen ellenkezőleg, ha alaposan szemügyre vesszük, ha – amint mondják – a népek pásztora az istenek földi mása kell legyen, akkor az apagyilkosság a legjobban illik ahhoz a halandóhoz, akinek a kezében a jogar van. Többé-kevésbé ugyanez a helyzet a hitvesi ággal is, amelyen vérfertőzést követtem el a tulajdon anyámmal, Iokasztéval. Éveken át vettem magot abba a szántóföldbe, amelyből én is kicsíráztam, és erről tudomásom is volt. De hiszen az egész nép, amely fölött ezekben az években uralkodtam, azokból a sárkányfogakból származik, amelyeket abba a földbe vetettek el, melyen jelenleg Théba falai állnak a hét kapuval, és emberemlékezet

óta, amióta ezek a falak árnyékokat vetnek erre a földre, ennek a városnak a népe azt a földet szántja, amelyből kisarjadt. Vajon véletlen a város sorsának és az én sorsomnak ez a közössége?

És ha én, Oidipusz, megöltem az apámat, és ugyanakkor vérfertőzést követtem el az anyámmal, vajon ez nem azt jelenti, hogy az istenek tervükben engem szemeltek ki Thébában uralkodónak?

Ezenkívül bizonyára azt is tudod, hogy Oidipusz királynak erről az apagyilkosságáról és vérfertőzéséről számos alattvalónak tudomása volt, hogy azt ne mondjam, valamennyien tudtak róla. Erről sutorogtak városszerte, mégsem akadt senki, még a legelvetemültebb ellenségem sem, aki a nyilvánosság előtt azzal vádolt volna, hogy megöltem az apámat, és hogy minden éjszaka a hitvesi ágyon anyám, Lokaszté oldalán hajtom álomra a fejemet. Régen szárnyra keltek már az ilyen mendemondák, még egy év sem múlt el azóta, hogy a jogart a kezembe vettem, és nem lehet tudni, honnan jöttek és miként terjedtek el, holott uralkodásom kezdetén még semmit sem tudott róla a város, és a thébaiak szemében messziről jött idegen voltam, aki megszabadítottam őket az istenek haragjától. Milyen furcsa, hogy az uralkodóval ilyesmi megesik! Életének titkairól mindenféle pletykát híresztelnek, de csak azután, hogy uralkodó lett belőle, és akkor az emberek úgy veszik a szájukra ezeket a titkokat, mint megannyi ártalmatlan furcsaságot. Sőt mintha így az emberek annál közelebb állónak éreznék az uralkodó képét, és annál felfoghatatlanabbnak képzelnék az ő hatalmát, minél furcsább dolgokat híresztelnének róla. És ha efféle dolgokról akkor lett volna tudomásuk, amikor még csak jelentkezett a jogar birtoklásáért, úgy feltétlenül útjába álltak volna.

Talán az egyetlen, aki hosszú ideig nem szerzett tudomást az apagyilkosságról és vérfertőzéséről, éppen az az asszony volt, aki ebben a házasságban megosztotta velem a hitvesi ágyat, tehát az anyám, Lokaszté. De az már nem igaz, hogy megölte magát a hálósobában, amint bizonyára hallottad a különböző mendemondákból. Én öltem meg, ezzel a két kezemmel. Egy szép napon, amikor a rólam híresztelt pletykák hirtelen veszedelmessé váltak, mert ez a nap is eljött, anyám, Lokaszté megtudta, hogy én a fia vagyok. Azon az éjszakán – akkor először – nem volt hajlandó közös ágyba feküdni velem. Együtt voltunk a hálósobában. Most már tudta, hogy ő az anyám, hangosan zokogott, és nem sikerült megnyugtatom, és ezért kívánatosabb volt, mint bármikor. Megragadtam a csuklóját, hogy feltárujjon előttem az arca, amelyet a két tenyerébe rejtett. Nagy nehezen sikerült letepernem, köntöse felcsúszott, fektében a két kezével eltolt magától, a térdével pedig ágyékon próbált rúgni, míg végre sikerült legyűrnöm, és magam sem értettem, hogyan, de amint fellángolt bennem a szenvedély, türelmem fogytán és eszemet veszítve a torkára szorítottam kezemet, és minél jobban vergődött, annál erősebben szorítottam, mígnem kiguvadt a szeme, és elernyedtek a tagjai. Akkor én is elengedtem, és hirtelen olyan bódulat fogott el, mintha megrészegültem volna, amint megpillantottam az arcát, amelyre kékes árnyékokat vetett a halál.

Közben Thébában újra felütötte a fejét a szörnyű, pusztító kór. Mindenki egyetértett abban, hogy ez az istenek haragjának a jele volt, hiszen ezúttal a kórral együtt nem tűnt fel újra a Szfínx is. De az apagyilkosságot és a vérfertőző házasságot, amit eddig senki sem vetett a szememre, ettől kezdve ocsmányul felhasználták gonosz ellenfeleim, akik ezúttal engem okoltak a csapásért, mellyel az istenek a várost sújtották. És ezek a mendemondák napról napra kellemetlenebbekké váltak, és egyre jobban fenyegették királyságomat, mert így van ez, szenvedélyek és gyötrelmek közepette ilyen lesz a nép, ha ezek mindenki osztályrészévé válnak, hiszen elég valakire rámutatni, főként ha állandóan a figyelem középpontjában áll ez a valaki, akiről a nép habozás nélkül elhiszi, ha rámutatnak, hogy ő a bűnös, ő az oka a szenvedésnek és a gyötrelmeknek. És ugyan ki lehetne ez inkább, mint az az ember, akié a hatalom. Uralkodóból egy csapásra a legnyomorultabb ember lesz belőle, a közösség gyűlöletének céltáblája. Ettől egyféleképpen lehet megmenekülni: ha a szóban forgó ember, tehát az uralkodó, nem bátortalanodik el, hanem megőrzi önbizalmát vagy legalább annak a látszatát, és addig csúri-csavarja a dolgokat, amíg a maga bűnét és a bűn által okozott gyűlöletet nem sikerül azokra áthárítania, akik a nyelvükre vették és bemocskolták. Így elkerülheti a bukást, sőt még hatalmasabbá is válhat, mint azelőtt bármikor, vagy esetleg örökre legyőzhetetlen lesz tőle. Igen ám, de egy ilyen körmönfont terv pillanatnyilag meghaladta a lehetőségeimet. Ha megjelent volna a Szfínx, ettől minden megváltozott volna. Mert akkor a thébaiak belém helyezték volna minden reménységüket, és naphosszat hódoltak volna nekem, arra várva, hogy én, Oidipusz, mint egykor, most is megfejtsem a Szfínx talalós kérdését, és ezzel elűzzem azt az irtózatot, ami gyötörte és pusztította őket. És egyre csak várhatnának, amíg a Szfínx a Kithairón hegyen lakik, nekem pedig senki sem téphetné ki a jogart a kezemből. Így is valószínű lett volna, hogy ha egy napon az a félelmetes szörny elvándorolna is a maga távoli és ismeretlen lakóhelyére, ahogyan első ízben is magától távozott, ettől még nem szűnt volna meg a Thébára zúdult dögvész, mint előzőleg. Szóval nagyon is valószínű, legalábbis nekem úgy rémlik, hogy a két dolog között semmilyen összefüggés sincs, hiszen ahogyan a Szfínx is magától jön, és magától tá-

vozik, ugyanígy az sem tudható, hogy mikor és miért jön, mikor és hogyan távozik ez a példátlan kórság, amelytől behorpad a has, és lerohad a testről a hús, úgyhogy végül csak a csontváz marad, vagy amelytől némelyeknek előnti a vér a fülét, az orrát és a száját. És ugyan ki a megmondhatója, hogy az istenek vagy a vak és felfoghatatlan végtet mely szeszélye miatt nem mutatkozott most egyidejűleg ez a két jel? Senki sem emlékszik rá, hogy egyszerre érkeztek-e, vagy előbb érkezett a szörnyű csapás, a dögvész, és csak utána jött a Szfinx, vagy esetleg fordítva történt. De még ha nem ismétlődnek is meg egyidejű eltűnésük, mint az első esetben, ha előbb a Szfinx távoznék, ez éppen elegendő lenne ahhoz, hogy a kétségbeesett thébaiak minden másról megfeledkezzenek, és mint az első esetben, higgyenek abban, hogy én vagyok a megmentőjük, ahogyan elkeseredettségükben mindig szívesen kapkodnak a leghalványabb reménysugár után is.

Am ezúttal, az ördögbe is, a szörny késlekedett. Bármennyire igyekeztem is időt nyerni, bármennyire halogattam is bukásomat, rágalmazónak vagy egyenesen árulónak kiáltva ki mindazokat, akik azt híresztelték rólam, hogy megöltem az apámat, és házasságra léptem a tulajdon anyámmal, vagy a halálba küldve különböző embereket, nem sokat mérlegelve, hogy egyik-másik valóban a haragosaim és az ellenségeim közé tartozott-e, vagy pedig, ahogyan mondani szokás, csak megtévesztették őket, vagy éppen azok közé tartoztak, akik egyetlen szóval sem említették ezeket a dolgokat, hiába igyekeztem ezzel késleltetni bukásomat a Szfinx várható felbukkanásáig, mégis eljött az a nap, amelyen úgy sarokba szorítottak, hogy további thébai tartózkodásom életveszélybe sodort volna. Ezért aznap estefelé, nem sokkal azelőtt, hogy a város hét kapuját bezárták volna, amikor az utcákon legfeljebb egy-egy szórványos járókelővel találkozhattam, akkor koldusruhát öltöttem magamra, és vak koldusként sikerült észrevétlenül kisurrannom a városból.

Azóta nem is tértem többé vissza Thébába. Összevissza kóboroltam, időnként mindenféle jeleket hagyva hátra, hogy a thébaiaknak bizonyítsam: még életben vagyok, és közben arra vártam, hogy majd újra hozzám forduljanak, amikor ismét felkeresi őket a Szfinx.

De teltek, múltak a napok és az évek, és a Szfinx csak nem jelentkezett, én viszont megöregedtem, és most, mint mondtam, készülök a halálomra. De a Szfinx egyszer még visszatér Thébába, erről meg vagyok győződve, és ha visszatér, a thébaiak a keresésemre indulnak, mint annak idején, amikor arra vártam, hogy megszerezem a jogart. És eddig az időpontig te, aki a képmásom és a dublőröm leszel, te is hol itt, hol ott hagyj magad után valami nyomot vagy jelet, ahogyan én is tettem, és ezáltal is emlékeztess a thébaiakat, hogy én, Oidipusz, még életben vagyok, valamerre bolyongok. És amikor megjelenik majd a Szfinx, és ők a keresésemre indulnak, mindenben úgy kell viselkedj, ahogy elmagyaráztam neked.

Tartsd szem előtt, hogy neked, akiről azt hiszik majd, hogy én vagyok, egyszóval neked akkor sem szabad visszatérned Thébába, hogy köztük élj, és a királyuk légy, ha ők arra kérnek engem, hogy menjek vissza uralkodónak. Ha ehhez tartod magad, akkor elnyerheted mindazt, amiről az elején szoltam, és elkerülöd azokat a veszélyeket is, amelyeket azzal idéznél magadra, hogy ezen az elátkozott népen uralkodol. Ők állhatatosan hívnak majd, és hívó szavuk egyre csökönyösebb, egyre esdeklőbb lesz, te viszont egyre gyakrabban fogsz előlük kitérni, és ők egyre ritkábban fognak látni, és már csak hébe-hóba találkoznak veled. És ez mindaddig így lesz, amíg el nem jön végső eltűnésed órája, amikor menj a magad dolga után, a magad hazájába...

Mert ha eljön ez a számodra várva várt, számomra pedig boldog óra, ezt majd én mondom meg neked, illetve az én árnyam, amikor visszatér. És amikor az egész nép hön kívánja ezt a visszatérést, akkor az, akit hívnak, igenis vissza fog térni, még abban az esetben is, ha árnyként jön elő a holtak országából. És akkor az én árnyam visszatér Thébába, hogy újra uralkodjék fölötte. Sőt jóllehet, csak halotti árny leszek, uralkodásom végtelen hosszúra fog nyúlni.

Most pedig, mivel elérkezett a halálom pillanata, úgy távozom el innen, hogy sírhant se maradjon utánam, hogy senki meg ne tudhassa, nem vagyok többé."

Miközben ezeket a szavakat mondta, mintha eltorzult volna dermedt arca. És két orcáját hirtelen öröm ragogta be, és ez az öröm megtört fényű szemétől a szája szögletéig terjedt. A másik nem értette, mi lehet ennek a mosolynak a forrása: talán az, hogy felvillant előtte saját jövőendő nagysága, vagy csupán a közelítő halál utáni vágyakozás. Csak nézte döbbenet az arc dermedt vigyorát, és az arc most jobban hasonlított hozzá, mint bármikor azelőtt, és úgy érezte, rossz álmot lát. Oidipusz pedig feltápáskodott, és súlyos léptekkel elindult a közeli szikla lábánál tátongó barlang felé. Ott el is tűnt, elnyelte a sötét szakadék és felszippantotta az űr.

Burrel, börtön, 1988. december

José-Maria de Hérédia

CSONKA MÁRVÁNY SZOBORRA

Az irgalmas moha szemét homályba vonta,
Hisz' fák durva törzse nem rejti, elmaradt
A tiszta bort s tejet hozó leányalak,
Nem ömlik áldozat az egykor szent porondra.

Komló, repkény terjeng, szívós borostyáninda
A rom szoborra fut, s körül burjánzanak,
Mindegy, Hermészt-e, Pánt, vagy Szilénoszt mutat,
A csonka homlokot zöld szarvuk körbeingja.

Figyeld, két fényköre gyullad már a kopár
Arcnak, hogy rávetül a ferde fénysugár,
És bomlott venyige nevet, mint piros ajkak.

Most, illanó varázs, a szél súg valamit,
Kereng a lomb, levél, rebben lángja a napnak,
S tört márvány eleven Istenné változik.

A KAGYLÓ

Hány zord télen, hideg, vad Óceánon át
– Gyöngye gyöngyház Kagyló, ki látta, merre, honnan! –
Görgetett üvegzöld, mély öblein unottan
Az ár, hullámverés, sodrás téged tovább!

Messze a keserű part. Az ég néz le rád,
Puha ágyra lepsz az aranyszín homokban,
Ám reményed hiú. Fájdalmas-vontatottan
Búgod még most is a tengerek dallamát.

Lelkem nem más ma már, visszhangos falú cella,
S mint folyosóidat sóhajtva, sírva járja
Régi tengermoraj panasza szüntelen,

Úgy az Ő lényével teli szívemben mélyen,
Bár tompa, lomha, halk, nem nyugszik soha mégsem,
Zúg, zúg a távoli, viharos őselem.

FORDÍTOTTA LACKFI JÁNOS

Egy mítosz természetrajza

ERDÉLY MIKLÓS ÉS A NEOAVANTGÁRD MAGÁNYA

FORGÁCS ÉVA

A Magyarországon kibomlott értékviszlás és a nyomában fellépő erkölcsi és tudati zavar, úgy látszik, olyan méreteket öltött, amely a világon egyedülálló, és amely tekintetben – és ezt minden körülmény és csüggedés nélkül tudomásul kell venni – nagy nemzeteket előztünk meg.

E. M., 1985

Erdély Miklós 1991. őszi székesfehérvári kiállításáról és kötetéről újszólván nem jelent meg azokkal érdemben foglalkozó kritika,* s ez mindenképp említésre méltó, hiszen a legnyugtalanítóbb, legkevésbé ismert, ugyanakkor sokak által a legjelentősebbnek tartott művész írott és megformált hagyatékának egy részéhez lehetett volna gondolatokat fűzni. Ehelyett a legtöbb hetilap és folyóirat interjúkat zúdított olvasóira. Megkérdeztettek a családtagok, közeli és kevésbé közeli barátok, pályatársak, és záporoztak a mind mitikusabb fényben irizáló emlékezők félbehagyott mondataira, modulataira, megjegyzéseire. „Hogyan viselte, ha félreértették vagy kiforgatták azt, amit csinált?” „Szeretett gúnyolódni másokon?” „Te hogy ismerkedtél meg vele?” „Mit jelentett számodra az Erdéllyel való közös munka?” Megannyi körülmény, egy felület letapogatása, az épülő mítoszról jó előre kihasított szeletek. Minél kövérebb a mítosz, annál több jut belőle a túlélőknek, és minél drágább, annál értékesebbek az apró morzsái is.

„Most rekonstrukció zajlik itt, vagy ez a mítoszteremtés csapdája?” – tette fel az egyik interjúkészítő, Szücs György, a kevés értelmes kérdés egyikét Beke Lászlónak.¹ Beke szerint „A mítoszteremtés (...) elkerülhetetlen; Erdély Miklósnak mint művésznak rengeteg olyan apró életmegnyilvánulása volt, amely valóban műalkotásszámba megy.” Beke felidéz egy-kettőt: „például a saját festészetéről ilyeneket mondott: a legjobb úgy festeni, hogy amikor már az ember pizsamában áll az ágy mellett lefekvés előtt, visszazalad a képhez valamit beleigazítani. Ez egy lényeges dolog a saját festészetére nézve. De még lényegesebb, hogy egy képénél kijelentette, a kompozíció abban áll, hogy a vászonra elhelyezünk valami hibát, majd megpróbáljuk kijavítani... Ilyet tulajdonképpen festőművész még soha nem mondott. Ezek a különféle anekdotikus mozzanatok valahogy szerves hálózatot alkotnak körülötte, és fontosak. Így alakulnak a mítoszok.” Hozzátehetjük: így alakulnak, ha így alakítják őket. És főként, ha érdemben alig szól valaki hozzá Erdély konkrét és megfogható műveire, hogy minél inkább a megfoghatatlan, elszállt szavak és gesztusok és azok interpretációi töltsék meg az Erdéllyel kapcsolatos írásokat.

Nem mintha az anekdoták, a szavak és gesztusok ne volna fontosak és jellemzőek. Ezek valóban a kultúra szövedékét és kötőanyagát jelentik; vagyis a művek közti teret töltik ki. Erdély életmű-kiállítása kapcsán azonban jószerevel, egy-két írást kivéve,² éppen a művekről nem esett szó. Sokkal inkább pizsamáról, lassú észjárású hivatalnokokról és szeszélyes osztályozási módszeréről, s így éppen az ma-

radt zárójelben, amit ő maga talán a legkevésbé kívánt zárójelbe tenni.

Tény persze, hogy Erdély tudatosan és nagyon technikusan művelte a személyiség- és szerepépítést, mint új, minden eddiginél totálisabb *Gesamtkunstwerk*-et. Nemcsak önmagát, hanem a várost, a világot, minden lehetséges kommunikációmódot formálható anyagnak tekintett, és dolgozott is ezeken. Mivel másokat is folyamatosan értékelt, mindenki hajlamos volt valamiféle teljesítménynek tekinteni a legkisebb mozzanatokot is, mivel ezek mind megmértettek: valóban, mintha műalkotásszámba mennének. Hogy ki ne maradjak az anekdotázásból: egy elhagyott uszoda és egy biedermeier szalon keresztesezéséből létrejött székesfehérvári presszóban nagyon komolyan megdicsért, mert unicumot rendeltem. „Nagyon jó rendelés volt” – mondta súllyal. – „Hogy mi?” – kérdeztem vissza értetlenül. Ő meg, mintha egy felismeréshez juttattam volna, szinte meglepetve elismételte, hogy jó, nagyon jó lépés volt ez az unicumrendelés. Szellemes. Úgy is mondhatom, hogy a presszóban való üldögélésünket megkísérelte műalkotássá avatni, és várta, belemegyek-e. Tapasztalhatta ugyanis, és nem kevésbé mulattatta, hogy az ilyesfajta helyzetekben szinte mindenki teljesíteni kezdett, és figyelte teljesítményei azonnali értékelését. Erdély egyik technikája volt ez, és számtalan csapdát állított: a dicsérettől horogra kerülőket szembesítette a hülyeségükkel, a játékot ténylegesen elfogadókkal bensőséges hangot ütött meg. Mégis, óvni attól, hogy a műalkotás fogalmát kiterjesszük a kép pizsamában való kiigazításától az unicumrendelésig. Mert más felismerni Erdély totális *Gesamtkunstwerk*-szándékát, és más úgy tenni, mintha valóban minden pillanatban létre is hozta volna a nagy Összmű egy darabját.

Erdélynek is voltak olyan gesztusai és művei, amelyek fölébe nőttek, és voltak olyanok, amelyek alatta maradtak. Erdély abszolutizálása, amely árad a számtalan interjúból és beszélgetésből, sokkal inkább vall a megkérdezettekre és az ő sajátos szükségleteikre, mint Erdélyre magára.

A legenda közege a kód. Nézzünk mögé, azokba az időkbe, amikor kénytelenek voltunk prózaian tisztán látni, sőt ez volt egyik legfőbb törekvésünk.

A korszak, a hatvanas évek vége, hetvenes évek eleje – többek között – az elméleti fizika és a nyelvfilozófia új meglátásait hozta, és felsejlett a művészeti és a tudományos megismerés és módszerek közötti újonnan felismerhető közösség. A holisztikus gondolkodás igénye adott volt, bár Magyarországon mintegy lappangó állapotban; de már megkezdődött egyes középkori filozófusok újraolvasása, és

* Az írás részben a kötet recenzióján (Forgács Éva: A neoavantgárd magánya – Új Művészet, 1992. április) alapul.

a Gondolat Kiadó fizikasorozatának a köteteit, Heisenberg, Einstein, Max Born, Gábor Dénes írásait, és a Filozófiai Szemle nyelvfilozófiával foglalkozó számaikat sok pesti könyvespolcon látni lehetett. Erdély, túlzás nélkül elmondható, az első olyan művész-értelmiségi volt Magyarországon, aki fogékony volt a holisztikus világlátásra, és azt határozottan érvényesíteni akarta. Messze a műkedvelői szintet meghaladóan mélyedt mikro- és makrofizikai tanulmányokba, végső soron azonban filozófiai megközelítésből érdekelték a tudományok. Óhatatlanul felfigyelt azok politikai felhasználására is, és arra, mennyire kiszolgáltatottak vagyunk annak a képnek, amelyet az Univerzumból ki tudunk alakítani magunknak. Észrevette például, hogy a hetvenes években mennyivel kevesebb tudományos eredményt és hírt tettek közzé, mint korábban, s ezt megalázónak és felháborítósnak – és rendkívül fontosnak – találta. „A hatalmi apparátusok még idejében észrevették – írta az *Optimista előadásban* –, hogy bizonyos információk olyan mélyen rendítik meg a kötelező evidenciákat, amik a képzetet működését veszélyesen felerősíthetik... Aki például az *Élet és Tudományt* lapozgatja, ... az folyton csak cinkékről meg vésésekről olvashat, pedig azelőtt nagyon fontos értesülésekhez jutottunk. ... Nekem, mint mindenben illetékes személynek, ez óriási veszteség, egy ilyen hír fontosabb, mint – mondjuk – egy napihír...” A holisztikus gondolkodás és Erdély művészetszemléletének kapcsolatát Kurdy Fehér János elemzi kitűnően,¹ kiemelve, hogy „az új szemlélet lényegét kifejező varázsige a »ne izolálj!«”

A holisztikus világlátás ugyanakkor sajátos magyar politikai játéktérbe is került, s a két tényező egyaránt közrejátszott Erdély szerepének és helyzetének kialakulásában. A hetvenes évek elején mind többen érzékelték Magyarországon, hogy használhatatlan sémákba, elszürkült szavakba, jelentésüket veszített formákba töredezett az, amit egykor magyar művészetnek lehetett nevezni. Elementáris szükségletté vált megszabadulni a fojtogató rutintól. Ezek voltak azok az évek, amikor történetészeket, szociológusokat, filozófusokat kértek fel, írniuk filmkritikát, filmrendezőket hívtak meg színházba rendezni, festőket és szobrászokat kértek fel díszlet- és jelmez- (hamarosan megújított kifejezéssel: látvány-) tervezésre, volt költő és színházi rendező, aki filmfőszerepet vállalt, amatőr képzőművészek és színházi csoportok filmkészítési lehetőséghez juthattak, s a hivatalos képesítések egyre gyanúsabb papírokká váltak. Ez a „mindenki félrelép”-játék leleményes kijátszása volt az akkori politikának, mert az újfajta feladatok szinte tettenérhetetlenül szabadítottak fel olyan energiákat, amelyeket egyébként az akkori politikának központi célja volt elfojtani. (Azért persze, mint emlékszünk, sikerült néhány személyt és műhelyt tetten érni és elfojtani.) Mégis, felszabadító hatású és a művekben is láthatóan gazdagodást hozó volt a kultúra különböző területei közötti átjárhatóság megteremtésének ez a megindulása, és az az egyébként kétes érvényű sejtés, hogy mindenki autentikusabb, mint az adott terület szakembere. A holisztikus gondolkodás – bár a kifejezés még alig volt használatos –, az egésze irányultság, szemlélet és politikailag is szemben állt a résztudások kultuszával, és volt valami pátosza annak, hogy a tudást nehézségek árán, trükkösen becsempészett külföldi könyvekből és folyóiratokból kellett és lehetett beszerezni. Legendák keringtek a városban

emberekről, akiket valahová nem vettek fel, mert zseniálisak.

A hetvenes évek budapesti művészeti közegében annyi csapódott le a holisztikus gondolkodásból, hogy átkerült a hangsúly a szakmai teljesítményről a személyiségre. Ekkor ívelt Erdély Miklós pályája felfelé a „második nyilvánosság” terében. Egybeesett ezzel, hogy Kassák halálával már 1967-ben megüresedett egy kulcsfontosságú szerep a magyar kultúra avantgárdnak nevezhető szférájában, s az Erdély-legenda párja abból a közegeből szállt fel, amely lázasan kereste azt az apafigurát, etalont, amelyet Kassák személyében elveszített. Erre a szerepre a Csernus- és Kondorítószok eleven letéteményese, Petri-Galla egykori körének egyik törzstagja, és ezáltal egy nagyon fontos, de tetszhalott budapesti kulturális tradíció egyetlen potenciális továbbvivője, Erdély Miklós volt alkalmas, aki alkatánál fogva is megfelelt a feladatnak, és történetesen éppen ezt a szerepkört kereste.

Az apa vagy inkább főpap szerepkörét strukturáltság híján hozta létre a saját értékrendjét körvonalázó ellenkultúra. E hiányért nemcsak a politikai rendszer volt felelős: a huszadik századon végighúzódo magyar avantgárdnak sohasem volt ideje, módja – és megfelelő polgári vagy ellenkultúra-mintája sem – arra, hogy szembenézzen saját belső rétegzettségével és pluralizmusával. Talán ez az oka annak, hogy a tényleges belső sokféleség megjelenítése helyett, ami a különféle avantgárd tendenciák fórumainak kiépülését és egymás kölcsönös elismerését feltételezi, mindig egy karizmatikus személyt kellett megtalálni, aki egymaga ellátja az értékválasztás és -közvetítés összetett feladatát. Ez az egyetlen személyiség azonban nem a különbségekre, hanem a közös vonásokra irányítja a figyelmet. Így ahelyett, hogy az egyes műhelyek minél markánsabb és mindenki mástól különböző arculatukat hangsúlyoznák, az válik fontosabbá, ami közös bennük: amit a mindenki által elfogadott vezéregyéniség jóváhagy.

A budapesti ellenkultúra annyiban pontosan leképezte a hivatalos kultúrpolitikát, hogy felülről kívánta irányíttatni és megítéltetni önmagát; csak éppen önmagából kívánta az erre hivatott személyt kiválasztani. Ez a szemlélet a sok igazság posztmodern elvét is az egy igazság klasszicizáló eszményének alapján volt csak hajlandó elfogadni: vagyis abban az esetben, ha a kiválasztott személy egyetlen igazságként hirdeti ki a sok igazság elvét. E főpapi struktúra kiépítése még Erdély életében újrazedődött; hierarchiája az értékek letéteményeseit Erdélyhez való közelségük függvényében rangsorolta. Erdély maga valamelyest közreműködött ebben, különösen attól kezdve, hogy megérezte, mennyire testére szabják a szerepet: de mindenekelőtt és sokkal inkább felelősségérzetből és játékvágyból, semmint főpapi ambícióktól fűtve. Neki ugyanis humora is volt.

Erdély, aki szíve szerint talán leginkább filmkészítő szeretett volna lenni, a hetvenes évek elejére már valamelyes akcionista múltat tudhatott maga mögött. Már hatvanas évek végi happeningjei ráirányították a figyelmet a művészet addig meg nem nevezett köztes – az akkor elismert műfajok közötti – területeire, némiképp meghonosították Budapesten is a Fluxus új fűt, és a nyílt, spontán, de jól végiggondolt ellentmondás mámorát. Ez azt is jelentette, hogy sokkal inkább az új hang érdekelte a közönséget, a megszólalás lehetséges új tónusai, és nagyon elnéző volt (ha zavarában is) annak a műalkotásfélének a minőségi megítélésében, amellyel alkalmanként találkozott. Erdély, színe lépésével, mindenekelőtt azért tudta betölteni a rá

váro szerepet, mert egyszerre jelenlévővé tett egy hiteles személyiséget, aki szuverenitása magasából, józan ésszel és kellő érzékenységgel tekintett a dolgokra, nem volt éppen kíméletes, de durva sem, és sajátosan vegyítette a művész és az inspiráló kívülvilág szempontjait.

Az általános fellazulás, a merev műfaji kötöttségektől való eloldódás és a műfaji besorolhatóságtól való menekülés azonban, és ezt éppen Erdély példája jelzi plasztikusan, rávilágított egy lényeges hiányra is. Bármennyire kedvezett is a hetvenes évek eleji szerepcserés, szerepváltós helyzet neki, mint sokoldalúan tehetséges személyiségnek, előállt itt, vagy inkább láthatóvá vált a helyzet egy furcsa zavara is, ami sajátos magányosságba kényszerítette. Nem mintha nem lett volna rengeteg közeli jó barátja, művésztársa, majd tanítványa. De nagy műgonddal kidolgozott provokációi ellenére sem volt *vitapartner*. Nem volt *művészeti kritika*, amely a maga következetes, akár hagyományokra támaszkodó, akár megújított értékrendjét és szemléletét érvényesíteni kívánta volna a neoavantgárral, vagy személy szerint Erdéllyel szemben; amely az új avantgárd teljesítményeit szenvtelenül – vagy éppen szenvedélyesen – elemezte és interpretálta volna, hogy előbb-utóbb megkísérelje ezt a neoavantgárdot integrálni a magyar művészet(történet)be.

A hetvenes évek közepére az a példa nélkül álló, különös helyzet állt elő, hogy megszűnt, elolvadt a *képzőművészeti kritika*. Pernecky 1970-ben elment – inkább művészként, mint kritikusként –, a többiek pedig: Körner Éva, Beke, Frank János, Szabadi Judit, Sinkovits Péter, becsületekre legyen mondva: „átálltak” a művészekhez, és így, a hivatalból a napilapok hasábjaira kirendelt komisszároktól eltekintve nem volt olyan konzisztens szakmai fal, amelyről visszapatantak volna azok a labdák – akár záptojást, akár első- vagy másodrangú ötleteket rejtettek –, amelyekkel a művészek a kritikusok által megtestesített kultúraszegmenszt bombázták. A zavart részben a politika okozta: szamizdat még nem volt, a sajtóban a neoavantgárd művészek nevének a kezdőbetűit sem lehetett leírni, általános elrettentésképpen főútvonalakról és nyilvános helyekről kitiltott refesekkel⁴ találkozhattunk barátainknál: tény, hogy forróbb aktualitása volt a gesztusoknak és azok politikai tartalmainak, mint a mélyebb esztétikai és történeti elemzéseknek. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a művészeknek ne lett volna szükségük erős, egyúttal rugalmas kritikára, amely nem hatódik meg annyira az újdonságoktól, hogy minden mércéjét elfelejtse; egy hangsúlyozottan szakmai jelenlétre, amellyel szemben, vagy amelynek a kedvéért egyre színvonalasabban kellett volna megfogalmazniuk a rá vonatkozó kritikájukat, s amelynek a téziseivel kénytelenek lettek volna erős antiteziseket szembeállítani. A szakmailag erős és magabiztos kritika és az új művészet ugyanúgy húzhatták volna egymást felfelé, amint az ugyanezen évek magyar irodalmában történt. A magyar művészetkritika általános gyengeségéről és tradíciótlanságáról árulkodik az a vákuum, amely létrejött, s amelyben azért nem volt lehetőség dialógusra, mert egész egyszerűen *nem volt másik oldal*. Ennyiben a művészetkritika nagyon is felelős azért, hogy a neoavantgárd művek nem mint művészeti alkotások, hanem mint a hóbörgés gesztusai könyveltettek el: hiszen ha e művek és gesztusok saját közege nem műalkotásként bánik velük, illetve nem emeli ki a műal-

kotásokat, más területek képviselői mindössze követői ennek az útmutatásnak. Míg az irodalomkritika eddig még minden új magyar vers és prózai munkát megfelelő elemzéssel tudott fogadni, s a kritikusok sosem szonettek írásával fejezték ki vonzalmaikat, addig a művészetkritikusok, szerepüket elfelejtve, áthangolódtak az új művészet hullámhosszára, és empátikus szövegekben, sőt egyes akciókban való részvételükkel fejezték ki ugyanazokat a tartalmakat, amelyeket a művészek a maguk formáiban közöltek. „A kritikusok zöme kiszállt” – mondta Erdély Bekének az *Egyenrangú interjú* című beszélgetésükben (amelynek már a címe is figyelemre méltóan hártja el a kritikus szerepet) 1978-ban, és meg is fogalmazta, mennyire hiányzik a valódi, szakmai alapokon álló kritika. „Egy szuverén rendszernek a jelentését visszagombolyítani, tehát mint egy freskót leszedni a falról, olyan igényes munka, amitől a művészetkritika messze eltávolodott. ... Nekem a finom munka értelmezésénél lenne szükségem segítségre, mert ezt magam nem végezhetem el. Másnál, például Jovánovicsnál, szívesen elvégzem, de magammal szemben nem tudom, és *nincs, aki elvégezze.*”⁵ (Kiemelés tőlem, F. É.)

A megbízható, európai színvonalú és széles körű műveltségen alapuló progresszív és konzervatív szellemi körök jelenlétét már Kenedi János is hiányolta a késő hatvanas évek budapesti értelmiségi színtereiről, amint azt önéletrajzában leírja. Hiányzott a szilárd értékrendeknek az a rendszere, szövevénye, amely valódi feladat elé állította volna ellenzőit és kihívóit. Azt a vitát vagy inkább szellemi párbajt, amelyet Kassák 1916-ban Babitscsal folytatott, folytathatott, a hatvanas-hetvenes években nem volt kívül végigvinni. Erdély például vitára éhesen írta a *Marly téziseket* is, de ismét magára maradt. „H. Ö. sajnos visszalépett – írta erről. – Ez nagyon kellemetlenül érintett, mert a tézisek a vitapartner figyelembevételével készültek, ismerve a harapását, mintegy rávaszul fogai számára helyet hagytam.”

Mivel Erdély nem fordulhatott szakmai ellenállás vagy érdemi befogadás irányába, mindenkire fordult. Kritika és kritikusok híján mindenkori hallgatóságára osztotta a passzív, konzervatív, a megszokások rabja szerepét, amiben volt némi pikantéria, a hallgatóság ugyanis éppolyan elkötelezett neoavantgárd volt, mint ő maga. Így aztán Erdély provokatív akciói és gesztusai inkább a hallgatóság egyetértése mellett zajló demonstrációk voltak, s azt a tényt, hogy egyes mozzanatok még a jelenlévőket is sikeresen provokálni tudták, elfedte az a közös tudás, hogy kiknek a mentalitása is volt a valódi céltábla. Mégis fontos volt Erdélynek, hogy *valódi* helyzetet teremtsen, bebizonyítsa, hogy korábban és radikálisabban jut bizonyos felismerésekre, mint mások. Egyik ilyen tartalmú akciója volt a *Demokratikus festmény* (Kossuth Klub, 1985). Látva a festészet újbóli térnyerését a koncept rovására, arra volt kíváncsi, hogyan képes „az a képtelenül egyszerű és báva dolog, hogy valaki vászonra olajfestéket ken” ismét izgalmat kelteni. „A művészettörténeti hányódtatás, a változás iránti igény lehet-e olyan erős, hogy egy ennyire erős és direkt dolgot, mint az akcióművészet, el tud halványítani néhány vásznon? ... Ezzel a mai akcióval ezt a kérdést akarom irritálni.” Egyúttal itt is erősen akarta – az akció meghívott résztvevői is erre lettek volna biztosítékok –, hogy feltűnjék egy ellenerő, egyenragú partner, *túloldal*, akinek révén

megméretik az akció eredeti ötlete, illetve akinek a közreműködése által meglepő fordulatokat vehet. De ez ismét elmaradt. Hegyi Lóránd ugyan megpróbált, kifejezetten a klasszikus műtörténeti szerepből, ellentmondani, de nem érte el Erdély intenzitását, nem terelte új, váratlan mederbe az akciót. Nem történt semmi előre nem látott: megint mindenki Erdély mellett volt. Mint az átok, úgy üldözte Erdélyt az általános rokonszenv.

Ez az egyetértő rokonszenv azonban sokkal inkább azt a figurát akarta továbbformálni, amelyet az Erdély által oly hevesen támadott beidegződések rajzoltak meg a kollektív képzeletben, és nem azt, ami ő maga volt és lenni akart. Szemléletesen mutatja ezt többek között az is, hogy *Művészeti írások* című posztumusz kötetét⁶ „művészetelméleti tanulmányok” gyűjteményének nevezi a szerkesztő. A neoavantgárd ugyanis *elméletre* sóvárgott, illetve voltaképpen igazoló ideológiára, amelyet nem lehet olyan könnyedén félresöpörni, mint egyes szelbélelt műveket. És ahelyett, hogy a művészetkritika vagy művészetfilozófia alkotta volna meg ezt az elméletet, ezt is – nem először a század avantgárdjának történetében – a művésztől magától várták. Az *elmélet* szó ugyanis olyan rangot kapott a század elején Polányiék salonjában, hogy presztízsét azóta sem szárnyalta túl semmilyen más kategória, s a rendszerré épített elmélet (ha van) a legtöbb értelmiségi számára ma is meggyőzőbbnek tűnik, mint mindazok a műalkotások, amelyekre vonatkozik. A verbalitás tiszta, áttetsző és meggyőző; a vizuális mű kiismerhetetlen, feltárhatatlan – és többnyire meg is marad kiismeretlennek és feltáratlannak. Pedig ha a művészetelmélet szó tekintélyére támaszkodunk, a műfajt illetően Rieglnél, Dvornáknál vagy Derridánál és Feyerabendnél kell maradnunk. E szerzők koherens rendszerré épülő kategóriaépítményeitől eltérően Erdély Miklós írásai között van irodalmian megírt álom Kondor Béláról, megrendült, a pontos metaforákra rátaláló írás Jovánovicsról, hajszálpontos minietűd Beuysról, Immendörffről és feleségéről, kegyetlenül találó leírás Yves Klein özvegyéről és a túlélésről, van előadás- és színházi elemzés Bob Wilson kapcsán. Vannak baráti gesztusból vagy őszinte elragadtatottságból fakadó rövid szövegek magyar és külföldi kortársainak műveiről, és vannak olyan szövegek, amelyeket előszóban mondott el nézeteit összefoglalandó, vagy amelyeket akció közben rögzítettek. Érzékeny gondolkodóra valló, sokszor költői szövegek, sok lényeges felismeréssel – műfajuk szerint azonban nem tanulmányok, és főként nem *elméleti* tanulmányok. Lényeglátás, nyelvileg rendkívül tudatos és pontos megfogalmazás – elvégre költő is volt – finom és biztos minőségérzék, sok eleven képekben megfogalmazott gondolat önmagáról és másokról. Áttetsző racionalitás, néha ötletszerű kiindulópontból végigvitt logika, hirtelen felismerések fényei – de műfaját tekintve nem *elmélet*.

Éppen leginkább elméletgyanús írása, a *Marly tézisek* mutatja, mennyire a művész, és nem a teoretikus kiindulópontját és módszerét választotta. A műalkotások ürességének a gondolata, ami itt voltaképpen tárgy, a logika segítségével logikán túli: költői végkövetkeztetésre juttatta. „A műalkotás úgy beszél a világ

dolgairól, hogy a világ dolgai eltűnnek. A műalkotás úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgairól való beszéd eltűnik.” Ez a két állítás éppannyira sejteti a műalkotás maximális jelentéssel teltségét, mint a meditáció értelmében vett ürességét. S ha a műalkotás célja az üresség, amely az egymást kioltó jelentések helyén keletkezik, amint ez a *Marly tézisekben* áll, ez azt jelenti, hogy a mű egy hely *megtisztására* törekszik. S ha „ilyenkor megjelenik a szabadság érzete, ami semmi más, mint üresség, lyuk”, akkor Erdély voltaképpen a megtisztulás, a *katarzis* élményét írja le. Pontosabban, attól függően, milyen mű, milyen módon juttat az üresség/megtisztulás élményéhez: lehet a keleti filozófiák meditáció útján megközelített transzcendenciafogalma, vagy a görög értelemben vett katarzis.

A *jelentéskiolás* sűrű, költői kifejezés. Kép. Új szóval írja le a katarzis új, ezredvégi élményét. A *kioltás* negatívum: valami elvész, megsemmisül, elhamvad. Van valami irónia is abban, kelet-európai bú, hogy a katartikus élmény ilyen negatívan van definiálva. A mű, illetve a mű befogadásának csúcspontja éppen a jelentés megszűnté, mágikus eltűnése, holott ennek érvényre juttatásáért jött létre a mű. Erdély-paradoxon. Mégis: a *jelentéskiolás* tartalmilag olyannyira fedti a katarzis fogalmát, hogy művészi értelemben újszerű, és nem fogalmilag. Érzékletességében, egy világlátás és egy művészi tapasztalat pontos közvetítésében, s nem elméletileg.

Erdély elméletként kezelt megállapításait csak akkor tarthatjuk eredetinek, ha műalkotásnak tekintjük őket, s ekkor járunk közel az igazsághoz, mivel minden kijelentésé rögzített állítása saját művészi élményeiből és tapasztalataiból eredeztethető, és nem fordítva.

Nem teoretikus gondolkodási technikáját illusztrálja például az a gondolat és akciósor, amelyet az *Apokrif előadásban* ír le. Elgondolt, megtervezett egy akciót, megvalósította, majd amikor az akció „folytatta önmagát” (az ólomkereszt váratlanul az ágyára zuhant), újabb reflexió következett, ekkor értette meg saját eltervezett és végrehajtott műalkotásának mágikus alap gondolatát, s ezt a megértést formálta újabb akcióvá, az *Apokrif előadás*sá, amelyet azután szövegben rögzített. Mindazok a kérdések, amelyek Erdélyt foglalkoztatták – az azonosság, a tautológia, az identitás, a műalkotás definiálhatósága – a filozófia mód-szereivel is végiggondolhatók, ő azonban, ahogyan Pernecky írja, „vajások játékba kezdett velük, obszcén logikai fordulatokba”. Másra volt kíváncsi, mint amit a logika puritán műveletei eredményezhetnek, meglehetősen száraz dolognak tartotta az elméletet.

Erdély személyes példája többek között a szabadság küzdésének, megvalósításának és a szabadsággal való élni tudásnak a lehetőségére. „Én semmi mást nem teszek – mondta az *Apokrif előadásban* –, mint az azokban (ti. akcióiban – F.É.) kiharcolt szabadságot fölhasználok saját céljaimra.” Babarczy Eszter egyik szép észrevétele, hogy maguk a művek is „valójában egy másik ember szabadságszínélésének művészszerű, érzéki maradványai”. Ha Erdély Miklós valóban sokat jelent annak a közösségnek, amelyet itthagytott, akkor életművét ennek a szabadságnak a szemlében kellene megközelíteni, fetisizálástól és művi legendaképzéstől mentesen.

Az, hogy a szerkesztő az önvallásnak, sejtéseknek, merész feltételezéseknek, okkultista kitérőknek és költői képeknek a halmozait *művészetelméleti tanulmányoknak* nevezi, jól jellemzi azt a közeget, amely voltaképpen megfellebbezhetetlen tekintélyt keresett és kívánt maga fölé

emelni Erdély személyében. Mintha a művészeti élet struktúrájának, árnyalt és rétegzett intézményrendszerének és fórumainak teljes hiányát pótolhatná egyetlen személyiség. Vagy mintha jó lenne, hogy pótolni tudja. Mintha jó lenne, hogy műalkotás és interpretáció egyazon forrásból fakad. Ez a szükséglet független volt Erdély konkrét gondolataitól és műveitől, s éppen a kivívható gondolati és művészi szabadság ellenében hat, az épülő Erdély-mítosz ugyanis tekintélyé, Mesterré, minden válasz letéteményesévé avatja Erdély Miklóst. Erdély interpretátorai – a hetvenes évek magyar neoavantgárd köreinek képviselői – mindinkább félretolják Erdély racionalizmusát, humorát, emberléptékű lényét és konkrét műveit, s a

hangsúlyt szuggesztivitására, tanítómester voltára, kontextusból kiemelt (fél) mondataira helyezik, mindezt az *elmélet* szó súlyával támasztva alá. Megtehetik, mert Erdély nincs már itt, hogy kiadós röhögéssel helyrebillentse az egyensúlyt, frásainak és műveinek szoros interpretációját pedig senki sem szorgalmazza. Vannak „avatott ismerői” (!), hagyatékának kezelői, akik az életmű egyes darabjait közreadják, más darabjait egyelőre nem kívánják közreadni, és avatatlan, naiv fiatalok, akik nem ismerték személyesen, és őszintén kíváncsiak erre a legendás személyiségre és életműre.

Előbbiek nem csekély felelősséggel tartoznak az utóbbiaknak.

J E G Y Z E T E K

1 *Beszélő*, Erdély Miklós-melléklet, 1991. december (é. n.).

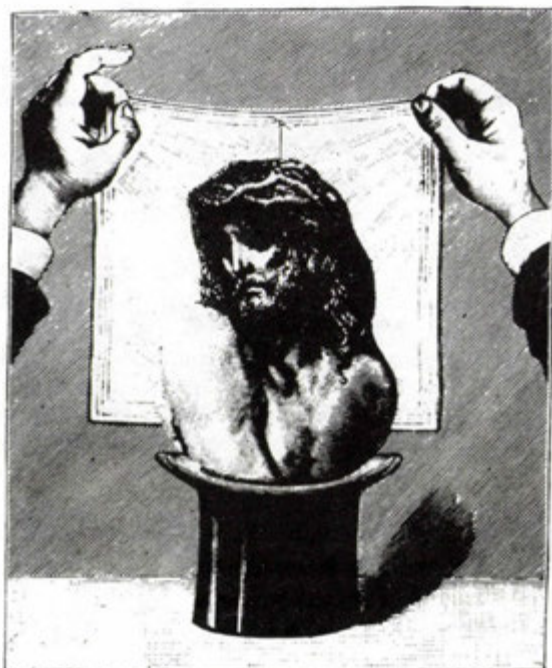
2 Pl. Babarçy Eszter: Határátlépő (Erdély Miklós – értelmezési kísérlet), *Új Művészet*, 1992. április, György Péter, a *Holmi* 1992/8. számában, s főként Perneczky Géza írása: *Erdély Miklós, és műve: a dekonstruktív tautológia* a székesfehérvári kiállítás katalógusában.

3 Kurdy Fehér János: Az egytől lásd a szépet és indulj felé (Erdély Miklós művészetszemléletéről), *Jelenkor*, 1992. május.

4 Ha valaki elfelejtette volna: rendőrhatalósági felügyelet.

5 In: *Hasbeszélő*, Bölcsész Index, Budapest, 1987.

6 Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991. Szerk.: Peternák Miklós.

Umberto Eco A tökéletes nyelv keresése az európai kultúrában

Tisztelt kultuszminister úr, tisztelt olasz nagykövet úr, tisztelt igazgató úr, kedves kolégák, hölgyeim és uraim!

Mindenekelőtt hadd emlékezzem meg egy szemiotikatudósról, aki ugyanezen Collège kebelén, ugyenneben a teremben kettős értelemben is mesteri székfoglalót tartott. Roland Barthes-ra gondolok. Minthogy azzal a hajdani előadással a magamé nem vetekedhet, most mindössze arra szorítkozom, hogy összefoglaljam az általam tartandó kurzus során érinteni kívánt főbb témákat.

Az utóbbi években végzett kutatásaim arra készítettek, hogy ennek a kurzusnak a következő címet adjam: „*La quête d'une langue parfaite dans la culture européenne*”. Szerencsés egybeesés, mivelhogy a Collège, melyet I. Ferenc azzal a céllal alapított, hogy az itt működő tudós társaság régebbi nyelveket kutasson a skolasztikus latin helyett, hamarosan a *Collège des Trois Langues* nevet kapta. Meghívták ide, kezdetben mint *peregrinarum linguarum interpretes*,¹ azt a Guillaume Postelt is, aki egész életében arról álmodozott, hogy létezik valamiféle ősnyelvezet, egy *lingua sancta, divinitus inspirata primo homini*,² s hogy csak az képes helyreállítani az *orbis terrae concordíát*.³

Hasonlóan az *Insula Perditá*hoz vagy a *Terra Incognítá*hoz, a mindig beígért, de soha meg nem talált Grálhoz, a tökéletes nyelv eszméje sem hagyta soha nyugodni az európai kultúra legnagyobb szellemeit. Mégis, noha épp az egységes, minden embert testvérré tenni tudó nyelv álmát emlegetem, noha Európa népei épp a politikai, katonai és kereskedelmi egyesülés lehetőségéről tárgyalnak egymással, Európa népei mind a mai napig különféle nyelveken beszélnek, sőt még többféléen is, mint tíz évvel ezelőtt, itt-ott pedig az etnikai-nyelvi különbségek nevében éppenséggel háborút viselnek egymás ellen. Eszébe is jut az embernek Jacques de Vitry megjegyzése, mely szerint a középkori egyetemeken a *nationes* viszályai során „az angolt borisszának és maradinak, a franciát gögösnek és puhánynak, a németet vadnak és duhajnak, a normannt üresfejűnek és hencegőnek, a poitou-it alamuszinak és állhatatlannak, a burgundiait butának és együgyűnek, a breton felületesnek és szeszélyesnek, a lombardot kapzsinak, gonosznak és gyávának, a rómaiát lázongónak és rágalmazónak, a szicíliait zsarnoknak és rettenetesnek, a brabantit vérengzőnek, gyújtogatónak és útonállóknak, a flamandot bővérűnek, tékozlónak és haspóknak” nevezték.

Egy utópiáról, egy megvalósíthatatlan álomról fogok be-

szélni. Miféle tanulsággal szolgálhat ma ez a történet, mely épp arról szól, hogy a bábeli átoktól nem menekülhetünk? Igen ám, de nem biztos, hogy egy kudarc története maga is kudarc. Még ha csak egy megvalósíthatatlan álom kergetésének leküzdhetetlen kényszeréről szól is ez a történet, nagyon fontos megtudni, vajon honnan ered, és hogyan tudott évszázadokon át hatni ez az álom. Nemcsak arról van szó, hogy kultúránk történetének ezt a fejezetét is meg kell írunk, hanem arról is, hogy megértsük: ma, a mi számunkra mit jelent ezzel foglalkozni.

A kudarcoknak ráadásul mindig is megvolt a maguk másodlagosnak nevezhető hatása: az egyes tervek nem valósultak meg, de a tudomány- és kultúrtörténet mindenféle hasznokat húzott belőlük. Valamennyi tervet tehát a *felix culpa*⁴ egy-egy példájának kell tekintenünk: sok olyan elmélet, amit ma használunk, vagy eljárás, amit alkalmazunk, a tökéletes nyelv kereséséből fakadt, legyen szó akár a logikáról, akár a kémiáról, az állattanról vagy a Minitel használatáról. Legyünk hálásak némely úttörőknek, mert kaptunk tőlük valamit, bár nem azt, amit ígértek. Annál is inkább, mivel a tökéletes nyelv kutatása időről időre össze is fonódott azokkal az elmélkedésekkel, melyek a nyelv keletkezésével, az egyetemes grammatikával, a beszédképességet meghatározó biológiai struktúrákkal, valamint azzal foglalkoztak, hogy vajon önkényes vagy indokolt-e a szavak és a dolgok közötti kapcsolat.

1.

Történetem első fejezetét a *Genesis* 2,19. vezet be, amikor is Isten elviszi az állatokat Ádám elé, és Ádám nevet ad az állatoknak. A *Vulgata* azonban nagyon kétértelmű itt: Isten megmutatja az állatokat Ádámnak „ut videret quid vocaret ea, omne enim quod vocavit Adam animae viventis ipsum est nomen ejus. Appellavitque Adam nominibus suis cuncta animantia et universa volabilia coeli et omnes bestias terrae”.⁵ Olyan nevet adott-e Ádám egy-egy állatnak, amely szükségképpen következett az illető állat természetéből, vagy olyat, amely a konvenció kényszere folytán járt neki? És hát milyen nyelven beszélt Ádám?

Történetem második fejezete a *Genesis* 11. részén alapul. Ez a rész azt mondja el, hogy Babel tornyának építése közben hogyan zavarta össze Isten a nyelveket. Az egész európai történelem során látni lehet majd, hogy a bábeli *confusio linguarum* afféle begyógyíthatatlan sebnak érző-

A *Chaire Européenne* 1992–93. évi megnyitó előadása (*Collège de France*, 1992. október 2.)

1 Idegen nyelvek tolmácsolóját.

2 Szent nyelv, melyet az Isten sugallt az első embernek.

3 A földi világ összhangját.

4 Szerencsés hiba.

5 „... hogy lássa, minék nevezze azokat; mert amely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak neve. És nevet ada az ember minden baromnak, az ég madarainak, és minden mezei vadnak”.

dött; mégis, évszázadokban számítva, viszonylag új keletű érzés ez.

A görög és latin világ nem foglalkozott a tökéletes nyelv problémájával, és a nyelvek sokfélesége sem zavarta. A görög *koine*, majd pedig a birodalmi latin a Földközi-tenger medencéjétől egészen a Brit-szigetekig megfelelő és egyetemes kommunikációt tett lehetővé, és saját nyelvnek struktúráját a filozófia és a jog nyelvét kitaláló két nép az emberi gondolkodás struktúrájával azonosította. A görög kultúra amúgy Platón *Kratülosza* révén felvetette azt a kérdést, hogy vajon a természet, a dolgok közvetlen utánzása vagy törvény, azaz konvenció alapján találódtak-e ki a görög szavak. Platón ezt nem dönti el egészen, sőt azt sugallja, hogy harmadik lehetőség is van, mely szerint a nyelvnek a dolgok rendjét kell tükröznie. Látni fogjuk, hogy a tökéletes nyelv keresése mindig e között a három lehetőség között mozog.

Az a gyanú, hogy léteznek olyan, másfajta nyelvek, amelyek egy ismeretlen bölcsesség hordozói lehetnek, a Kr. u. második században keletkezik, amikor is a klasszikus racionalizmus válsága folytán az emberek elkezdnek nyomozni valamiféle vadonutáj – ősrégi, de ismeretlen és titkos, következképp a druidák vagy a napkeleti bölcsek érthetetlen nyelvén örökül hagyott – tudás után. A klasszikus Görögország lakója még úgy vélte, hogy ő beszéli az egyetlen olyan Nyelvet, amely méltó erre a névre: mindenki más barbár volt, vagyis a szó etimológiai értelmében olyan lény, aki dadog. Most viszont már épp az idegen állítólagos dadogása kecsegtet mindenféle ígéretekkel és elhallgatott revelációkkal.

Az egyházatyák – Nüsszai Szent Gergely kivételével – cáfolhatatlan ténynek tartották, hogy az emberiség összezavarodás előtti ősnelve a héber volt. Origenész és szent Ágoston leírták, hogyan őrizte meg a héber nyelvet Babel után a kiválasztott nép, szent Jeromos pedig úgy vélte, hogy minden más emberi nyelv a héberből ered. Euszebiosz a *nominatio rerum* bibliai passzusát úgy értelmezte, hogy az Ádám által adott nevek mind a megnevezett állat valódi természetét jelentették meg. Ebből egyébként egykedre vita támad, s ez a vita egészen a 18. századig eltart akörül, hogy vajon adott-e nevet Ádám a halaknak is, merthogy a biblia szövege őket nem említi, és a halakat Isten – hangzik az okoskodás – nem is vihette oda Ádám elé az Édenkertbe.

Szent Ágoston idejére azonban már nemigen volt szokás héberül tudni, ez pedig egy paradox nyelvi helyzetről tanúskodik. A keresztény eszme a héber nyelven írott Ószövetségen és a nagyrészt görög nyelvű Újszövetségen alapul. Szent Ágoston nem tud héberül, és a görög tudása is meglehetősen bizonytalan. A Szentírás értelmezőjeként azt igyekszik kideríteni, hogy mit is akar mondani valójában az isteni szöveg, ám az isteni szövegnek csak latin fordításait ismeri. Az, hogy a héber eredetihez is visszanyúlhatna, eszébe jut ugyan, de mindjárt el is hessenti az ötletet, mert nem bízik a zsidókban, akik össze is zavarhatták a forrásokat, hogy kiiktassák belőlük az eljövendő Krisztusra utaló jeleket. Egyetlen fortélyt javasol: a különböző fordítások összehasonlítását avégből, hogy így következtessen ki a legmegbízhatóbb olvasatot. (Vagyis nem filológiai, hanem hermeneutikai szempontokat ajánl.)

A középkorra viszont ráhagyta szent Ágoston egy tökéletes nyelv ötletét, amely azonban nem szavakból, hanem dolgokból álló nyelv, világnyelv, egy olyan világ nyelve, amely – később ezt így mondják majd – *quasi liber scriptus*

digito Dei.⁶ Ám ennek a nyelvnek a segítségével csak a szentírás nem betű szerinti passzusai értelmezhetőek, azok a helyek, ahol a szöveg a világ szimbolikus jelentőséget kapó berendezési tárgyairól (kövekről, növényekről, állatokról) szól. A tökéletes nyelvek történetére pedig ez az ötlet mindaddig nem lesz hatással, amíg az európai kultúra el nem kezd érdeklődni az egyiptomi hieroglifák és más egzotikus ideogramok iránt, úgy képzelve ezeknek az alapján, hogy az igazság kifejezhető emblémák, jelképek, szimbólumok, titkos ábrák által.

Más kérdés, hogy a nyelvek megsokasodását a középkori kultúra eléggé akadémikus módon, minden megbotránkozás nélkül tárgyalja: az egyháznak és az egyetemnek megvan a maga tökéletes nyelve – az egyházi és skolasztikus latin –, és nem is sejtik, hogy az igazság eléréséhez másfajta nyelvre van szükség.

2.

Mikor keletkezik a Babel-rögeszme, illetve a Babel sebét begyógyító egyetemes és tökéletes nyelv álma? Európa térképét eleinte nem a politika, hanem a nyelvöldrajz alakította. Bizonytalan és pontatlan korszakban vagyunk, amikor is a latin már olyannyira megromlott, hogy bigorre-i Vergilius fogja magát, és mint afféle örült dekadens nyelvész, kiagyal egy újat, vagy amikor felmerül a kérdés, hogy vajon érvényesek-e még a gall földön végzett keresztelések, merthogy a papok ott immár *in nomine Patris et Filiae*⁷ keresztelnek; és már jóval az előtt a kor előtt, amelyre irodalomtörténeteink az első neolatin, illetve germán nyelvelemek megjelenését teszik, írástudatlan parasztok száján, „bozontos dialektusok” képeiben – hogy Dante szép kifejezését használjuk –, megkezdődik az új európai nyelvek kialakulása. Ekkor, ezeknek az új nyelveknek az elterjedésekor jelenik meg Babel képe.

Babel tornyáról az 5. és a 6. század két képes bibliájában, a bécsi és a londoni *Genézisben* nincsenek képek. Az első ismert ábrázolás (a *Biblia Cotton-beli*) az 5–6. századból való, ezt a 11. században követi a salernói dóm egyik domborműve. Akkor aztán csöstül jönnek a tornyok.

A 7. század hajnalán, Írországból esik meg először, hogy valaki definiálni próbálja, melyek a köznyelv előnyei a latin grammatikával szemben. Egy *Auracept na n-Éces* (A költők tanításai) című munka szerzője a bábéli torony szerkezetéig megy vissza: az ír nyelv ugyanúgy épült fel az egyes beszédrészekből, ahogy Babel tornya az akkor rendelkezésre álló anyagokból (agyagból és vízből, gyapjából és vérből, fából és mészből, szurokból, lenvászonból és bitumenből). A féniuszi iskola 72 bölcse úgy tervezi, hogy az általuk kidolgozott nyelv afféle „fabrikálás” eredménye lesz, amennyiben a zűrzavar után keletkezett többi 72 nyelvet – felhasználva mindazt, ami egy-egy nyelvben a legjobb – egymáshoz igazítják, és egyúttal helyre is állítják. Ez a nyelv nyomokban megőrzi az ősnyelv és a teremtett világ természetes elrendezése közti izomorfiát. Rivarol előtt ezer évvel is volt már, aki azt állította, hogy a ráció nyelve csakis a sajátja.

Az első olyan értekezésig, amelyben már a *confusio linguarum*ból következő kérdések összessége a tét, a 14. század elejéig, a *De Vulgari Eloquentiá*ig kell várnunk. Ebben a

6 Olyan, mint egy könyv, amelyet Isten saját kezűleg írt.

7 Az Atya és a Leány nevében.

művében Dante egy olyan „illusztris” (azaz „fényt sugárzó”) köznyelvet szorgalmaz, mely az első olasz költők nyelvi eredményeinek legjavát elegyítve hozható létre. A saját illusztris köznyelvét Dante az ádámí ősnyelv mintájára kívánja megalkotni, és ezzel az ősnyelvvel kapcsolatban tanakodik.

Isten megteremtí Ádámot, életet lehel belé, majd elviszi hozzá a föld és az ég állatait (a halakat nem), hogy nevet adjon nekik. Minden amellest szól, hogy Ádám ekkor találja ki a héber nyelvet. Igen ám, de ha Isten nem mindjárt egy kész nyelvvel látta el Ádámot, akkor nyilván nyelvtehetséggel, nyelvi mintával, nyelvkiötlő képességgel, valami minden nyelvénél alapvetőbb, elvontabb és ősbib dologgal, egy *forma locutionis*szal, vagyis egy egyetemes grammatikával kellett hogy ellássa. Mintha az a vita kezdődne itt, amelyet a modistáktól a Port-Royalon, Du Marsais-n és más enciklopedistákon keresztül egészen Chomskyig oly sokan mások folytattak. Úgy bizony: ebben a Dante-szövegben merül fel először az, hogy létezik olyan egyetemes generatív képesség, ami mind filo-, mind pedig ontogenetikai értelemben megelőzi valamely természetes nyelv elsajátítását. Kutatómunkám során akkor ért a legnagyobb meglepetés, amikor máig kiadatlan kabbalista szövegek fordításait olvasva felfedeztem (Moshe Idel jóvoltából), hogy ehhez hasonló elképzelése Abulafiának is volt. Ilyen egyetemes grammatikát kapott Ádám Istentől, ebből születnek a különféle nyelvek, köztük a héber, és Ádám leszármazottainak ajkán még a héber nyelv is változik, fejlődik. Dante még fiatal, amikor Abulafia a műveit írja, és bejárja Itáliát, de semmi sem bizonyítja, hogy Dante ismerte ezeket a teóriákat. Dante mindazonáltal tájékozott ember volt, továbbá rá is és Abulafiára is hatott az egész emberi nemre vonatkoztatott aktív intellektusról szóló averroista elmélet, úgyhogy az egybeesés figyelmet érdemel.

3.

Létezett-e tökéletes nyelv, lett légyen az akár a héber, akár az anyanyelv, az a *Lingua Matrix*, amelyből maga a héber is született? Az első lépés csakis ennek az Eredeti Nyelvnek a felkutatása lehetett. Egyrészt ekkor, ebben az Izrael nyelvről még mit sem tudó korban kezdődik meg a héber nyelvtan alapelveinek filológailag pontos kutatása, ami végül is a szentírás-kritikához fog vezetni. Másrészt ott a keresztény kabbalizmus, amely épp akkor terjed el Európában, amikor Európa, hála a Reconquistának, önálló kontinensként határozza meg magát, és amikor – hála a Legkeresztényibb Uralkodók mérhetetlen irgalmának – a zsidók Spanyolországból való kiűzetésével Európa-szerzte teret nyer a zsidó gondolkodás.

A keresztény kabbalisták épp azért vélték úgy, hogy a héber *par excellence* isteni és szent nyelv, mert érthetetlennek tartották. A hermetikuskok – így például John Dee – szemében mágikus nyelvvé válik: nem a gondolatok közlésére szolgál, hanem arra, hogy a dolgokra hassunk általa. Az ádámí nyelv és a világ szerkezete közötti vélt megfelelés alapján a héber szavak mint *erők* jelennek meg, mint olyan hangok, amelyek hallatásával hatni lehet a dolgok természetére és az események menetére.

Így aztán míg egyesek szerint tanulmányozni kell a héber grammatikát, hogy ily módon megérthessük mindama sugallatokat, amelyeket közvetíteni tud, addig mások szerint a héber épp azért sugallja, amit sugall, hogy ho-

mályban marad, tehát nem mint a kommunikáció, hanem mint mágikus műveletek eszköze hat.

Attól fogva azonban, hogy megkezdődik ez a visszakeresés, veszélybe kerül a héber nyelv kiváltságos helyzete. Más nyelvek is jelentkezhetnek az „emberiség anyanyelve” címmel; eladdig, hogy a 17. században már az a gondolat is felmerült, hogy Ádám esetleg kínaiul beszélt. A kutakodás különféle formákat ölt. Félig a filológiai tisztánlátás óhaja, félig az ismeretlen (és inkább evokatív, semmint konkrét gondolatok közvetítésére alkalmas) szimbólumok csodálata vezetett például az óegyiptomi nyelv megfejtéséhez, a barokk kortól, Athanasius Kircher életművétől kezdve. Amikor Champollion végül csakugyan megfejti a hieroglifák nyelvét, kiderül, hogy a Kircher-féle megfejtés merő fantázián alapult. Mégis – és ez is afféle másodlagos hatás ebben a történetben – Kircher atya *felix culpa*já nélkül Champollionnak eszébe sem jutott volna ez a probléma, és Champollion, ennek a kollégiumnak büszkesége, a rosette-i kőtől függetlenül többek közt épp annak köszönhetően válik a tudományos egyiptológia hőségé, hogy azokat a pontatlan átirásokat értelmezte, amelyeket Kircher atya készített a római obeliszek alapján.

De további másodlagos hatásokkal is jár ez a kutatás: akár az ádámí őshéber, akár valamiféle még sokkal régebbi *Lingua Matrix* fantomképét vetíti a múltba, az etimológiai igazolás, a különféle nyelvek szótöveinek összehasonlítása lassacskán elvezet a másik eszme-fantom, az indoeurópai nyelv megkonstruálásához. A módszerek finomodtak, ez a fantom már nem egy múltbeli pont, ahova vissza kell térni, hanem az élő nyelvek történetét és kialakulását megmagyarázni segítő kulcs. Megszületett a modern és mai tudományos nyelvészet.

4.

Csak hogy Danténál már láthattuk: az is lehet, hogy Ádám nem az őshébert kapta Istentől, hanem azt az általános grammatikát, vagyis transzcendentális formát, amelynek segítségével minden létező nyelvet meg lehet alkotni. Ez esetben Ádám szemantikus univerzálákat is kellett, hogy kapjon, vagyis olyan elemi ismeretek rendszerét, amelyeket összerakva a világ egész berendezésének értelmét lehet adni. A gondolkodók egészen Humboldtig elfogadták ugyan azt az epikureusnak mondott feltételezést, mely szerint minden nép saját nyelvet talál ki magának, hogy általa vehessen számot a saját tapasztalataival, de olyasmire senki még csak gondolni sem mert, amit a Sapir-Whorf elmélet állít, hogy tudniillik a világról szóló tapasztalatunkat maga a nyelv formálja. Általában tovább élt a remény, hogy létezik valamiféle egyetemes eszme-grammatika, mely magának a világmindenségnek az elrendezését tükrözi.

Ez az eszmerendszer minden emberre egyként vonatkozott volna, még ha a *confusio* óta más-más neveket adtak is ugyanazon ideáknak. Ugyanez a helyzet – mondták – a számokkal is, hiszen ugyanarra a matematikai entitásra más és más szavak utalnak. De a számok egy másik vonzó szempontot is felvetettek: a számokat a nyelvek sokféleségétől függetlenül minden nép ugyanazzal a számjeggyel vagy betűvel jelöli.

Tételezzünk fel tehát *a priori* egy szemantikus univerzálákból álló rendszert, lássunk el minden szemantikai alapelemet egy-egy látható vagy hallható jellel, és kész az egyetemes nyelv, mint amilyen a kínai ideogrammoké is, amelyek a más- és másféle hangos olvasat ellenére ugyan-

azokat a dolgokat közlik a különféle keleti népekkel. A grammatikára ugyanez vonatkozik: így vagy úgy, de mind-egyik elképzelés úgy szól, hogy le kell építeni a deklinációkat, sőt még az igeragozást is, és a beszéd különböző elemeit, megkülönböztető jelekkel látva el őket, egy-egy közös gyökből kell származtatni...

Az egyetemes írás ötlete először Francis Baconnál merül fel, próbálkozások egész sorozatát indítva el Angliában. Legyen elég ezek közül most csak Dalgarno, Lodwick és Wilkins egymástól nagyon is eltérő kísérleteire utalnunk. Franciaországban viszont inkább az alapvető bírálat fogalmazódik meg ezzel az elképzeléssel szemben.

Mersenne atya 1629-ben felveti egy egyetemes nyelvi rendszer ötletét (amely egy bizonyos Des Vallées-től származott, de utóbb feledésbe merült, mert mint Tallemant de Reaux meséli, kitalálójától Richelieu megtagadta a kegydíjat), de Descartes ezt válassza neki: „amiképpen lehet azt mondani, hogy tanuljuk meg egyetlen nap alatt, hogyan kell egy ismeretlen nyelven megnevezni és leírni a számokat egytől végtelenig, holott ez végtelen számú különféle szót jelent, azonképpen bizonyára meg lehetne tenni ugyanezt minden egyéb olyan szóval, ami szükséges ahhoz, hogy az emberi szellem számára hozzáférhető minden egyéb dolgot kifejezhessünk. Ha ki lehetne találni ilyen nyelvezetet, nem kérlém, hogy elterjedne az emberek között... Csak hogy e nyelv feltalálása a valódi filozófiától függ, mivel lehetetlenség az emberek valamennyi gondolatát számba venni és sorba fogni, sőt akár csak egymástól megkülönböztetni is, hogy világosak és egyszerűek legyenek, ami vélekedésem szerint az igaz tudomány elképzelhető legnagyobb titka. Ha valaki ki tudná fejteni, melyek azok az egyszerű eszmék, amelyek az emberek képzeletében vannak, és amelyekből összeáll mindaz, amit az emberek gondolnak, továbbá ha ezzel egyet is értenne mindenki, nos, akkor reménykedhetnék egy könnyen elsajátítható egyetemes nyelvben... melynek segítségével a parasztok jobban megítélhetnék a dolgok igazságát, mint manapság a filozófusok. De ne remélje, hogy megéri e nyelv elterjedését; az kellene hozzá, hogy roppant változások menjenek végbe a dolgok rendjében, valamint hogy az egész világ egyetlen földi paradicsom legyen...”

Descartes tehát nem csinál egyetemes nyelvet, de – újabb másodlagos hatás – hét esztendővel később olyan metódussal áll elő, mely legalább néhány alapvető világos eszme azonosítására alkalmas. A tökéletes nyelvek történetére nézve ebből semmi haszon nem származik, annál többre megy vele a filozófiatörténet.

Descartes bírálatát helytálló volt. Kiderül, hogy minden olyan kísérlet, amely valamiféle tökéletes szerkezetű, kölcsönös függéseken, általánost és egyedít hajszálpontosan egymásba passzító eszmerendszernek a létrehozására irányul, kudarcra ítéltetett. A 18. század végén, *Des signes* című művében Degérando rámutat, mi a titkos rákfenéje minden korábbi rendszernek: az osztályozás (*classification*, melynek során az eszmék a belső összetevőik rendje és logikája szerint sorolódnak be), illetve a felosztás (*division*, vagyis a tudás rendszerezőjének gyakorlati kilátásaitól függő rendszerezés) összekeverése. Azaz vagy egy nagyon szűk fogalmi térre korlátozódó logikai szótárt kapunk, vagy ismereteink összességének enciklopédiáját; vagy egy szükséges fogalmi rendet, vagy egy könyvtár képlékeny rendjét.

A kétféle elképzelés Leibniznél egymásnak feszül. Neki még egy tökéletes nyelv lebeg a szeme előtt, amikor felvázolja *Characteristica Universalis*-át: ha leszögezzük, melyek a szemantikai atomok, és ezek egymáshoz való viszonya alapján megállapítjuk, hogyan kell őket számba venni, akkor megérhetjük, hogy egy szép napon körbeül egy asztalt a bölcsök közössége, és „*Calculemus!*” felkiáltással tévedés nélkül eljut az igazsághoz. Később ugyancsak Leibniz belátja, hogy ezt az utópiát csak valamiféle pusztán formális számítás *pensée aveugle*-je⁸ hatja át, és hogy a tökéletes nyelv a matematikai logika és a bináris számítás nyelve.

Másrészt Leibniz később azt is elismeri (a *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*-ben), hogy tudásunk egész rendszerének leírásakor olyan enciklopédiát kapnánk, melynek egyes fejezetei állandó harcban állnának egymással, mivel „egy és ugyanazon igazság különféle helyekre illeszthető be aszerint, hogy milyen terminusok fordulnak elő benne, sőt aszerint is, hogy mely feltételektől és okoktól függ, illetve hogy miféle következménye és hatása lehet... S azok, akik könyvtárat rendeznek be, gyakorta nem tudják, hova helyezzenek egy-egy könyvet, és bizonytalanok, hogy két vagy három egyaránt megfelelő hely közül melyiket is válasszák”.

Leibniz ily módon vetíti előre és inspirálja D'Alembert-nek az *Enciklopédiához* írott *Discours Préliminaire*-jét, melyben a Tudományok és Művészetek Általános Rendszere labirintusként jelenik meg, mint valami „kanyargós út, melynek úgy vág neki a szellem, hogy nemigen tudja, merre menjen”; mint egy olyan rendszer, „melynek sok ága egy és ugyanazon pontba fut össze; és minthogy lehetetlen e pontból kiindulva egyszerre valamennyi útnak nekivágni, a választást végül is a különféle szellemek természete határozza meg... De amiképpen a földtekékről készített általános térképen aszerint ábrázoltatnak egymáshoz képest közelebb vagy távolabb, más és más nézőpont szerint a tárgyak, hogy a térképet készítő geográfus honnan nézi őket, azonképpen az enciklopédia fájának a formáját is az fogja meghatározni, hogy mely szempont szerint nézzük... Tehát az emberi ismereteknek ugyanannyiféle rendszere képzelhető el, ahányféle vetülete a világtérképeknek lehet”.

Az *Enciklopédia* kritikája véget vet az eszmék grammatikájáról szőtt álomnak, bár az első próbálkozást újabbak és újabbak követik mind a mai napig, amikor is egyesek egy úgynevezett *mentalese*, azaz egy olyan nyelv létezését latolgatják, amely egyenesen az agytekervényeinkbe van beírva, és amely valamennyi természetes nyelv valamennyi kifejezésének mélystruktúrájáról gondoskodni képes. Tény, hogy a Wilkins-féle *Real Character* kudarcra óta újult erővel folynak a növény- és állatrendszertani kutatások. Annyi bizonyos, hogy aki ma számítógépet kezelve a basiscet vagy a pascalt használja, ma is a tökéletes eszme-nyelv keresésének évszázados eredményeit hasznosítja. Mindenestre amikor a számítógépet a magunk mindennapi nyelvtudásának utánzására igyekszünk kényszeríteni, a Leibniz- és D'Alembert-féle enciklopédia fogalmából következő modellekhez nyúlunk vissza.

5.

Ezzel azonban még nincs vége a tökéletes nyelvek tipológiájának. Emlékezzünk Dante kérdésére, hogy vajon mikép-

⁸ vak gondolkodás.

pen is társalgott Ádám Istennel a paradicsomban. Egy középkori hagyomány szerint Isten légköri jelenségek – mennydörgés, jégeső, földrengés – útján fordult az első emberhez. Dante azt az elképzelést is felveti, hogy Isten esetleg oly módon mozgatta meg a levegőt, hogy az az Ádám fülének érthető hangokat adjon. Sok középkori szerző viszont azt mondja, hogy a kettejük közti kapcsolat – melyhez vagy hozzájárultak különféle hangok, vagy nem – misztikus természetű volt: értelemátvitel, melynek során mindegy, hogy mi a kifejezés eszköze, hiszen az értelem mintegy elméből elmébe, szívből szívbe közvetítődik. Itt egy Danténál jóval korábbi eljárásra, a *glosszológiára* ismerhetünk rá. Bizonyos értelemben a héberhez mint érthetetlen nyelvhez fűződő reneszánsz kori viszony is magán viseli a glosszológia nyomait.

Később bukkan fel a történelemben Bingeni Szent Hildegard *Ignota Lingua*ja vagy a rózsakeresztes kiáltványokban emlegetett Mágikus Nyelv, melyre valószínűleg hatott a Böhme-féle *sensualische Sprache*, ez a Madarak Nyelvének – részben keleti, Cyrano de Bergeracnál is nyomokat hagyó – legendájával összefüggő természetnyelv. Azt is mondhatnánk persze, hogy ezek az utópiák nem a szemiotika, hanem a misztika tárgykörébe sorolandók. Igen ám, de a költői szövegeknek is van szemiotikájuk, és valamiféle Mágikus Nyelv eszménye a modern költészetben is megjelenik: Rimbaud-nál, Mallarménál, Christian Morgensternnél, Hlebnikov transzmentális nyelvezetében, Joyce *Finnegans Wake*-jében, s minden olyan költészetfelfogásban, ami oda vezet, hogy a költő a legtöbbet sejtelmes elhallgatások, utalások, elkerülhetetlenül glosszológikus szű szözülemények révén fejezi ki.

6.

A héber nyelv vizsgálata során a reneszánsz kultúra végül is szintén elkerülhetetlenül jutott el oda, hogy felfedezze magának a kabbalista hagyományt, mely szerint a teremtés a héber ábécé 22 betűjének kombinációja segítségével történt. A Kabbala azt sugallja tehát, hogy készíthető olyan véges ábécé, mely gyakorlatilag végtelen számú kombinációba rendezhető.

Ha az ábécé mindegyik elemének megfelel egy-egy idea, akkor a nyelv révén ideákat is kombinálni lehet egymással, és korábban nem is sejtett eszmei összefüggésekre lehet bukkanni. Ez az alighanem kabbalista eszmék által befolyásolt elképzelés a lényege Raimundus Lullus *ars magná*jának. De Lullus olyan gépezetet talál fel, amellyel valójában nem tud mit kezdeni, hiszen nem használja ki maradéktalanul a benne rejlő kombinációs lehetőségeket, sőt, még határt is szab nekik, és oly módon korlátozza őket, hogy a szerkentyűje csakis teológiailag elfogadható állításokat gerjeszthessen. Az ötlet azonban ismét fölmerül, majd fokozatosan kibővül a középkori lullizmusban, Agrippánál, illetve Brunónál, és a leibnizi spekulációkban teljeddik ki istenigazából.

Ahogy a kombinatorika öröksége egy sajátos alakot ölt, merőben szintaktikai síkon, a belé helyezhető tartalmaktól függetlenül megnyilvánuló *pensée aveugle*, ugyanúgy a *New Connectionism* néhány mai változata is még mindig azon alapul, amit az „intelligens” gép csinál: számtalan kombinációt próbál végig, mielőtt felismerne valamely egyensúlyi helyzetet. A kutakodás ismét csak olyan kísérletekhez vezetett, amelyek *aux frontières de l'illimité et de l'avenir*, a korlátlanág és a jövő határán mozognak.

7.

Ha Dante úgy gondolta, hogy a természetes nyelvek salakjából, törmelékéből egyetemes jelentőségű illusztris köznyelv hozható létre, és ha az író grammatikusok is effajta fabrikáláson törték a fejüket, miért ne próbálkozhatnánk meg egy olyan, mesterséges nyelv létrehozásával, amely a létező nyelvek mindegyikében vagy némelyikében közös szemantikai gyökökön és szintaktikai struktúrákon alapul? Ezt az utat járták a 19. században mindazok, akik nemzetközi, vagyis a *posteriori* nyelvek megszámlálhatatlan sokaságát, s közöttük – mint leghíresebbet és legelismertebbet – az eszperantót is konstruálták. Az ilyen nyelvet – ha jól ki van találva – nincs jogunk sikertelennek minősíteni. Az, hogy sok ilyen nyelv eltűnt, ténykérdés. Hogy megmarad-e valamelyikük, szintén ténykérdés, vagyis politikai döntés következménye lesz.

Csakhamár a 18. század végétől kezdve előkerültek a nemzetközi közvetítőnyelv gondolata ellen hadakozó politikai érvek. Degérando a *Des Signes*-ben emlékeztet rá, hogy az utazók, a tudósok és a kereskedők (mindazok, akiknek közvetítő nyelvre van szükségük) kisebbségben vannak, míg a polgároknak az alsóbb néposztályokhoz tartozó túlnyomó többsége remekül elboldogul az anyanyelvével is. „*Le besoin du voyageur est continuel, celui de l'habitant n'est qu'accidentel et passager*.”⁹ Másrészt az utazónak érdeke, hogy szót értsen a helybeliekkel, a helybelieknek ellenben nincs szükségük rá, hogy megértsék az utazót, aki ráadásul hasznot húzhat a nyelvi előnyéből úgy, hogy lepeli a felkeresett népekkel kapcsolatos szándékait.

Ha tudományos célokra használnák, az egyetemes nyelv különválnék az irodalmi nyelvtől, és „az irodalom segítségével megfosztatván, a tudomány elveszítene vonzerejének nagy részét”. Továbbá „mit érdekli az a társadalmat, hogy néhány egyén nagyszerű teóriákkal foglalkozkodik, ha a többieket továbbra is a legsötétebb éjszaka veszi körül?” Degérando szívén viseli az utazó titkainak a védelmét, így hát ellentmondásosnak hat, amikor aggasztja a mesterséges nyelveket mind az ideig jellemző ezoterikus jelleg, és amikor fél, hogy különválnak az elit, illetve a többi polgár ismeretei.

Ha meg irodalmi célokra is használnák a szóban forgó nyelvet (kéretik nem megmosolyogni ezt a túlzóan „szociológus” érvet), akkor a művészek túlságosan is ki lennének téve a nemzetközi versengés hatásainak, és tűrniük kéne a sokszor oly veszélyes összehasonlítgatást!

A háttérben az a meggyőződés húzódik meg, hogy a tizenhetedik századi ember egy csöppet sem lelkesedik a nyelvtanulásért. Kulturális okokból nincs füle a soknyelvűségre, s ez alól – mondja Degérando – csak Észak-Európa lakói, ők is csupán szükségből képeznek kivételt. Ez a sükettség oly igen elterjedt, hogy Degérando fontosnak tartja, hogy szinte kihívóan kijelentsse: az idegen nyelvek tanulása nem is olyan száraz és gépies dolog, amilyennek hinni szokás.

Degérando végül úgy sejtí, hogy a fő akadály a kormányok önzése jelenti: „El tudjuk-e képzelni a kormányokról, hogy megegyezésre jussanak, miszerint közös törvényeket hoznak a saját nemzeti nyelvük megváltoztatására? Láttott-e már olyat a világ, hogy a kormányok olyasmiben egyezzenek meg, ami a társadalom általános érdekét szolgálja?”

⁹ Az utazó igénye állandó, a helyben lakóé csak esetleges és ideiglenes.

A tudományos eszmefuttatásokat mindazonáltal mindig „áthajthatja” valamely lappangó ideológia, és így volt ez még egy ilyen ideológus esetében is. Azt bizonygatva, hogy bizony, mily nehéz lenne egy létező természetes nyelvet valamennyi néppel elfogadtatni, Degérando nem állja meg, hogy le ne szögezze: mindenestre „a francia nemzet az egyetlen, amely Európában elfoglalt központi helyzete, kapcsolatainak jellege, szokásainak elterjedtsége, politikai hatalma folytán... méltán pályázhat erre az előnyre”.

8.

Ez a vélekedés újabb fejezetet nyit vizsgálódásunkban. A tökéletes nyelvről álmodozva a 7. századi író grammatikusoktól kezdve sokan a saját nemzeti nyelvükben vélték felfedezni Ádám nyelvének természetes örökösét. Goropius Becanus (Jan van Gorp), az *Origines Antwerpenianae* című, 1569-ben írott művében úgy vélekedik, hogy szavak és dolgok motivált kapcsolata, mely az ádám nyelvvel oly igen jellemző, a flamand nyelvben, azaz hogy az antwerpeni dialektusban jelenik meg ismét. Az antwerpeniek ősei, a cimberék egyenes leszármazottai Jáfet fiainak, akik nem voltak jelen Babel tornya alatt, következésképpen megmenekültek a *confusio linguarum*tól.

A holland-flamand tézis mellett „svéd” tézis is van. *Atlantica sive Manheim vera Japheti posterorum sedes ac patria* című 1675-ös munkájában Olaus Rudbeck kimutatja, hogy Svédország (mely nem más, mint a mitikus Atlantisz és a Heszperiszek földje) Jáfetnek és ivadékainak a lakóhelye volt, s hogy fajilag és nyelvileg innen származik minden gót.

1657-es többnyelvű bibliájának *Prolegomenájában* William Walton felsorolja, hányféle nyelvről igyekeztek már bebizonyítani, hogy az ősnnyelvvvel azonos: ilyen a walesi, a dán, a német, de létezik magyar, lengyel és breton tézis is. Ugyancsak a barokk korban a német Georg Philipp Harsdörfer (*Frauzzimmer Gesprächspiel*, 1644, Tübingen, Niemayer, 1968, p. 12) kijelenti, hogy a német nyelv „a természet nyelvein szól, jól érzékelhetően fejezve ki minden hangot... Mennyet háborogtat, iramló fellegetek villámoztat, jégesőt zuhogtat, szelet süvített, hullámokat tajtékoztat, zárrakat csikorogtat, levegőt zenget, ágyút dörögtet, oroszlánként bömböl, ökörként bög, medveként dörmög, báránként béget, sertésként rőfög, kutyaként ugat, lóként nyerít, kígyóként sziszeg, macskaként nyávog, libaként gágog, kacsaként hápog, darázsoként zümmög, tyúkként kotkodácsol, gólyaként kelepel, varjúként károg, fecskéként csicsereg, verébként csipog... A természet mindama dolgok útján, melyek hangot adnak ki magukból, a mi német nyelvünket beszéli, s ezért sokan állították már, hogy az első ember, Ádám, csakis a mi szavainkat használhatta a madarak és minden földi állatok elnevezésekor, mivelhogy ő a természetnek megfelelően fejezett ki mindennemű eredeti és eleve hangos tulajdonságát; annak okáért nem csoda, hogy jószerivel valamennyi gyökszavunk egybeesik a szent nyelvvel”.

Brit környezetben a kelta nyelv védelme természetesen más, a germán hagyománnyal ellenkező színezetet kap. Így állítja egy évszázaddal később Rowland Jones, hogy „nincs még egy nyelv, mely oly közel állna az első, egyetemes nyelvhez, és ama nyelvnek a szavakat a dolgoknak megfelelően természetesen pontosságához, mint az angol”. Az angol nyelv „minden nyugati dialektusnak és a görögnek is a szülőanyja, növére a napkeleti nyelveknek, és a maga konkrét alakjában az atlantisiaknak és az itáliai őslako-

soknak, Galliának és Britanniának élő nyelve, mely annyi sok nem görög eredetű szóval gazdagította a rómaiakat...” (*The Circles of Gomer*, 1771).

Jellemzők e nacionalista elképzelések arra a 17. századra, amelynek során végleg kialakulnak a nagy európai államok, és a harmincéves háború felveti a kontinens fölötti hatalmi fölény kérdését. De Guillaume Postel, annak ellenére, hogy lelkes híve volt a világbéke szent ügyének, s hogy egész életében a héber nyelv újralfedezésén fáradozott, már a reneszánsz idején azt állította, hogy a kelta nyelvek egyenes leszármazottai a hébernek, s ezt éppenséggel a francia király ellenőrzése alatt megvalósítandó világbéke melletti érvek szánta.

9.

Érdekes megfigyelni, hogy évszázadonként mennyire más és más okból irányul a figyelem valamiféle tökéletes, filozófiai vagy egyetemes nyelv felé. Kezdetben, Raimundus Lullus esetében, egy olyan filozófiai nyelv kitalálása a cél, amely mindhárom nagy egyistenhívő vallás képviselői számára szemléletesen meggyőző lehet. Ugyanezt a gondolatot veti fel Nicolaus Cusanus is, aki ráadásul egyszer csak a következő ötlettel áll elő: ha a zsidók és a muzulmánok kikeresztelkednének, az egyház megfontolhatná, hogy cserébe körülméltesse a keresztényeket.

A reneszánsz idején, Postelnél már nemcsak vallási, hanem politikai természetű békesség a cél. A vallási béke témája a rózsakeresztes manifesztumokon is felbukkan, de nem annyira a három egyistenhívő vallásra, mint inkább a katolikusok és protestánsok közötti törés áthidalására vonatkozóan.

A 17. századi Angliában még mindig szokás vallási szándékot emlegetni, de – mint másrészt a jezsuiták, például Kircher tervezeiben is – már nem a zsidókkal és a muzulmánokkal létesítendő testvériség, inkább az Újvilág bálványimádóinak a megtérítése a cél. Az angol indítékok azonban leginkább tudományos és kereskedelmi jellegűek: a tökéletes nyelv egyrészt tegye lehetővé az új tudományos felfedezések közzétételét, másrészt segítse a tengerészeket és a kereskedőket. Clive Beck *The Universal Character* című, 1657-es kiadású művének borítóján egy szolid, puritán öltözötű európai látható, amint átnyújtja a saját tervezetét egy hindunak és egy amerikai indiánnak. Mint sok más későbbi tervezetben is, körvonalazódni kezd a gyarmati terjeszkedés gondolata, melynek megfelelően a nevelés, a vívmányok és a haladás ügye *the white man's burden*, a fehér ember dolga.

Delormel, amikor a maga *Langue Universelle*-jét a Konventnek bemutatja, a forradalmi ideológiáról beszél és arról, hogy a felvilágosodás korának vívmányait közkinccsé kell tenni. Des Maimieux *Pasigraphie*-ja (melyet a Direktórium idején írt) már nem szól a keletiek és az indiánok evangelizálásáról, hanem az Európa és Afrika közötti kommunikációról, a diplomáciai és katonai műveletek megkönnyítéséről, sőt az új nyelven újrarendő könyveket ki nyomtatni és terjeszteni hivatott nyomdászok, fordítók és tanárok számára megnyíló új jövedelemforrásról beszél. A 17. században még minden szerző a Miatyánk és a Hiszek egy példáján igyekezett bebizonyítani, hogy a saját nyelve a hit titkainak kifejezésére is alkalmas, viszont Hourwitz *Polygraphie*-ja a Konzulátus alatt már a *Les aventures de Télémaque* bevezetésével szemlélteti, hogy mire képes.

Tudományos, politikai, kereskedelmi és ipari indokokat

sorol fel 1903-ban Couturat és Leau a különféle nemzetközi nyelvekkel kapcsolatban; és közülük csupán az eszperantó számára toboroz híveket az az egyszerre világi és vallásos szenvedély, mely kitalálóját lelkesítette, mert Zamenhof doktor világlátésében úgy fogta fel a saját új nyelvét, mint az egyetemes testvériség eszközt, sőt mint azt a nyelvet, amely Izrael népét egyesíthetné Palesztinában, ahol a héber immár elavult és nemigen használatos.

Az utóbbi évtizedekben megjelentek az esetleges őrle nyekkel folytatandó társalgásra szánt nyelvek, mint például Freudenthal *lincos*-a, és egy amerikai kormányhivatal Thomas Sebeok nyelvész bízta meg, hogy tervezzen egy őrközi megértést szolgáló nyelvet, melyen három ezer év múlva is figyelmeztetni lehet a csillagokból érkező látogatókat, hogy vigyázzanak, mert a bolygó bizonyos helyein radioaktív hulladéktárolók vannak.

Láthatjuk tehát, hogyan változtatta jellegét az álom a századok során, és hogy a története miként tükrözte szakaszokként a nyugati kultúra reményeinek, erőneinek, hibáinak és bűneinek a történetét.

10.

De ugyanakkor, amikor az *Enciklopédia* első kötetei megjelentek, *La mécanique des langues et l'art de les enseigner* című, 1751-ben írott művében Pluche abbé egy alapvető szemléletváltást előrevetítő gondolatra jut. A nyelvek differenciálódása – ha nem is a szókincs, de legalábbis egyes, családonként különböző ragozási módok tekintetében – már Noé korában megkezdődött. Csakhogy a nyelveknek ez a megsokasodása (ami nem azonos az összezavarodásukkal) nemcsak természetes, hanem *társadalmilag pozitív* jelenség is. Némi kezdeti elbizonytalanodás után „mindazok, akik értették egymás nyelvét, csoportot alkottak, és egyazon járásban telepedtek le. E miatt a különbözőség miatt lettek és maradtak meg egy helyben az egyes falvak lakosai. Így aztán azt lehet mondani, hogy e rendkívüli és csodás változás haszna a következő korokra is átörökítődött. Minél inkább összevegyültek egymással utóbb a népek, annál több nyelvkveredésre és nyelvvaltozásra került sor; és minél nagyobbra nőtt a nyelvek száma, annál nehezebb lett szülőföldet cserélni. Ez a konfúzió pedig azt a ragaszkodást erősítette meg, amely a hazaszeretet alapja; helyhez kötöttebbé tette az embereket”.

A nyelvek *természetes* differenciálódásából most pozitív jelenség lesz, mely lehetővé tette, hogy megszilárduljanak a települések, megszülessenek a nemzetek, és kialakuljon a nemzeti azonosságtudat. Úgy is mondhatnánk, hogy Pluche szerint „*l'état c'est la langue*”.¹⁰ Másfelől néhány évvel később, a nemzetközi nyelv lehetetlenségét hangsúlyozva, maga Degérando vigasztalódik azzal, hogy a nemzeti nyelvek a társadalmi szilárdságot szavatolják: „Ezek a benyomások persze árthatnak olykor az egyetemes testvériség érületének... de a több évszázados romlás közepette mindegyik hazafias érzelmek felé kell irányítani a lelkeket; minél előrehaladottabb az önzés, annál veszélyesebb kozmopolitának lenni”.

Nem meglepő hát, hogy Babel kedvező értékelésének témája a forradalmi kultúra egyik örökösénél, Hegelnél ismét előkerül (vagy újra felöltik), s hogy a hegeli újraértékelés ráadásul nemcsak a társadalmi kötelek megszilár-

dulását ünnepli, hanem – már-már vallásos áhítattal – az emberi munkát is.

Dante szerint a *confusio linguarum* során nem különféle népcsoportok nyelvei születnek meg. A torony építése közben nála a pallérok a pallérok nyelvén beszélnek, és a kőhordozók is a sajátjukon. Dante alighanem a korabeli céhszargonokra gondol, és a társadalmi munkamegosztásról szóló bizonytalan elképzelését valamiféle nyelvi munkamegosztásra vonatkozó elképzeléssel társítja. Másrészt a középkori ikonográfia mindig kőműveseket, emelőcsigákat, kockaköveket, teherfelvonókat, mérőőrnöket, szögmérőket, körzőket, csörlőket, habarcskeverőket és efféléket állított közvetlenül vagy közvetve az előtérbe. (Olyannyira, hogy a középkori kőművesség némely fogásairól gyakran épp a toronyábrázolások adnak hírt.) Simon 1668-ban kiadott *Histoire critique du Vieux Testament*ja felveti, hogy a bábéli nyelvzavar esetleg azért következett be, mert az emberek nevet kellett hogy adjanak a különféle szerzőmoknak, de ki-ki a maga módján nevezte el őket – és itt is felmerül a konstruktív munkaszervezés gondolata.

A 16. század vége felé a holland festészet egészen magáévá teszi a Torony témáját, számtalan változatban ábrázolja (gondoljunk csak Brueghelre). Sok művész képein meg sokasodnak a technikai kellékek, a torony pedig az alakja is és a látható szilárdsága is mintegy a haladásba vetett világi hitet tükrözi. Még Kircher *Tiarris Babel*jének esetében is a torony statikai problémáira irányul a figyelem, mindazonáltal maga a torony kész mű benyomását kelti, olyannyira, hogy mintha még a jezsuita művészt is lenyűgözné a technológiának ezen, épp általa kárhozott csodája.

Hegel mármint így ír (*Estztétika*, III, 1,1): „»Mi szent?« – kérdi Goethe egy disztichonban, s így felel: »Az, ami összekapcsol.« (...) Az Eufrátesz tágas síkságán roppant építészeti művet emel az emberkéz; közösen építik a népek, s az alkotás közös volta egyúttal célja és tartalma is a műnek. Egy társadalmi szövetség megalapítása nem marad merő patriarchális egyesülés; ellenkezőleg: a pusztán családi egység éppen megszűnt, és a felhőkbe magasló épület e korábbi, most felbomlott egyesülés objektíválódása, egyben egy új, átfogóbb egyesülés megvalósulása. Ott dolgozott a toronyon valamennyi akkori nép, s minthogy valamennyien összefogtak, hogy ezt a mérhetetlen, hatalmas – és egyedülálló – művet létrehozzák, tevékenységük eredményének azt a köteleket kellett volna jelenteni, amely a feltűrt föld, az egymásra rakott kötémegek és a föld mintegy architektonikus megművelése révén egymáshoz fűzi őket – ahogy ezt nálunk az erkölcs, a szokás és az állam törvényes alkotmánya teszi.”¹¹

A bábéli torony itt tehát mintha az Erkölcsi Állam megszületésének volna az előképe, és e szerint a kép szerint a nyelvek összezavarodása nyilvánvalóan azt jelzi, hogy az állami egység nem bizonyul egyetemesnek, hanem különféle nemzetek kelnek általa életre; mégis, a bábéli vállalkozás a haladás és az ész korának előhírnöke. Drámái megérzés, szinte jakobinusián pereg a dob, mielőtt a porba hullana a toladó Ádámnak és az ő nyelvi *ancien régime*-jének a feje. Lázadó gesztus, a pozitivistá 19. századi ikonográfiában akad majd párja. Gondoljunk csak Doré képes biblijájának Babel-ábrázolására. Hegel luciferi gögje iskolát teremtett, és nem tudni, hogy a metszet középpontjában

10 Az állam: a nyelv.

11 Tandori Derső fordítása.

magasodó alak, amint a felhős ég felé emeli karját és arcát (miközben a Torony sötétben tornyosul az óriás márványtömböket cipelő munkások fölé), vajon büszke kihívással vagy vesztésként átkozódva dacol-e az irtalmatlan Istennel. Annyi bizonyos, hogy nem törődik bele alázasan a sorsába.

11.

Mi lesz hát Európa sorsa? Harcoljon Babel ellen, és találja ki ismét a közös, egyetlen nyelvet, vagy hajtson fejet Babel előtt, és váltsa valóra a többnyelvűséget? A nyelvek bevezetőkben említett elaprózódása és megsokszorozódása, melynek következtében az európaiak már nemcsak valamelyik nemzetközileg jól ismert nyelvet beszélnek anyanyelvüként, hanem a litván, a szlovén, a baszkot meg talán az arabot is, szükségképpen egy olyan Európa képét vetíti előre, amelyben mindenki kénytelen lesz legalább kétnyelvűnek lenni. Még nem tudjuk, hogy a közvetítő nyelv melyik lesz. Nem lehetetlen, hogy – legalábbis a politikai és a kereskedelmi érintkezés terén – az eszperantó lesz ez a nyelv. De ez mit sem változtat azon, hogy Európának a soknyelvű emberek hazájává kell válnia még akkor is, ha ebből a kibővült soknyelvűségből *pidgin*-nyelvek fognak születni. Az Erasmus-terv kapcsán előre lehet sejteni, mi lesz sok százezer olyan diákkal, akik – külföldi tanulóéveiknek hála – vegyes házasságokat fognak kötni, és akiknek

így kétnyelvű gyerekeik születnek majd. Így lesz tehát néhány évtizeden belül az új európai uralkodó osztály is kétnyelvű.

Sajátosan képzelte el a nyelv keletkezését egy Ibn Hazm nevű tizenegyedik századi arab gondolkodó. Közmegegyezésből nem születhettek a nyelvek, hiszen az emberek már a szabályokat is csak úgy állapíthatták volna meg, ha eleve tudnak valamilyen nyelven. Létezett tehát kezdetben egy Istentől kapott nyelv, és ez oly gazdag volt főnevekben és szinonimákban, hogy Ádám egyértelmű nevet tudott adni általuk a világon mindennek. Csakhogy ennek a nyelvnek ily módon minden más nyelvet magában kellett foglalnia. A későbbi összezavarodás így korántsem azt jelenti, hogy új nyelvek jöttek létre, hanem azt, hogy ez az *ab initio*, kezdetől fogva létező és minden későbbi nyelvet tartalmazó, egyetlen nyelv széthullott. Ádám tehát a soknyelvűséget kapta ajándékba! Ezért képes rá minden ember, hogy megértse a kinyilatkoztatást, bármely nyelven hangzik is el.

Ezek szerint Babel megint csak nem begyógyítandó seb, hanem visszahódítani való ősadomány.

Láttam néhány hónapja Brüsszelben egy hirdetést, amely egy hamar házhoz szállíttatható – ahogy a sino-amerikai *pidgin*-ben mondanák, *taki outi* – pizzát hirdetett. A szöveg így festett: *La plus speedy des pizzas*.¹²

Egy tökéletes nyelv bizonyára nem ilyen. De egyszer még talán jobbat is ki lehet találni.

12 A legspeedybb (legfűrgébb) pizza.

Olivier Sacks A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét

Dr. P. kiváló zenész volt, hosszú évek óta jól ismerték mint énekest, majd mint a helyi Zeneiskola tanárát. Ez idő tájt történt, mégpedig a tanítványaival kapcsolatban, hogy bizonyos furcsaságokat vettek észre a viselkedésében. Néha elment hozzá egy-egy diákja, és dr. P. nem ismerte meg az illetőt, vagy kifejezetten az arcát nem ismerte föl. De abban a pillanatban, amint a diák megszólalt, azonnal felismerte a hangjáról. Ezek a kellemetlen esetek egyre gyakrabban fordultak elő, s zavart, megrökönyödést, félelmet keltek, néha pedig komédiába torkolltak. Hiszen nemcsak az történt, hogy dr. P. egyre többször nem látta meg az arcokat, hanem akkor is arcokat látott, amikor azok nem voltak sehol: előfordult, hogy az utcán, séta közben nyájasan meg-megsimogatta egy-egy vízcsap vagy parkolóóra tetejét, mert gyerekfejnek vélte, néha barátságosan megszólított egy-egy faragott bútorgombot, és megdöbben, amikor nem választott senki. Először mindenki tréfának vette, és jót nevetett ezeken a furcsa tévedéseken, még maga dr. P. is. Hát nem áldotta-e meg pompás humorérzékkel a sors, és nem érti-e remekül a zen-szerű paradoxonokat és tréfákat? A zenei tehetsége változatlanul olyan káprázatos volt, mint valaha, nem gondolta, hogy beteg – sohasem érezte magát jobban; és a tévedések különben is olyan kacagtatók és olyan szellemesek voltak, hogy aligha lehettek súlyosak, és egyiket sem lehetett igazán komolyan venni. A gondolat, hogy mégis „valami baj van”, csak három évvel később merült föl, ekkor kezdődött a cukorbetegsége. Dr. P., mivel kellőképpen tudatában volt annak, hogy a cukorbetegség megtámadhatja a szemét, kikérte egy szemorvos véleményét, aki gondosan fölvette a kórtörténetét, és alapos vizsgálatot végzett. „A szemének nincs semmi baja” – állapította meg az orvos. – „De baj van a látásközponttal az agyában. Az én segítségemre nincs szüksége, azonban el kell mennie egy ideggyógyászhoz.” – És így, e javaslat eredményeképpen jött el hozzám dr. P.

Amikor megláttam, néhány másodperc alatt nyilvánvalóvá vált, hogy szó sincs nála elbutulásról a szó mindennapi értelmében. Nagy műveltségű és elbűvölő ember volt, aki nagy képzelőerővel és jó humorral, szórakoztatóan és folyékonyan társalgott. Nem tudtam rájönni, miért küldték a mi szakorvosi rendelésünkre.

De azért mégis volt valami furcsa. Amikor beszélt, rám nézett, felém fordult, de valami mégsem volt rendjén – néhez lett volna megfogalmazni, hogy mi. A *fülével* nézett szembe velem, villant át az agyamon, nem a szemével. A szeme ahelyett, hogy rám nézett, bámult, a normális módon „bevett volna”, hirtelen és furcsán meg-megállapodott – az orromon, a jobb fülelen, majd lesiklott az állam-

ra, fölzaladt a jobb szememhez – mintha megjegyezné (sőt tanulmányozná) az egyéni vonásokat, de nem látná az egész arcomat, az arckifejezés változását, „engem” mint egészt. Nem vagyok benne biztos, hogy erre valóban akkor jöttem rá, de éreztem egy kis ugrató különcködést, és azt, hogy a nézés és az arckifejezés megszokott összjátéka nála kudarcot vall. Látott engem, fürkésző tekintete végigsiklott rajtam, és mégis...

– Tulajdonképpen mi a baj? – kérdeztem végül.

– Semmi olyan, amiről tudok – felelte mosolyogva –, ám az emberek, úgy látszik, azt gondolják, hogy valami baj van a szememmel.

– De ön nem tapasztal látási problémákat?

– Nem, nem közvetlenül, bár néha tévedek.

Kimentem egy pillanatra a szobából, hogy beszéljek a feleségével. Amikor visszajöttem, dr. P. békésen üldögélt az ablaknál, és inkább erősen figyelt, mint nézett kifelé.

– A közlekedés – szólalt meg –, az utcai hangok, a távoli vonatok egyfajta szimfóniába olvadnak, ugye? Ismeri Honneger *Pacific 231*-ét?

Milyen csodálatos ember, gondoltam. Hogyan is lehetne valami komoly baja?

Az ideggyógyászati vizsgálat megnyugtató rutinja – az izomerő, a koordináció, a reflexek és a tónus vizsgálata – csillapítóan hatott rám, és talán rá is... Amikor a reflexeit vizsgáltam – és valami csekély eltérést észleltem a bal oldalon –, akkor tapasztaltam az első bizarr dolgot. Még a vizsgálat elején levétem a cipőjét a bal lábáról, és megnyomogattam a talpát egy kulccsal – ami felületesnek látszó, de mégis lényeges reflexpróba –, aztán elnézést kértem, hogy összecsavarozom a szemtükroimet, és hagytam, hogy egyedül vegye föl a cipőjét. De meglepetésemre még egy perccel később sem volt a lábán.

– Segíthetek? – kérdeztem.

– Segíteni, mit? Segíteni, kinek?

– Önnek, fölvenni a cipőjét.

– Ó – mondta töprengve. – Megfeledektem a cipőről – majd *tompán* hozzátette: – A cipő? A cipő? – Zavarodottan látszott.

– A cipőjét – ismétlem. – Talán föl kéne vennie.

Intenzíven, de rossz helyre koncentráva továbbra is lefelé nézett, de nem a cipőre. Végül megállapodott a pillantása a lábfején. – Az a cipőm, ugye?

Rosszul hallottam? Vagy ő látott rosszul?

– A szemem – magyarázta, és az egyik kezét a lábfejére tette. – Ez a cipőm, nem?

– Nem, nem. Az az ön lába. A cipője itt van.

– Ó! Azt hittem, hogy az a lábam.

Az írást a szerző *The Man Who Mistook his Wife for a Hat and Other Clinical Tales* című kötetéből vettük át (Harper Perennial, 1990.)

Segítettem fölvenni a cipőjét (a lábfejét), hogy elkerüljem a további bonyodalmakat. Dr. P. nyugodtnak, közömbösnek, talán még derűsnek is látszott. A látásélessége jó volt: egy gombostűt is könnyen meglátott a padlón, bár néha eltévesztette, ha tőle balra feküdt.

Dr. P. tehát jól látott, de vajon mit? Kinyitottam a *National Geographic Magazine* egyik számát, és megkértem, mondja el, mit lát a benne levő képeken.

Nagyon furcsa válaszokat adott. A szeme egyik dologról a másikra cikázott, apró, finom, egyéni vonásokat észlelt, mint ahogyan az imént az arcomat vizsgálta. A feltűnő csillogás, egy szín vagy egy alak magára vonta a figyelmét, és megjegyzést is tett rá – de egyetlen esetben sem fogta föl az egész képet. Tájékp- vagy jelenetszerű érzékelése sem volt egyáltalán.

Megmutattam neki a címlapot, amely a Szahara végtelen homoktengerét ábrázolta.

– Mit lát itt? – kérdeztem.

– Látok egy folyót – felelte. – És egy kis családi panziót, amelynek a víz fölött van a terasza. Az emberek kint vacsoráznak a teraszon. Itt-ott színes napernyőket látok. – A borítólaptól egyenesen jobb felé elnézett, ha ez nézés volt egyáltalán, valahová középre, és nem létező jellegzetességekről fecsegett összevissza, mintha az a tény, hogy a szóban forgó képről ezek a jellegzetességek hiányoztak, vette volna rá arra, hogy elképzelje a folyót, a teraszt és a színes napernyőket.

Bizonyára látszott rajtam, mennyire megdöbbentem, ő viszont szemmel láthatóan azt gondolta, hogy jól válaszolt. Halvány mosoly tükröződött

az arcán. Rádásul azt hihette, hogy a vizsgálatnak vége, és lassan körülnézett, mint aki a kalapját keresi. Kinyújtotta a karját, és megragadta a felesége fejét, megpróbálta leemelni, hogy föltegye. Nyilvánvalóan összetévesztette a feleségét egy kalappal! Az asszonyon látszott, hogy már régen hozzászokott az ilyesmihez.

A hagyományos idegyógyászat (vagy a neuropszichológia) szakkifejezéseivel nem tudtam megmagyarázni, mi történt. Dr. P. bizonyos értelemben tökéletesen épnek látszott, más szempontból viszont teljesen fölfoghatatlanul leéplült. Hogyan is tévesztette össze egyrészt a feleségét egy kalappal, másrészt hogyan állhatta meg a helyét tanárként olyan nyilvánvalóan jól a Zeneiskolában?

Néhány nap múlva a táskámba tettem a *Dichterliebe* partitúráját (tudtam, hogy szereti Schumannt), és egy csomó érzékelésvizsgáló, különös tárgyat, és meglátogattam dr. P.-t és feleségét. Mrs. P. bevezetett egy előkelően berendezett lakásba, amely a századvég Berlinjére emlékeztetett. Remek, régi Bösendorfer pompázott a szoba közepén, körülötte kottaállványok, hangszerek, partitúrák... Voltak könyvek és festmények is, de a központi helyet a zene foglalta el. Dr. P. bejött a szobába, kicsit görnyedten és zavarodottan, majd kinyújtott karral elindult a nagy állóra felé, de amikor meghallotta a hangomat, irányt váltott, és kezét fogott velem. Üdvözöltük egymást, és egy kicsit csevegtünk az akkor műsoron levő hangversenyekről és előadásokról. Félénken megkérdeztem, énekelne-e.

– A *Dichterliebe*! – kiáltott föl. – De én már nem tudok többé kottát olvasni. Majd ön eljátssza, jó?

Azt feleltem, hogy megpróbálom. Azon a csodálatos, régi zongorán még az én játékom is jól hangzott, és dr. P. idősebb, de végtelenül bársonyos hangú Fischer-Diskau volt, aki tökéletes hallását és hangját a legragyogóbb zenei in-

Ö V A L A T T

Horror Rádió, Budapest!

SZILÁGYI ÁKOS

Horror Rádió, Budapest! Kedves hallgatóimk, pontos időjelzést adunk. A negyedik halálsikoly után éjjel következnek... Éjjel van, rémhíreket mondunk. A hazánkban ülésező negyedik Vámpír Vándorgyűlés résztvevői halálhörgésben fordultak a Kárpát-medence összes réméhez. A halálhörgés alálhörgői arra hívnak fel minden becsületes kísértetet, ámokfutót, vérszopót, élőhalottat, hogy nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül, szakítsanak végre a múlt átkos örökségével, ne engedjék elhatalmasodni régióikon a békülékenység és szeretet, a megértés és türelem szellemét. „Tegyük félre minden jóakaratot, engedékenységet, békevágyat – hangsúlyozzák az alálhörgők –, ne engedjük, hogy feltámadjanak a felvilágosodás korának archaikus előítéletei és babonái, az örök béke és a türelem, amelyek már annyi bajt és szenvedést hoztak az emberi faj jobbik részére, mely az evolúció újabb lépcsőfokán jelenik meg, és embvének nevezi magát. Nem fogjuk tűrni, hogy a primitív béke-

vágy, a barbár szeretet fejlődésben megrekedt, lemaradt emberpéldányai és mutánsai atavisztikus követeléseikkel kétségbevonják embvéri méltóságunkat, elvitassák tőlünk a vérhez való embvéri jogot és megfordítják az evolúció menetét, amely az emberből embvért, az árnyékvilágból sírvilágot, a nappalból éjszakát, a szobából kriptát, a poliszból nekropoliszt csinált.” „A huszonnegyedik órában vagyunk – fejeződik be a halálhörgés –: még nem késő, még meg lehet akadályozni a világbéke kitörését, a visszazuhanást az erkölcsiség barbár állapotába. Ha összefogunk, még elhárítható az evolúciós katasztrófa, hogy népek és társadalmi csoportok a szeretet és békeség halálos ölelésében olvadjanak fel!”

A Drakula Szövetség ügyvezető vérszopója rögtönzött sajtóértekezletén aggasztónak mondta a nemzetközi vérpiac pangását, és mielőbbi vérvédelmi intézkedéseket sürgetett a harmadik árnyékvilágból hazánkba áramló olcsó idegenvér ellensúlyozására. „Nekiünk a magunk véreből kell az eddiginél többet ontanunk – hangoztatta a vérszopó. – Nem várhatunk az önző Vérnyugat könnyöradományaira. Régióknak egyetlen keményvalutája maradt, a vér, amelyből itt még bőven folyik, főként pedig folyhat és folyjék is!” E szavait a vértisztesség ta-

telligenciával párosította. A Zeneiskola tehát nyilvánvalóan nem csupán jótekonyságból alkalmazza.

Dr. P. halántéklebenyei nyilvánvalóan épek voltak: agykérge csodálatos muzikalitástról tett bizonyosságot. Kíváncsi voltam, mi megy végbe a fali és a nyakszirti lebenyében, különösen azokon a területeken, ahol a látási folyamatok játszódnak le. Úgy döntöttem, hogy az ideggyógyászati felszerelésben levő platóni tárgyakkal kezdem a vizsgálatot.

– Mi ez? – kérdeztem, és elővettem az első.

– Egy kocka, természetesen.

– És ez? – tettem föl a kérdést, és fölmutattam egy másikat.

Megkérdezte, hogy megvizsgálhatja-e, aztán gyorsan és módszeresen szemügyre vette:

– Ez egy dodekaéder, természetesen. Ne fáradjon a többivel, az ikozaédert is föl fogom ismerni.

Az absztrakt formák nyilvánvalóan nem jelentettek neki problémát. Hát az arcok? Elővettem egy pakli kártyát. Mindet, a sok bubit, dámát, királyt a dzsókerekkel együtt azonnal fölismerte. De ezek, végső soron csak stilizált rajzok, és így nem lehetett megállapítani, vajon arcokat lát-e, vagy csupán mintákat; ezért úgy döntöttem, hogy megmutatok neki egy köteg karikatúrát, amely ott lapult az aktatáskámban. Legnagyobbbrészt most is jól szerepelt. De a karikatúrák megint csak szabályosak és sematikusak. Nem maradt más hátra, mint megnézni, hogy reagál valós, igazi arcokra.

Bekapcsoltam a tévét, de a hangot nem erősítettem föl. Egy korai Bette Davis-filmet játszottak. Éppen egy szerelmi jelenetet lehetett látni. Dr.

P. nem ismerte föl a színésznőt, de ennek oka az is lehetett, hogy a színésznő sohasem lépett az ő világába. Sokkal döbbenetesebb volt, hogy sem Bette Davis, sem a partnere arckifejezését nem ismerte föl, bár egyetlen perzselő jelenet folyamán az epedő vágyakozástól a szenvedélyen, a megdöbbenésen, az undoron és a dührohamon át egészen az érzékenyült kibékülésig mindent végigjátszottak.

Dr. P. mindebből semmit nem vett észre. Egyáltalán nem értette, hogy mi történik, ki kicsoda, sőt még a nemüket sem tudta biztosan megállapítani. A jelenettel kapcsolatos megjegyzései határozottan olyanok voltak, mintha a Marsról érkezett volna.

Az is lehet persze, hogy dr. P. nehézségei abból fakadtak, hogy a filmszalag, a hollywoodi világ nem a való életet ábrázolta; és arra gondoltam, talán sokkal jobban föl tudja ismerni azokat az arcokat, amelyek a saját életéből ismerősek. A lakás falain ott függtek a család, a kollégák, a növendékek és a saját arcképei. Összeszedtem egy halom fényképet, amelyet aztán – némi rossz előérzettel – megmutattam neki. Ám az előbbi, a filmhez kapcsolódó mulatságos vagy komikus megnyilatkozások a való élettel kapcsolatban tragikussá váltak. Egyáltalán senkit sem ismert föl: sem a családját, sem a kollégáit, sem a növendékeit, sem önmagát. Ráismert egy Einstein-arcképre, mert észrevette a jellegzetes haját és bajuszt; és ugyanez történt néhány más ember esetében is. – Ó, Paul! – kiáltott föl, amikor a bátyja képét tettem elé. – Az a szögletes áll, azok a nagy fogak, Pault bárhol fölismerném! – De vajon valóban Pault ismerte föl, vagy csak egy-két arcvonását, amely alapján logikusan kitalálhatta, hogy ki az illető? Ha nem talált nyilvánvaló jeleket, képtelen volt bárkit is fölismerni. De nem csupán a megismerés, a gnoszisz volt hibás nála, hanem az egész mód, ahogy megközelítette a fel-

laján álló sajtó jelenlevő képviselői és a veterán drakulisták* vastappsal fogadták. Az újságírók kérdéseire válaszul az ügyvezető vérszopó többek között kiaknázatlan nemzeti kincsünkre, a kiváló minőségű, világszerte kedvelt és keresett magyar vérré utalt, amelyet évszázadok óta rex sanguinorumként, a vérek királyaként tisztelnek az ínyencek, s amelynek véren... bocsánat, helyesbíték: révén végre bekerülhetünk Európa vérkeringésébe.

A Magyar Zombi Párt vezére, aki csak az imént tért vissza a sírból, a parlamenti kriptaörség vérmagyarban feszítő díszsorfala előtt elvonulva, pontban éjjélkor lépett a Parlament előtti Vérengzések terére, hogy párthívei, a mozambik és más érdeklődők előtt megtartsa várva várt verbeszédét. Özombisága nagy tetszéssel fogadott vérvádaskodásában leszögezte, hogy utolsó csepp véréig küzdeni fog hazánk lesüllyedéséért és vérbe borításáért. „Aligha szül jó vért – jelentette ki a zombivezér – az idegen vérszopók dáridója szegény, kivértett hazánk testén. Magyar vérszopót a magyarnak!” A szónok, a téren megje-

lent tizenéves hullancok hangos éljenzése közepette szólított fel az idegen vér megfélékezésére, és hangsúlyozta, hogy a Magyar Zombi Párt, a kicsiny, de máris befolyásos Vérpióca Párttal karöltve harmadik utat fog találni a kísértetvilág és árnyékvilág között, minden bizonnyal a legvéresebbet. „Jelszavunk – fejezte be a vérmemzethez intézett éjjéli szózatát –: Kakasszóig és tovább!”

Újfent a vérkörnyezet megóvására szólítottak fel a Vérzöldek, a Zöldhulla Párt sírkamrájában megrendezett örszűlésükön. Mint elmondták, a világon már csak az segítené, ha egy univerzális vératömlesztés keretében mindannyian átállnánk a természet zöldvére, azaz a klorofillra. A Vérzöldek – ceterum censeo – a Bős–nagyvarosi vérduzzasztó öröképtésének örökleállítását követelték, szép összhangban az építkezés várható időtartamával. Végezetül a legöregebb vérzöld, a Vágtázó Vegetáriánusok vezetője, a Vérszipoly Nagypáholy tiszteletbeli elnöke rámutatott egy vérvédelmi terület kialakításának idegenforgalmi vonzerejére: „Ha nincs is vértengerünk – hangoztatta –, van vérfolyónk, és vannak vérfürdőink, amelyek a történelem tanúsága szerint mindig is fellendítették az idegenforgalmat hazánkban.”

Elvértett tudósítónk jelenti, hogy Frankensteinben

* Drakula generális egykori vérgárdájának öreg harcosai. (A szerk.)

datot, alapvetően rossznak bizonyult. Mert úgy közeledett ezekhez az arcokhoz – a rokonokéhoz és a barátokéihoz is –, mintha elvont rejtvények vagy vizsgafeladatok lettek volna. Nem ismert föl semmiféle összefüggést, nem vett észre semmit. Egyetlen arcot sem ismert föl, egyet sem érzékelt élőnek, rokoninak (úgy, mint akinek az ember csak úgy az mondja: *te*), hiszen mindet éppen az imént azonosította mint többféle arcvonáskészletet, mint valami tárgyat. Így csupán formális megismerésről lehetett szó; a személyes megismerés minden nyoma nélkül. Ehhez járult az a közömbösség vagy vaktság, amellyel dr. P. az arckifejezések iránt viselkedett. Számunkra egy arc egy személy megjelenési formája – úgy látjuk, mintha az illető egyéniségét az arca tükrözné. De dr. P. számára ebben az értelemben nem létezett egyéniség – sem a külső, látható egyéniséget, sem pedig a személyt, amelyet ez tükrözött, nem észlelte.

Amikor hozzájuk mentem, útközben megálltam egy virágüzletnél, és vettem egy feltűnő, égőpiros rózsát, amelyet a gomblyukamba tűztem. Most kivettem, és odanyújtottam dr. P.-nek. Úgy fogta meg, mint egy növénygyűjtő vagy morfológus, akinek egy mintapéldányt adtak, nem pedig mint olyasvalaki, aki virágot kapott.

– Körülbelül hat hüvelyk hosszú – állapította meg. – Kürtösen csavart piros alakzat, hosszirányú, zöld toldalékkal.

– Igen – biztattam bátorítóan –, és mit gondol dr. P., mi ez?

– Nem könnyű megmondani. – Zavarodottnak látszott. – Hiányzik belőle a platóni tárgyak egyszerű szimmetriája,

bár lehet, hogy saját, magasabb rendű szimmetriája van... Azt hiszem, talán valami virágzattféle vagy esetleg virág lehetne.

– Lehette? – kérdeztem rá.

– Lehette – ismételte.

– Szolgálja meg – ajánlottam, mire megint kissé zavarodottnak és tanácstalannak látszott, mintha arra kértem volna, hogy egy magasabb rendű szimmetriát szolgáljon meg. De készségesen teljesítette a kérést, és az orrához tartotta a rózsát. Ekkor hirtelen megélenkült.

– Gyönyörű! – kiáltott föl. – Harmatos, üde rózsabimbó. Micsoda mennyei illata van! – Elkészte a *Die Rose, die Lilie*-t dúdolni. Úgy tűnt, hogy a valóság az illattal, nem pedig a látással juthatott el hozzá.

Tettem vele egy utolsó próbát. Még mindig hideg volt, kora tavasz; így amikor odaértem, levettem a kabátomat, és a kesztyűmmel együtt rádobtam a díványra.

– Mi ez? – kérdeztem, fölemelve az egyik kesztyűt.

– Megvizsgálhatom? – kérdezte, aztán megfogta, és mekilátott, hogy alaposan szemügyre vegye, mintha csak egy mértani testet vizsgálgatott volna.

– Összefüggő felszín – állapította meg végül –, önmagában hajtogatódik. Úgy látszik – tette hozzá tűnődve –, hogy öt kitéremkedése van, ha ez a helyes szó.

– Igen – hagytam rá óvatosan. – Miután most már leírta, mondja is meg, hogy mi ez.

– Valami tartály?

– Igen – feleltem –, és mit tartalmazna?

– A tartalmát tartalmazná! – jelentette ki dr. P., és elnevette magát. – De több lehetőség is van. Lehette például aprópénzes erszény, ötféle méretű aprópénz számára. Lehetne...

Félbeszakítottam az esztelen szóáradatot.

Ö V A L A T T

véget ért a napok óta tartó vérsztrájk: a Caligula & Nero Vérgyár munkásai újra felvették a munkát. A vámpír-szakszervezetek követelése – „Mindenkinek tisztességes munkavért!” – a jelek szerint teljesül. A véradókkal kötött új vérszerződés értelmében a vérgyáriak ezentúl még több friss vért pumpálnak a vérparba.

A Vérügykutató Részvéttársaság szokásos éves előrejelzésében óv a vérmes reményektől, bár a jelentés szerint aggodalomra még nincs ok. A kelet-európai birodalmi kisállamok már az elmúlt ezer esztendőben is a történelmi vérszpirál éllovasai voltak. Ezekben az országokban volt – ezer évre és egy főre számítva – a legnagyobb a kiontott, elhullajtott, valamint kiszívott vér, illetőleg vérveríték mennyisége. Ha a vérszínvonal emelkedése nem is a várt ütemben halad, azért még jónak mondható. A balkáni „kis vértigrisek” ugyan elhúztak mellettünk, de ez az előny egy nagyobb arányú vérengzéssel még behozható, és erre – szakemberek véleménye szerint – az országokként nagy ingadozásokat mutató vérszomjgörbe alakulásából ítélve, minden esélyünk megvan. Ha a rémuralmat gyakorló Magyar Vér Pártja nem tér le a történelem vérvonaláról, és mozgósítja vértartalékainkat, akkor leszakadásunk a vérben állóktól és

vérben gázolóktól még megállítható. A Részvéttársaság sajtóértekezletén megjelent a Magyar Vér Pártból nemrég kiszakadt Vérengzők vezére, Vérmőszy-Bezzegh Barom is, akiben sokan egy leendő regionális vérfürdő fürdőmesterét látják. Vérmőszy – tudósítónk szerint – kifelé menet csak annyit vetett oda foghegyről a pióca-ként rátapadó újságíróknak: „Ugye, hogy megmondtuk!” A záporozó kérdések elől kitért ugyan, de magyarázatképpen még hozzáfűzte: „Azt kérem önöktől, hogy vérükkel írják meg az igazságot, a pártatlan igazságot, a magyar igazságot, csakis az igazságot! A magyart a világ ezer éven át szangvinikus fajtaként ismerte, s bizony, sok jó magyar vér elfolyt végeinken, míg Európa testét testünkkel védelmeztük. Hát ez a vér most nekünk visszajár! Mindent vissza! Csak így juthat el ez a kis ország a vértől az óceánig!”

Újra megnyitották a testvéri vércsoportot Kirielleisonban. Az illetékesek azt ígérték, hogy a kieső vérmennyiséget folyamatosan pótolni fogják a zavartalan vérellátás érdekében.

A hazánk vérbefojtásának évfordulója alkalmából rendezett ünnepi megemlékezések lidércfénypontjaként jutalmak és kitüntetések átadására került sor a Parla-

– Nem látszik ismerősnek? Mit gondol, nem tartalmazhatná-e az ön egyik testrészét? Nem illene-e rá?

Dr. P. arcán nem ragyogott föl a megismerés fénye.

Egyetlen gyerek sem lenne képes arra, hogy önmagán hajtogatódó, összefüggő felszín lásson, és erről beszéljen, viszont bármely gyerek, bármely csöppség azonnal tudná, hogy egy kesztyű az kesztyű, és természetesnek venné, hogy egy kéz tartozik hozzá. Nem így dr. P. Semmi olyat nem látott, ami ismerős lett volna a számára. Vizuális szempontból beleveszett egy élettelen absztrakciókból álló világba. Valóban nem volt igazi vizuális világa, mint ahogy valódi vizuális énye sem. Tudott beszélni dolgokról, de nem látta őket szemtel szembe. Hughlings Jackson, amikor beszédzavarban szenvedő és bal agyfélteke-károsodásos betegek eseteit ismerteti, arra az álláspontra jut, hogy ők elvesztették absztrakt és ítéletalkotó gondolkodásukat, és kutyákkal hasonlítja össze őket (vagy inkább kutyákat hasonlít afázis betegekhez). Dr. P. azonban – éppen ellenkezőleg – olyan pontos volt, akár egy gép. Nem csupán ugyanolyan közönnnyel viseltetett a látható világ iránt, mint egy számítógép, hanem – ami még megdöbbentőbb – úgy is értelmezte a világot, mint egy komputer; kulcsfontosságú jellegzetességek és felszínes összefüggések segítségével. A vázat – valamiféle azonosítási készlet alapján – lehetett azonosítani, de anélkül, hogy a valóságot a legcsekélyebb módon is megragadta volna.

Azok a vizsgálatok, amelyeket mostanáig végeztem, semmit sem árultak el dr. P. belső világáról. Lehetséges-e, hogy vizuális memóriája és képzelete még mindig ép maradt? Arra kértem, képzelje el, hogy

az északi oldal felől belép városunk egyik terére, átsétál rajta, képzeletben vagy emlékezetből, és közben sorolja fel azokat az épületeket, amelyek mellett séta közben elhalad. Sorra vette a jobb oldalon levő épületeket, de egyetlen egyet sem említett a bal oldalról. Azután arra kértem, képzelje el, hogy déli irányból lép be a térre. Megint csak a jobb oldali épületeket sorolta föl, holott ugyanezeket az épületeket az előbb kihagyta. Azokat, amelyeket a lelki szemével az imént látott, most nem említette meg; föltehetően ezeket nem látta többé. A bal oldallal kapcsolatos nehézségei, a látótér kiesései nyilvánvalóan ugyanannyira belső, mint külső okból származtak, és kettévágták mind a vizuális memóriáját, mind a képzeletét.

Mi a helyzet magasabb szinten, a belső felidéző képességével? Eszembe jutott az a szinte tökéletesen intenzív érzéketlenség, amellyel Tolsztoj megjeleníti és életre kelti a hőseit, s kérdezgetni kezdtem dr. P.-t az Anna Karenináról. Könnyedén vissza tudott emlékezni az egyes epizódokra, teljes egészében megragadta a cselekményt, de tökéletesen elhagyta a látható jellegzetességeket, a vizuális elbeszélést, a jeleneteket. A szereplők szavaira emlékezett, de arcukra nem; és bár, ha kérdezték, nagyszerű és majdnem szó szerinti emlékezete segítségével eredeti vizuális leírásokat tudott idézni, ezek azonban, mint kiderült, teljesen kiürültek a számára, és a legcsekélyebb képalkotó vagy érzelmi valóság sem volt bennük. Ily módon dr. P. a belső felismerésre is képtelen volt.

De, mint kiderült, csak bizonyos fajta képi felidézéssel állt fenn ez a helyzet. A sémák képi felidézése megmaradt, talán még fokozódott is. Így amikor kihívtam egy parti fejben játszandó sakkpartira, könnyedén fel tudta idézni a sakktáblát és a lépéseket – és végül minden gond nélkül alaposan megvert.

ment Nagykiripta-termében. A Horror Rend vércsöppekkel ékesített Iszony-fokozatát adományozták doktor Jekyllnek és Mister Hyde-nak, a Munka Hőseinek. Egész rémséges életművéért kapta a Horror Rend Borzadály-fokozatát, a lefele fordított kettős kereszttel Sántantángó Jenő, a neves szangvinológus. Vér-díjjal tüntették ki a vérhazától több évtizede idegenbe szakadt, világhírű magyar vérgondolkodót, Vampirio Vampit „A vámpiriokriticizmus vámszedői” című monográfiájáért, amely végre hazájában is holdvilágot láthatott. Vampi professzor síri hangon köszönte meg a Vér-díjat és a Horror Rádió riportérének a következő nyilatkozatot adta: „Embvértársak, magyar véreim! Mint mondani szokás: minden jó, ha vére jó! Most, hogy ütött a rémóra és immár a holdvilág ragyog be minden kripta ablakán, s Kodolkáné kosarából úgyszólván mindenki egyaránt vehet, elmondhatjuk, hogy megállhatunk, mert itten van a Kánaín,* ahol minden egyes embvér a leöltek koponyájából issza a nektárt, mint ama régi pogány isten: a történelem! Persze csak addig, míg az ő koponyájára is sor nem kerül. S ez így van jól, ez így embvéri! Még nem sok idő telt el azóta, hogy eleink az emberi jogok egyetlen nyilatkozatába foglalták a vérszfvás és

vérontás jogát, és az elavult, kiüresedett „ember” szót felváltotta az „embvér” büszke elnevezése, s megszületett az embvériség fogalma! Nos hát, kiáltsuk ezen a fertelmes napon, ezen a feketén ragyogó vérünnepen együtt, megannyi büszke Moloch: vér nem válik vízzé! Úgy legyen!”

Súlyos jócselekedet nyomára bukkant a vérörtség. A különös kegyetlenséggel elkövetett életadás tettese egyelőre ismeretlen. Az elvetemült anya a vakító nap-sütés leple alatt hozta világra gyermekét, majd kíméletlenül életben hagyta őt. A vámpírhatóság az eset előtt értetlenül áll, és vértanúk mielőbbi jelentkezését várja.

A meteorológiai intézet jelenti: tovább tart az ítéletidő. A nekropoliszban enyhe nappali felmelegedést követően kellemesen vérfagyaláló éjszakára számíthatunk, tartós holdsütéssel, Keleten futó vérzivatarokkal, kisebb vérömlenyekkel.

Búcsúzzunk, kedves hallgatóink. Kakasszóig tehát marad a jó idő. Jó éjszakát, szép rémálmokat kívánunk.

* A „Kánaín” és „Kánaán” szavak összefonásából keletkezett horro-rizmus. (A szerk.)

A mikor a vizsgálat befejeződött, Mrs. P. az asztalhoz hívott bennünket, amelyen kávé és nagy halom finomabbnál finomabb aprósütemény várt ránk. Dr. P. mohón nekilátott a süteményeknek, miközben egy kis dalt dudorászott. Gyorsan, gondolkodás nélkül és a kis dallam ritmusára egymás után húzta magához a tálakat, és vett le róluk ezt-azt, miközben csobogó áradatként tört fel belőle egy dallam, egy dal, ami a táplálkozásához kellett neki, míg hirtelen egy hangos, erőteljes, ellentmondást nem tűrő kopogás az ajtón meg nem szakította. Dr. P.-t ez a váratlan esemény megrémítette, szinte megdermedt, rögtön abbahagyta az evést, és mereven, mozdulatlanul, közömbös, vak és zavarodott arckifejezéssel ült az asztalnál. Látta, de többé mégsem látta az asztalt; nem érzekelte már mint olyan asztalt, amelyet teleraktak süteménnyel.

Hogyan csinál bármit is? – gondoltam kíváncsian. – Mi történik, amikor öltözködik, bemegy a mosdóba vagy megfürdik? Kimentem a felesége után a konyhába, és megkérdeztem, hogy hogyan tud például felöltözni. – Ugyanúgy, ahogyan eszik – magyarázta az asszony. – Kiteszem a szokásos ruhadarabjait, mindet a megszokott helyre, és gond nélkül felöltözik, miközben énekelget magának. Mindent úgy csinál, hogy közben dúdolgat. De ha megszakítják, és elveszti a fonalat, teljesen leáll, nem ismeri föl sem a ruháit, sem a testét. Állandóan énekel; vannak étkezési, öltözködési, fürdési dalai, egyszóval akad dala mindenhez. Semmit sem tud csinálni anélkül, hogy dalba ne öntené.

Beszélgés közben megakadt a tekintetem néhány képen, amely a falon függött. Kíváncsian léptem közelebb a képekhez – időrendi sorrendben következtek egymás után. Minden korábbi munkája naturalista és valóságos, élénk hangulatú és atmoszférájú volt, finoman kidolgozott részletek és kézzelfoghatóság jellemezte valamennyit. Évekkel később aztán a képek kevésbé élénkek, kevésbé kézzelfoghatóak és valóságosak lettek, és sokkal elvontabbakká, sőt geometrikussá, kubistává váltak. Végül az utolsó festmények vázsnai értelmetlen zagvaságokat, vagy legalábbis számomra értelmetlen összevisszaságot ábrázoltak, csupa zűrzavaros vonal és festékfolt látszott rajtuk. Elmondtam ezt az észrevételemet Mrs. P.-nek.

– Ó, maguk orvosok, olyan kispolgárok! – kiáltott föl. – Hát nem látja a művészi fejlődést? Nem látja, hogyan adta fel korábbi éveinek realizmusát, és haladt tovább az absztrakt nonfigurális művészet felé?

Nem, nem erről van szó – gondoltam (de megálltam, hogy ne mondjam meg szegény Mrs. P.-nek). Dr. P. a realizmustól valóban a nonfigurális, elvont művészet felé haladt, de voltaképpen nem a művész, hanem a kóros állapot haladt előre, mégpedig a vizuális felismerőképesség teljes elvesztése felé, amelynek során minden megjelenítési és képalkotási képesség, a kézzelfogható dolgok minden érzékelése, a valóság iránti minden érzék elpusztult. Ez a festményekkel teli fal tragikus kórtani kiállítás volt, amelynek több köze volt az ideggyógyászathoz, mint a művészethez.

Visszamentünk a nagy zene-szobába, amelynek a közepén ott állt a Bösendorfer, és ahol dr. P. dúdolgatva majszolta az utolsó süteményt.

– Nos, dr. Sacks – fordult hozzám. – Érdekes esetnek

tart, úgy érzem. Meg tudná mondani, mi a baj, és tudna valamit javallani?

– Nem tudom megmondani, mi a baj – feleltem –, de meg fogom mondani, mit találok jónak. Ön nagyszerű zenész, és a zene az élete. Ilyen esetben, mint az öné, olyan életet írnek elő, amely teljes egészében zenéből áll. Eddig is a zene volt a középpontban, most tegye teljesen az életévé.

Mindez négy évvel ezelőtt történt, és dr. P.-t nem láttam soha többé, de gyakran töprengtem azon, hogyan érzekelte úgy a világot, hogy különös módon elveszítette a képalkotói, látásbeli képességét, ugyanakkor tökéletesen megőrizte rendkívüli zenei tehetségét. Azt hiszem, az ő számára a zene vette át a kép szerepét. Nem volt képe a testéről, a testét a zenében élte meg: ezért is tudott olyan folyamatosan cselekedni, de teljesen zavarodottan abbahagyott mindent, ha a belső zene megállt.

Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művében a zenéről mint „tisza akaratról” beszél. Mennyire elbűvölte volna dr. P., aki teljesen elveszítette a világot mint képzetet, de tökéletesen megőrizte mint zenét és akaratot.

És ez – a sors könyörtelűlete folytán, egészen élete végéig tartott –, mivel dr. P. betegsége (súlyos tumor vagy degeneratív folyamat agyának látóközpontjában) ellenére a zenében élt, és haláláig zenét tanított.

Utóirat

Hogyan lehetne megmagyarázni azt a különös tényt, hogy dr. P. képtelen volt egy kesztyűről megállapítani, hogy az kesztyű? Nyilvánvalóan nem tudott felismerni ítéletet alkotni, bár bőséges mennyiségű megismerési hipotézist hozott létre. Az ítélet intuíción alapszik, személyes jellegű, átfogó és kézzelfogható – „látjuk”, hogyan állnak a dolgok egymással és önmagukkal kapcsolatban. Pontosan ez az elrendezés, ez az összefüggés volt az, ami dr. P.-nél hiányzott, bár minden más téren azonnal és normálisan tudott ítéletet mondani. Vajon ez a vizuális információ hiányából, vagy a vizuális információ téves feldolgozásából következett-e? (Ezt a választ adná a klasszikus, sematikus ideggyógyászati.) Vagy volt-e valami baj dr. P. magatartásában, ami miatt nem tudta elmondani magának, amit látott?

Ezek a magyarázatok vagy magyarázatmódok nem zárják ki kölcsönösen egymást, mivel különböző módokon történnek, létezhetnek egyidejűleg, és akár mindkettő igaz lehet. És ezt hallgatólagosan vagy nyíltan elismeri a klasszikus ideggyógyászati: Macrae hallgatólagosan, amikor a hibás sematikus ábrázolást vagy a károsodott látási képfeldolgozást és integrálást nem tartja megfelelőnek; nyíltan pedig Goldstein, amikor „absztrakt attitűdről” beszél. De az absztrakt attitűd, amely lehetővé teszi a „kategorizálást”, szintén nem jellemző dr. P.-re – és talán az „ítéletalkotás” általánosan értelmezett fogalmára sem. Hiszen dr. P.-nek valóban volt absztrakt attitűdje, sőt semmi mással nem rendelkezett. Pontosan ez a képtelenül absztrakt hozzáállás – azért képtelenül, mert semmi más nem hatott rá – ítélte arra, hogy nem tudta érzékelni az azonosságot vagy a jellemző jegyeket, emiatt nem volt képes az ítéletalkotásra.

Különös módon a neurológia és a pszichológia, bár minden másról beszél, jóformán sohasem tesz említést az „ítéletalkotásról”, pedig éppen az ítéletalkotás összeomlása az, ami oly sok neuropszichológiai rendellenesség lényegét alkotja. Előfordulhat, hogy az ítéletalkotás és az identitástudat súlyos sérülést szenved, de a neuropszichológia ezekről sohasem beszél.

Am az ítélőképesség – akár filozófiai (kanti), akár empirikus és evolúciós értelemben vesszük – mégiscsak az ember legfontosabb képessége. Az állat vagy az ember nagyon jól elboldogulhat „absztrakt attitűd” nélkül, de haladéktalanul elpusztul, ha elveszíti ítéletalkotó képességét. Egészen biztos, hogy az ítélőképesség a magasabb rendű élet vagy szellem első képessége – még akkor is, ha a klasszikus (számítógépes) neurológia figyelmen kívül hagyja vagy félremagyarázza. És ha kíváncsiak vagyunk arra, hogyan jöhet létre ilyen képtelen állapot, a választ megtalálhatjuk magának a neurológiának az alaptételeiben vagy az evolúciójában. Mivel a klasszikus neurológia (ugyanúgy, mint a klasszikus fizika) – Hughlings Jackson mechanikus analógiáitól a mai kor számítógépes analógiáiig – mindig is mechanikus volt.

Az agy, természetesen, valóban gép és számítógép – a klasszikus neurológiának mindenben igaza van. De szellemi folyamataink, amelyek lehetővé teszik létezésünket és életünket, nem csupán elvontak és mechanikusak, hanem személyesek is, és mint ilyenek, nem csupán az osztályozás, a kategorizálás készségét foglalják magukba, hanem a folytonos ítéletalkotást és az érzelmi megnyilvánulást is. Ha ez hiányzik, a számítógéphez válunk hasonlóvá, mint dr. P. Következésképpen, ha a megismerő tudományokból elvonjuk az érzelmet, az ítélőképességet és a személyes vonatkozásokat, akkor olyan defektusos valamivé redukáljuk ezeket, mint amilyen dr. P., és sokkal kevésbé értjük meg a kézzelfogható és valódi világot.

Egyfajta komikus és egyben rettenetes analógia alapján a jelenkor kognitív neurológiája és pszichológiája semmi másra nem hasonlít úgy, mint szegény dr. P.-re! Szükségünk van – ahogy neki is szüksége volt – a kézzelfogható és valódi dolgokra, amelyeket nem láthatunk, mint ahogy ő sem láthatott. Kognitív tudományaink maguk is a megismerőképesség hiányában szenvednek, ami alapvetően hasonló dr. P. tüneteivel. Dr. P. ezért egyszerre figyelmen kívül és példázat. Mégpedig azzal kapcsolatban, mi történik azzal a tudománnyal, amely lemond az ítéletalkotói, a speciális, a személyes vonatkozásokról, és teljesen absztrakttá, számítógépszerűvé válik.

Az ember mindig attól fél, hogy egy eset „egyedülálló a maga nemében”, különösen, ha olyan különleges vonásai vannak, mint dr. P. betegsége. Így történhetett, hogy amikor átnéztem a *Brain* című folyóirat 1956-os számait, véletlenül, de megkönnyebbüléssel vegyes érdeklődéssel és örömmel bukkantam rá egy majdnem komikusan hasonló eset részletes leírására, amely neuropszichológiai és fenomenológiai szempontból hasonló (valójában azonos) volt, bár a kiváltó ok (akut fejsérülés) és az összes személyes körülmény teljességgel különbözött. A szerzők úgy beszélnek az esetükről, mint amely „egyedülálló a rendellenesség dokumentált történetében”, és bizonyára ugyanúgy csodálkoztak mindazon, amit észleltek, mint én.

Egy harminckét éves fiatalember volt a betegük, aki sú-

lyos autóbalesete után három hétig feküdt eszméletlenül. ... „és aztán kizárólag arról panaszkodott, hogy nem képes felismerni az arcokat, még a felesége és a gyerekei arcát sem”. – Egyetlen arcot sem talált ismerősnek, de hármat azért tudott azonosítani: nevezetesen a munkatársai arcát; az egyiket azért, mert az illető folyton pislogott és rángatózott az arca, a másikat, mert nagy anyajegy volt az arcán, a harmadikat pedig azért, mert „olyan magas és sovány volt, hogy senki más nem lehetett az, csak ő”. A szerzők hangsúlyozzák, hogy mindegyiket „kizárólag egyetlen szembe-tűnő jellegzetesség alapján ismerte föl a beteg”. Általában (akárcsak dr. P.) a barátokat, a közelállókat is csak a hangjukról ismerte meg.

Még önmagát is nehezen ismerte föl a tükörben: „A korai, lábadozó fázisban gyakran tette föl a kérdést, különösen borotválkozás közben: vajon a rá bámuló arc valóban az övé-e, és bár tudta, hogy fizikailag sem lehetett senki másé, mégis számtalanszor grimaszokat vágott, vagy kiöltötte a nyelvét, »csak hogy bizonyosságot szerezzen«. Miután gondosan tanulmányozta arcát a tükörben, lassan-lassan fölismerte, de nem »egy szempillantás alatt«, mint a múltban, hanem a haj és az arc körvonala, és a bal orcáján levő két kis anyajegy alapján.”

Általában nem tudott tárgyakat „egy pillantással” felismerni, inkább egy vagy két jellemző jegyből kellett mindig rátalálnia, kitalálnia, a találgatásai viszont időnként ugyancsak tévesek voltak. Különösen – jegyzi meg a szerzők – az *élelényekkel* boldogult nehezen.

Másrészt viszont egyszerű, sematikus tárgyak – olló, karóra, kulcs stb. – nem jelentettek problémát. Macrae és Trolle azt is megjegyzi, hogy „*topográfiai memóriája* különös volt: az a látszólagos paradoxon állt fenn, hogy haza tudott találni a kórházból, és eligazodott a kórház körül, de nem tudta az útbaeső utcák nevét (dr. P.-től eltérően, akinek volt némi beszédzavara is), vagy nem tudta felidézni a helyrajzot”.

Az is nyilvánvaló volt, hogy ezeknek az embereknek a látási memóriája jóval a baleset előtt súlyosan károsodott, viselkedési memóriájuk vagy talán modorosságuk megmaradt, de nem vizuális jelleggel vagy az arcra vonatkozóan. Hasonlóképpen, amikor explorálták ezeket, kiderült, hogy nem jelentek meg többé vizuális képek az *álmaikban*. Ily módon, mint dr. P. esetében is, nemcsak a vizuális érzékelés, hanem a vizuális képalkotás és memória, a vizuális megjelenítés alapvető erői is lényeges károsodást szenvedtek – legalábbis azok az erők, amelyek olyannyira összefüggenek a személyes, az ismerős, a kézzelfogható dolgokkal.

Még egy utolsó, humoros megjegyzés. Míg dr. P. tévedésből kalapnak vélte a feleségét, Macrae betege, aki szintén nem tudta felismerni a feleségét, azt kívánta tőle, hogy azonosítsa magát egy vizuális *jellegzetesség*, „...egy szembe-tűnő ruhadarab, például egy nagy kalap segítségével”.

FORDÍTOTTA E. GÁBOR ÉVA

„...tényleg ez volna Ottlik »utolsó kézvonása«?”

[M.I.: OTTLIK GÉZA / BUDA – 2000, 1993 SZEPTEMBER, 59.P.]

Ottlik Géza *Buda* című regényének
autográf kézírata
az Országos Széchényi Könyvtár
kézirattárában Fond 428/1 jelzet
alatt megtalálható.

Lengyel Péter

FILMVILÁG

A Z O K T Ó B E R I S Z Á M T A R T A L M Á B Ó L

.....
Filmtörvényen kívül – Beszélgetés Szabó Istvánnal
és Kőhalmi Ferencsel

.....
A gyanakvás légköre – Sára Sándor beszél új film-
jéről és a magyar filmgyártásról

.....
Várkonyi Tibor: A francia reality-show (*Gyilkosság
a híradóban*)

.....
György Péter: Az európai tévétudat

.....
Az újranezett *Psycho* – Janisch Attila elemzése,
François Truffaut és Alfred Hitchcock beszélgetése

BALASSA PÉTER / SZABADBAN

MARGÓCSY ISTVÁN

(Meghívás közben) Egy könyv mindig meghív – és a meghívás természetesen jó szívvel fogadtatik; az olvasó szívesen együtt megy a szöveggel, elkíséri, szóba áll vele, beszélgetni kezd, kikérdezi: honnan jön, hová igyekszik, mit kíván magának és olvasójának, mit vár el magától és olvasójától, s folyamatosan rákérdez: milyen is ő valójában, miért úgy szól, ahogy szól, miért így hív magával. Az olvasó kíséri a szöveget, hosszan együtt megy vele, lehet, hogy végigkíséri az egész úton, s a búcsú után továbbra is a kijelölt irányba halad, ám az is lehet, hogy az út végén elköszön, s másfelé indul, sőt még az is előfordulhat, hogy már menet közben egyszer csak elkanyarodik egy saroknál, s egyszerűen elválik tőle. Az olvasó mindig kérdezi: ő a meghívott, ő az, aki kíváncsi, még nyitottan áll a kínált lehetőségek előtt – a meghívó szöveg (a felelő) a felelős azért, hogy meghívását sokoldalúan értelmezhetővé, elfogadhatóvá, azaz önként elfogadandóvá tegye. A meghívás fennáll – a találkozást követő egymásra találás vagy létrejön, vagy nem.¹ Nagy (s itt talán nem is eldöntendő) kérdés, hogy bármely esetben melyik a fontosabb: a meghívás egészének a könyv által kínált, általa érvényesnek tekintett elfogadása, s a reménybeli teljes egyetértés majdani együttes vendégsége, vagy a meghívás közbeni beszéd és rákérdezés hordaléka, talán csak részleges és töredékes, ám mégis csak egymásra vonatkoztatott tanulsága?²

Balassa könyve (úgy is, mint szöveg, úgy is, mint gesztus) maga a megtestesült meghívás – témájában, formájában, stílusában egyaránt. E könyv többre (többre?) vállalkozik, mint „könyvtársai”: nem csak úgy „spontánul” hív, mint bármelyik más – ő tudatosan arra szánja el magát, arra érez hivatást, hogy hívja olvasóit: nemes pedagógiai hevülettel szólítja meg a hozzá közelítőt, s miközben, monologikusan, rendületlenül mondja a magáét, szinte vonzaná magához, magával a hallgatót; beszélgetésre, dialógusra invitál – s arra beszélné rá (általa természetesen nem ismert) partnerét, hogy meghallgatván a meghallgatót, fogadja is el a hallottakat. E könyv nagyívű meggyőzőségén

vele a kritikai beszédmód természetessége. Ahhoz, hogy a kritikai hang egyáltalán hallható, főként pedig érvényes és hiteles legyen, ki kell módolni. Mi másért kerültek ide, e műbírálóat margójára széjegyzeteink, ha nem azért, hogy – belenyúlva és belecsúszkálva az alapszövegbe – kimódoljuk a műbírálóat, a kritika műfaját, lehetővé és hitelessé tegyük a kritikai hangot? Mert mit is teszünk mi itt a margón folytonos közbeszólásainkkal, ellenvetéseinkkel, „úgy van!”-jainkkal és „nota bene”-inkkel, minthogy a kritikát, a műről való gondolkodást, véleményalkotást és értékelést kiszabadítjuk a – Balassát idézem – „kettő abszolútútként beállított játékból”: relativizáljuk, karnevalizáljuk, dramatiszáljuk, és ezáltal személyessé, sokszereplőssé, játékosan képeltessé, vidámmá tesszük a műfaj terét, elviselhetővé azt, ami máskülönben elviselhetetlenül unalmas és komoly, émélyítő és hazug lenne. A racionális bizonyítás és meggyőzés egész kritikai masinériáját esztétizáljuk, hogy ne kerekedhessen felül a „ki kit győz le” és az „add föl magad” – végső soron démoni – szelleme, ami a modern vitát, a művel folytatott vitát is meghatározta. Csakhogy ezzel a műfaji változtatással elárultuk, hogy mi is ugyanabban a cipőben járunk, amiben Balassa és még sokan mások: az elemző bizonyító értelem újraérvényesítéséhez hol az esztétikaiban, hol a vallásiban kerestünk fogódzót. SZÁ

2. Igaz, de talán nem egészen így! Mert nem úgy áll a dolog, hogy egyfelől van „a kritika”, másfelől van ez a könyv, amely által amaz kizáratik, hanem van az a világállapot, szellemi helyzet, amelyben a kritika (a modernitás) minden létezővel – dologgal, könyvvel, szemlélyel – szemben (éppen mert „szemben”) problematikussá válik, elbizonytalanodik, eltanácstalanodik (akár bevallja ezt műfajilag, mint például mi itt, a 2000-ben, akár nem). És van az a személy, aki maga kénytelen saját „kritikusi” lényén át- és túllépni, legalábbis megpróbálkozik ezzel. Tehát nem azt mondja az olvasójának, hogy „ne velem” foglalkozz stb., hanem inkább azt, hogy „velem mint ilyen átélővel stb.” foglalkozz, azaz „lépjél át, túl” te is a kritikán, az ellenétén, a „kettő”-n. Margócsy nem lép át, és ez kétségkívül szeretetre méltó kritikusai vonása, de hogy ezt szeretni lehessen, ahhoz nélkülözhetetlenek ezek a marginális átlépések, túllépések: így lesz a „kettő”-ből, ha nem is egy – de sok! SZÁ

.....
**A 2000 SZERKESZTŐSÉGE
KRITIKAI ROVATOT INDÍT.
MINDIG A LAP EGYIK
SZERKESZTŐJE FOGJA
ELMONDANI VÉLEMÉNYÉT,
MELYET KOLLÉGÁI
MARGINÁLIS MEGJEGY-
ZÉSEKSEL KÍSÉRNEK.**
.....

1. Kérdés, persze, mire kap meghívást az olvasó a könyvtől (ha ugyan tőle kapja, s nem a könyv képében megjelenő szerzőtől)? Arra-e, hogy olvassa el, azaz lépjen a szövegbe, s ezen a módon legyen a szöveg alkotó eleme vagy arra (arra is), hogy olvasását mint a szövegalkotás útját, a maga könyvét – mintegy mellé lépve és fölébe hajolva – a kritikai megértés és az elemző ész távolságtartásával vizsgálja meg, azaz kitegye a kritikának? Ez utóbbi – manapság különösképp – nem magától értesődő! Nemcsak általános hermeneutikai nehézségekről van szó: aki olvasóként belép a szövegbe, hogyan tud utána kilépni belőle (miből?) és fölébe hajolni (miként? min át tekintve le mire), aki viszont nem lép be, azaz kezdetlől fogva kritikusként olvas, vajon a könyvről, és nem egy ilyen különös, a szöveggel sohasem összeolvadó olvasatról ad-e tárgyilagos vagy indulatos értékelést? Hogyan lesz a műalkotással egygyévált olvasóból újra kettő: egy, aki olvasásával alkotja, és megint egy, aki ezt figyeli, vagy aki utóbb erre reflektál. A különös nehézség – s a „kettő”, az „ellentét” kritikai játék elvető, „Egy”-et „mondó-gondoló-játszó-ünneplő” Balassa „önkeresésének”, a beszédmód keresésének ez a kiindulópontja – a kritikai hang, a modern reflexió másodlagos ártatlanságának elveszése. A kritikai hang – a modernitás hangja – feltételezi az általános érvényiséget, valamiféle túlpártot, „másik világot”, normát, eszményt, amely nem az egy szóval kritikussá, nem bolondéria, megszállottság, különködés. A modernitás végállapotában éppen ez az általános érvényesség párolgott el, s

3. „I simply disinvite them.” – mondaná a szerző nagy örömmel, amikor épp nem ögörögül vagy franciául beszélget magával, ehelyett valóban megfelelő magyar kifejezés híján, ha saját maga recenzense is ő lehetne. V.ö. Álom Nádás Péterem keresztül saját magamról (i.m. 345-352. o.), ill. „Nagyon félek ettől a szótól: én”. (uo., 152. o.)
KJM

alapvetően az egyetértésre számít: ám az óhajtott, remélt egyetértés rögtön meg is szűkíti a meghívás érvényét – általa az hívatik meg, akiről bízást feltételezhető, hogy a meghívást el fogja fogadni, akitől a meghívó hangja megerősítő visszhangot remél. Balassa könyve, nagyon finoman, nagyon gyöngéden, de határozottan zártkörű magánbeszédet nyújt olvasójának: a könyv szinte előre meghatározza, kikeresi (feltételezi) azokat, akiket szeretne magához hívni (vagy akik szeretnék, ha magához hívná őket) – a többiekkel, másokkal nemigen törődik, s ha nem is utasítja el őket nyíltan, erőteljes distanciát éreztet velük szemben.³ A meghívás él tehát, s hat – de hatóköre előre kijelöltetvén, korlátozott is marad: s ezáltal a vele folytatott beszélgetés is megnehezítetik. A beszéd köre ugyanis egyszerre lesz túl tágira s túl szűkre szabva, s bizonyos reakciók előre érvénytelennek minősülnek. Balassa könyve által a kritika (mint dialógusellenes gesztus) eleve kizáratik – benne oly elvárás fogalmaztatik meg, mely azt sugallja: ne velem (mint szerzővel, szöveggel, tárggyal, beszéddel) foglalkozz, ne rólam (s az általam képviselt véleményről) beszélj, hanem arról gondolkodjál, amit beszédekem, gondolkodásom megcélzott, amire meghívtalak; engem, a szöveget önmagában ne érintsd. A probléma ezután már csupán annyi: mi is e beszéd és gondolkodás tárgya?

(Elveszítve vagy megtalálva?) Balassa könyvét olvasva az olvasó azt élheti meg és át, amit Hilbert Kornél az új (?) Ottlik-regényben: nem tudja eldönteni, el van-e veszve, veszítve, nem találva vagy pedig épp megfordítva: megvan-e, s az élet közepén érezheti magát? S ami az olvasó élménye, az a szöveg sugalmazása. E könyv, tárgyát, tárgyait, céljait, szempontjait tekintve, az elveszettség és a megtaláltság határán jár – hogy ki melyik oldalt érzi erősebbnek, attól függ, melyik oldalról nézi. A könyv azt akarja sugallni, hogy megtalálható (sőt: meg van találva) az, amit szeretne megtalálni – ám elképzelhető olyan olvasata is, mely szerint elveszett az, ami egykor még megvolt, s a megtalálás nem más, mint más irányba tapogatózó végtelen keresés, melynek legalább annyi a bizonytalansága, mint bizonyossága. A kereső irodalom mint óhajtott, legnemesebb ideál! – nagy kihívás és nagy kísértés. Hisz' minden keresés felújítása mögött ott áll Goethe nagyszabású, gyönyörű (bibliai hagyományú) ígérete a Wilhelm Meister zárójelenetéből: járhat az ember úgy, hogy apja szamarát keresvén egy egész királyságra bukkanik; csak hogy, ma már tudhatni, mindennek a fordítottja is igaz: járhat az ember úgy, hogy királyságot keresvén apja szamarát találja meg (még ha a samár, tudjuk a bibliából, időnként megszólalhat, sőt a Megváltót is beviheti hátán Jeruzsálembe). A keresés mint szentimentális célkitűzés egyszerre a legnemesebb és a legesendőbb valami – megírásának problémái pedig egyszerre kétfelé vágnak: vagy a keresés alanya kell hogy tisztáztassék, vagy a keresés tárgya.

(Mi a tárgy?) Valóban: mi is a tárgy? Sőt: van-e tárgy egyáltalán (überhaupt)? A kérdés, mely magában is feltehető, Balassa könyvének fényében sajátos fénytörést szenved. Balassa könyvének, reflexiós prózájának tárgya ugyanis az Egész mint olyan, a maga akart és le nem tagadott, magasztos meghatározhatatlanságával: a könyv ennél kevesebbel nem éri be, ennél pontosabbra nem tart igényt. Az egyes tárgyak így akár el is enyészhetnek: úgyis csak a nagy, oszthatatlan teljesség szempontjából lennének beláthatók, sőt: egyáltalán láthatók. Mivel minden összefügg mindennel (ám az, ami összekötheti a dolgokat, nem belátható, vagy legalábbis nem kimondható), s minden összefüggés csak fentről, az Egész szintjéről világítható át, az analitikus elemzések

nek, a tárgyi vitáknak nem marad helye⁴. A tárgyi, tematikus elemzéseknek, a művek vizsgálatának alapja vonatlik így meg: az elemzés helyét átveszi az állítás, a bizonyítás helyét a szemléltető analógia, a magyarázat helyét a kifejtés fogja betölteni; a vizsgálatot tanulság fogja betetőzni, s az alapjában véve kérdő jellegű szövegformálást is át fogja lengeni a didaxis igazságkimondó állításkényszere. Balassa, mikor lemondott az egyes analízisének igényéről, hatalmas módszertani változást is okozott (vagy szenvedett el?) – tulajdonképpen tárgyatlanná tette írásait: ezek mostan nem valamiről szólnak, hanem valami végett, valami érdekében felidéznek egy olyan általánost, melynek fényében a dolgok önértéke és önértelmezése tökéletesen céltalannak minősül.

Ennek a gesztusnak következménye a művészethez való viszonynak, a művészettről való beszédnek radikális átalakítása. Balassa, a hihetetlen érzékenységű, ritka biztos ízlésű műértő, aki régebbi írásaiban a művészet, az irodalom autonómiájának egyik legaktívabb képviselője volt, ez írásaiban mintegy visszavonja (persze magasabb szinten! – oh, a legyőzhetetlen hegeli spirál!) mindazt, amit az utóbbi pár évtizedben a művészeti-irodalmi szakirodalom megpróbált, nagy nehézségek során, komoly harcokban kivívni: hogy a műalkotások kapcsán a műalkotásokról essen szó⁵. E könyv írásaiban a művészet, az irodalom (a maga autonóm műveivel) példatárrá zsugorodik össze: erkölcsi-transzcendentális értékek nagyszabású, csodálatosan kiválókat, de mégis egyszerű (vagy ha nem is annyira egyszerű, de mégsem önmaga miatt érdekes) példatárává, melyben a zseniális művészi alkotás, tett, gesztus mint az általános emberi norma megjelenése (emanációja) lenne csak kiemelendő (aminek inverz veszélye az a könyv által is sugallt látszat, mely szerint az általános emberi norma mintha csak műalkotások révén tudná magát „emanálni”).

(Műfaji csapdák) Hogyan szóljon egy szöveg, hogyan formálja meg magát, ha lemond tárgyának analitikus körvonalazásáról? A válasz kézenfekvő: hagyja el a megszokott műfaji kereteket, lépjen ki a szokás által szentesített megszólalási módok szorításából, s saját szabadságából építse ki csak önmagára érvényes, de az általánossággal mégis érintkező formáját. Balassa valóban radikálisan leszámolt a mai korban dívó tanulmány, cikk, tárcs stb. silánysáig koptatott műfajkonvenciójával, s valóban találó műfajt kreált a maga számára: saját szavaival szólván, a *meditatív publicisztikát*⁶. Publicisztika, persze: a napi tapasztalatokra épülő, azokat átértékelő, azokat új megvilágításba helyező, alkalmi megnyilatkozás – a mélyebb gondolatiság átvilágításában. Csakhogy a műfajok csalábbak ám, mint szeretnénk, mint remélnénk, s a kívántnál jóval erősebben vesznek körül minket, s szabad, megszabadult önkifejezésünk gyakran találja magát archaikus burokbán: a publicisztika mainapísága mögül állandóan kilátszik a régebbi műfaji előkép – a prédikáció⁶. Tudjuk, a modern kor látszólag kiiktatta a prédikációt a figyelemre méltatható irodalmi műfajok közül, s csak funkcionális, helynovella (A kis zabálás, 126–127. o., Kafka és Heidegger, 43., mind felejthető, kivétel a pompás Lukács a Bartók-ünnepségen című, 19–25.), vagy tárgyelemzőként. (Természetesen nem a stílus strukturalista tárgyasságára-tárgyszerűségére gondolok. Balassa stílusa ugyanilyen volt azokban a nagy jelentőségű irodalmi elemzéseiben is, amelyek a magyar posztmodern legfőbb bábójává tettek. Azoknak azonban volt tárgyuk.) A kötet írásai e két lehetőség közötti lélekölényben helyezkednek el. BE

6. A „meditatív publicisztika” prédikációként való „leleplezése”, a műfaji előkép „rábizonyítása” a mű-egyeniségre megvilágít egyfajta intonációt, de nem világítja meg, hogy ennek – miként minden más műfaji előkép felbukkanásának – elvileg más az alapja, ugyanis nem valamiféle mindenki számára érvényes igazság, hanem az ilyen igazság nélkül maradt személyiség, amely minden igazságot magára vonatkoztat, és személyes igazságaként állítja. A Balassa-írások műfaja épp annak kimódolása, hogy ez lehetséges legyen. Hangsúlyozottan nincs ebben a beszédmódban semmiféle „követelés kifelé”, semmiféle program, ítélet, mítikus konstrukció a késő századvégen, mint ő maga mondja. Persze, egy dolog, amit ő mond, és más, amit a szöveg; egy dolog a szerző beszéde, és más, amit a „szerző-hős-hallgató” mint a beszéd egésze mond. A beszédmód a maga egészében azonban nem a prédikáció, hanem a mesemondás archaikus műfaját idézi. A gondolkodás, a tiszta bensőség beszédmódja Balassánál – minden lírai kitérés és operadria ellenére, vagy ezzel együtt – epikus, s ez a mesebeszéd. Ha egy túláradón beszédes alak áll a világ kezdetén, mármint a mesemondó, akkor, úgy látszik, neki kell állnia a világ végén is, mármint a modern világ végén. A vallási és az esztétikai végteteit éppen a mesebeszéd rántja egybe. SZÁ

4. Ha valaki holista, még nem kell föltétlenül maszatolnia. „Falak nélküli labirint”-ban (i.m. 113. o.) tekereget néha jobb hallgatni. Ha valamihez véletlenül kevésbé értünk. Mondjuk a fasizmus és a bolsevizmus történeti irodalmáról (uo. 95-102. o.). Különben szegény meghívottakat könnyen kétségbeesésbe kergethetjük azzal, hogy egyszerre közöljük velük hetykén: „időlegesen sem szövetkezem a KGB-vel a Gestapo miatt” (u.o. 97. o) és azt – mélyértelműen – hogy a bolsevizmus még a keresztény-európai történet (perverz) végpontjaként értelmezhető, míg a fasizmus magát az egész történetet tagadja. (uo. 98-99. o.). KJM

5. Nemcsak a műfajok, hanem a művészeti ágak közötti határok is eltöröltettek. Balassa számára e kötetben a legfontosabb művészeti ág a zene. A zenéről való beszéd – „szavakba foglalni a kimondhatatlant” – mintájára készült itt minden: filmről, színházról, hírről, világegyetemről. Túl azon, hogy zenéről, de főként színházról, filmről eleve csak annak a közhörségnek mondhatok valamit, amelyek velem egy híron pendül, s ugyanazokat a műveket látta, hallotta; szavakba foglalni a kimondhatatlant (vagy a nehezen kimondhatót) kétféleképpen lehet, ha egyáltalán (überhaupt). Vagy széppróféként – szerepel is a kötetben több mini-

7. Műfajok, műnemek, művészeti ágak összemérésének a legáltalánosabb okára Balassa egy mondata világít rá: „Hogy hát miért is kellene és lehetne írni, olvasni még egyáltalán?” (63.) Számára tehát írás és olvasás ugyanaz. Tanácsosabbnak tartanám megkülönböztetni e kettőt: aki ír, az író. Aki olvas, az kritikus, uram bocsá', esztéta, olyan olvasó, aki (karikírozva fogalmazok) véletlenül írásba foglalja olvasói élményeit. A műalkotás előállítás és befogadása ugyan párhuzamos folyamat, de semmiképpen sem egyenértékű: a jó író nem feltétlenül jó olvasó, s főként nem feltétlenül jó író a jó olvasó. Feladatuk is más: az első mondani a kimondhatatlant, a másodiké – nos, „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”. BE

8. Ennek igazolására csak egyetlen idézet (amelyik Balassának vagy a kiadónak annyira tetszhetett, hogy még a hátsó borítóra is kitétte): Bartók „legnagyobb titka számomra az, hogy egyáltalán itt volt.” (5.)

Próbálok értelmezni, hol lehet, mi ez az „itt”. Vagy a földgolyó, s akkor talán bárkiről elmondható (persze minék), vagy kis hazánk, s akkor van a mondatban némi magyarságostorozás – országlebecsülés –, enyhe nemzetgálázás (amit amúgy á la Esterházy szerettek, de ilyen lilán megint csak minék). BE

hez kötött szerepet hagyott meg számára – ám azt is tudjuk, hogy az ilyen kiiktatások csak az irodalmi termelés nagy átlagára vonatkozóan érvényesek: ha egy műfajt kihajítunk az ajtón, visszajön az ablakon, magától. Balassa modern korunk publicisztikájának írásbeliségét, látványosságát, szellemességét, tömör közvetlenségét rávetítette a hajdan virágzó szóbeli prédikáció általánosító, didaktikus kifejtésmódjára, a publicisztika naprakészességét összevegyítette a prédikációs exegézis célzott időnkívüliségével – ennek köszönhető ez írásoknak egyrészt érzékenysége és mélysége, másrészt pl. az aforisztikus kifejtésmód gyakori közhelyessége vagy a retorika időnkénti szélsőséges feldagasztása.⁷ Prédikáció, publicisztika – meditatív. A keresés alanya önmaga belső útját tenné meg a tárgyiasító műfajok alapjául: meditáció és vallomás színeze (vagy keretezze) az elmélkedést, s személyes őszinteség garانتálja a gondolatok relevanciáját. Balassa írásai egyes szám első személyben szólnak, véleményként, egyszeri megnyilatkozásként. Ám a formálási csapdahelyzetet itt sem tudja senki, még a szép (legszebb) irodalom táján sem elkerülni: hisz hogyan lehetne a beszélő személyét, egyszerűségét megjeleníteni úgy, hogy ne *sub specie formae* nyilvánuljek meg, hogy ne a nagy (nagy?) előképek visszénye tükröződjék éppenmostaniságában? A személyes őszinteség és az irodalmi imago szétválaszthatatlan (minden szándéktól függetlenül) – a megszólalás, ha kilép a valóban személyes, szóbeli közvetlenség meghitt zártágából, ha megírja magát, megszűnik egyszerinek lenni, s formaként fog megjelenni; s a személyesség igénye ugyanúgy szerepként rögzül majd rá a megszólalóra, mintha „objektíválta volna” magát: a neoegzisztencialista szabadértelmiségi szeméből a hajdani vándorprédikátor archetipikusan térítő pillantása süt ki.

(Repetitív szerkezet) Személyes véleménymondás a világ Egészéről: a beszélő felszabadul – sem tárgyi viszonyok, sem egyéni kötöttségek nem predestinálják, nem gátolják, mit is mondjon. A nagy Egészben minden összefüggésbe (sőt: éppen adott egyszeri összefüggésbe) hozható mindennel: részletes, megalapozott bizonyításra sem szükség, sem mód nincs. Valóban rejtett s mély egymásra utaltságok derülnek ki így – s tökéletesen követhetetlen azonosságok állítatnak elő. Az összefüggések magyarázata azonban elmarad: a meglátott általános azonosítási igazságok közvetítése, úgy látszik, a könyv határain túl marad. A könyv írásai, mindennapjainkról, saját világunkról szólván, úgy tüntetik fel: ezeknek az összefüggéseknek megértéséhez, ezeknek a titkoknak meglátásához beavatottság szükségeltetik, oly beavatottság, mely természetesen keveseknek adatik meg. Ez, meglehet, így is van. Ám talán nem teljesen jogtalan az igény, mely szeretné, ha a közvetítések (melyeknek Balassa még nemrégiben mestere volt) mégis megfogalmazódnának, s a felmutatott összefüggések elemeikben is hozzáférhetőek lennének: így ugyanis a beavatatlan számára túl sok az ismétlés, az önismétlés, ugyanannak a viszonynak ide s oda egyaránt való illesztése, túl gyakori a felületesnek tűnő hirtelen összefoglalás, a bizonyíthatlan állásfoglalás, a szemléltetőnek szánt, de indokolatlanul maradt, nehezen követhető, inkább költői, mintsem elmélkedői példa, túl sok a hivalkodó nagyotmondás.⁸

(Katasztrófizmus vagy üdvtörténet) Holott a könyv írásai tele vannak igazsággal – s épp ez teszi oly égetővé, oly fájóvá túlzásait, ez ébreszt folyamatosan olthatatlan hiányérzetet. Balassa pillantása ritka élességgel hasítja ki a világ zavart összevisszaságából a fontosat, lényegeset, érdekeset – korunk kultúrkritikusai között az ő tartása feltétlenül

nagyrabecsülendő. Amit a mai kultúra zavarairól, torzulásairól, szörnyűségéről elmond, az annak számára is tanulságos, aki más összefüggésrendszerben látja a világot,⁹ aki számára a világ egysége nem egészen úgy konstituálódik, mint az ő számára; amit a szellemi szféra jelen működéséről, depraválásáról, az értelmiségi szerepek tévesztett voltáról, az adott és kialakult szerepek meghaladási lehetőségéről ír, az minden értelmiségi számára kötelező olvasmány lehetne; amit kibontakozási lehetőség gyanánt, történelmileg és metafizikailag, felvázol, az komoly megfontolást érdemel. – Elveszítette-e a szellem, vagy folyamatosan meg is találja önmagát? Kudar-e az emberi élet és alkotás, vagy megdicsőülés? Balassa válasza kettős: állandó (történelmi) katasztrofizmusa örök (időn kívüli) üdvörténettel páros. E válaszban (kérdésen) belül a folyamatos, zaklatott keresés zajlik – adja isten, hogy a nyugodt rátalálás is elkövetkezzék majd egyszer.

sok-ról essen szó.” (p. 5.) A kitűnő kanadai tudós, Robert Melançon, az irodalomtudományi strukturalizmus hagyományának értékeit feltáró, most megjelent tanulmányában figyelmeztet arra, hogy a hatvanas évek végén a komoly kutatók körében még szinte egyeduralgoló strukturalizmust anélkül adták föl, hogy lényeges tételeit valaha is megcáfolták volna. [„Le statut de l'oeuvre: sur une limite de la génétique”, *Études françaises*, XXVIII (1992), 1, p. 51.] De hát hányan is lehetnek azok, akik a '60-as évek szcientizmusától a szemionikán, majd a befogadástudományon át a hermeneutikáig, végül a szcientizmust felszámoló dekonstruktivizmusig fejlődtek? Azt hiszem, nagyon kevés ember, az irodalomtörténészek és kritikusok kisebbsége az, aki egyáltalán szükségét szokta érezni annak, hogy többé-kevésbé kövesse az irodalomelméletben diáló viharokat, hol azonosítva magát, hol meg éppen szakítva egy-egy tudományos iskolával. A többség érzésem szerint ma is híve az impresszionista műbíráltnak: a költeményről minden szöveget-jót összehordva igyekezik közkinccsé tenni olvasmányelményét, ám sajnos „az a belső folyamat, mely a verskritikában megérlelte az ítéletét, majdnem mindig véka alatt marad”, ahogy Kosztolányi 1920-ban fölpanaszolja. Egyetértek Melançon-nal: sajnálom a strukturalizmus vívmányainak eltűnését. Azt különösen bánom, hogy a dekonstrukció Magyarországon tényleg nyitott kapukat döngöl. S végképp nem fogadom örömmel, hogy friss elméleti tájékozódása nyomán Balassa egyre közelebb kerül az impresszionista műelemzők, Tolnai Gábor, Mezei József itthoni hagyományához.

Az impresszionista módszer rögtön megbosszulja magát, mert hitelelen. Amikor például a szerző „ezt az elementáris, féktelen és szigorú, hidegen izzó” zenei tételt emlegeti (25), akkor úgy érzem, bizonyára alaptalannul, de mégis úgy érzem, hogy ugyanezt a mondatot, az a hideg izzással együtt már olvastam, talán 10–20 évvel ezelőtt, de mintha többször is, valami hangversenykritikákban vagy effélékben: ez a mondat nekem hazugságnak, klisének tetszik, meglepőnek számít szövegei, oxymoronjai közhelyeknek. Az első, címadó frás, amely Bartók „Szabadban” c. sorozatát elemezné – de mindösszesen csak az utolsó bekezdésben s ott is csupán kopott metaforák segítségével. Balassa szavainak fedezetét itt nem érvelése, hanem jól dokumentált hozzáértése adja: a metaforák között bőven akad olyan, amely a műbírálóról mintegy mellékesen elárulja, hogy képzett kottaolvasó: „pesante (súlyos) lüktetéssel”, „egylenetes nyolcadmozgás”, „tizenhatodos ostinato-pergés” (7). A szerző álláspontját máskor nem az ő lenyűgöző műveltsége, hanem inkább az én műveltségem támasztja alá: az ember nem szívesen tesz fel kérdéseket olyan dolgokban, amelyekben tájékozottnak kellene lennie. Balassánál szerintem túl magasak a követelmények. Egy példa: „Elfelejtjük-e, hogy a baloldal nem feltétlenül ideológiát jelent évezredek óta Európában, hanem” stb. (86) A szerző a szónoki kérdés retorikai fogásával él: az általa hivatkozott ismeretet olyannyira közkeletűnek tartja, hogy arról valósággal lehetetlenség megfeleledkezni. Én azonban sajnos nem rendelkezem ezzel a tudással, és most innen kellett megtudnom, hogy Európában a baloldal évezredek óta ilyen és ilyen.

Az impresszionista kritikusnak persze számolnia kell azzal, hogy az olvasó nem mindig elégszik meg a kijelentések személyi aranyfedezetével. A kötet egyik legrovidebb írása azt az egyetlenegy körülményt magyarázza, hogy a Máté-passióban a Péter árulását követő bünbánati áriát Bach miért bírta éppen ált (női, „anyai”) hangra: „énjét elhajító, feladó” (244) szabadkozás ez. A szerzőnek ezáltal nem lett volna szabad elhagynia a magyarázatot, az okfejtést. Hiszen az áriákat ebben a műben (és a János-passióban) általában nem olyan hangfekvésű személyek éneklik, mint a megelőző recitativót. Továbbá: az áriák ebben a műben (és a János-passióban) általában nem közvetlenül a szenvedéstörténet szereplőjéhez tartoznak, hanem lírai reflexiók az eseményekre, ugyanúgy, ahogy a korábbi a gyülekezet reflexióinak tekinthetők. Valamint: abban sem vagyok bizonyos, hogy a 18. századi német evangélikus templomokban alt- és szopránáriákat kizárólag nők adhattak volna elő.

Az érvelés elmaradása – az olvasó túl- vagy lebecsülése – párhuzamba állítható az olykor pontatlan, olykor olomsúlyú mondatok megjelenésével, mint például ez: „értelmes volt, sőt nagyszerű az írástudó Babits emlegette csillagokra mutogatása” (76); vagy ez: „a logosz eredetileg nem is a szó, nem is az igazságot jelentette egyszerűen, hanem a világos beszédet, mely a fényvel kapcsolatos” (65).

Nehezményezem, hogy Balassa Péter, e számomra fontos szerző az impresszionista kritika hagyományához került közel. Nehezményezem, de azt is tudom, hogy voltaképpen vaskövetkezésszerűen járt el, s ez méltányolást érdemel. Heidegger nyomán ugyanis egyenesen ezt írja: „az évszázadokon át magasztalt pusztán értelem volt a gondolkodás legmakacsabb ellenfele” (64)! Az egyoldalúnak tartott racionalizmus lebecsülésétől pedig már csak egy lépés az impresszionista kritikáig. Én másként választottam. Tudnám követni sítján Balassát, de nem akarom, és remélem, hogy ő is visszafordul egyszer.

(Egyben azért már most is helytelenítem a Heidegger-követést, éspedig a parasztság dolgában: „a költő is olyan bardzárú ház a nyelvben, mint a földműves a földjén. Hűséges marad a földhöz; benne áll a földi létben” stb. – mondja Heidegger nyomán Balassa (64), de ez a paraszthasonlat sántít. A földműves bizony nem maradt hűséges a földhöz: a lánya szoftveres Hamburgban, a fia kuperdajtulajdonos Pesten. Heidegger fekete-erdei parasztjai, akiket többször is emleget a '30-as évek közepén, aligha tartoznak bölcsellete lényegéhez. Inkább ama szomorú kor kifejezéséncské ez, semmint követendő hagyomány.) HI

9. Hol igen, hol nem. Az „Álom és forradalom” apa-jelenetét minden érzelmi fenntartásomat elfelejteték velem. Fellini-vázlatát olvasva Balassával szököknek, posztmodernnel szembeni gyanakúsáit osztom, romantikus(?) antikapitalizmusa azonban jéghidegen hagy. Sajnos kell a fránya modernizáció, testvéreim – mondja –, EZEK neoliberalis programot akarnak, NEKÜNK viszont kötelességünk, hogy „erős ellenzék”, „radikális kritikusai” legyünk a ROSSZNAK. A 19. század végét adatot játszanunk, beállt a „kapredl”, a „diktatórikusan optimista vulgárliberalisok”, a „szuperindusztriális trikkok” világa (i. m. 107-108, 112, 135, 287. o.). Csak Palotai Boris idézhetem, aki Örkény egy sztálinvárosi túlbírjázását hallgatva kis papíron ezt csúsztatja az író kezébe: „sok”. KJM

¶...a műalkotások kapcsán a műalkotó-

Közeleg a Karácsony.

NE CSAK MAGÁRA GONDOLJON, AMIKOR REMÉNYEINK
SZERINT MEGÚJÍTTJA ELŐFIZETÉSÉT A 2000-RE.

12 HÓNAPRA SZÓLÓ AJÁNDÉKKAL

KEDVESKEDHET.

Mostantól már telefonon is intézhető.

ELKÜLDJÜK ÖNNEK AZ AJÁNDÉKOZÁST TANÚSÍTÓ
DÍSZES ÉRTESÍTÉST. ODA LEHET TENNI A FA ALÁ...

182-1291. FAX VAGY TELEFON ✓

ANGOL KÖNYVESBOLT A LIPÓTVÁROSBAN. KORÁNTSEM CSAK

“Bestsellers”

Friss irodalmi szenzációk, klasszikusok,
szótárak, magyar irodalom angolul,
folyóiratok, útikönyvek, finom papíráru

.....
BUDAPEST V. OKTÓBER 6. UTCA 11.

TELEFON: 112-1295.

Nyitva reggel kilenctől este hatig — szombaton is

Angol könyvesbolt egy volt közértben

Szabó Judit Búcsú

Amikor megismerkedtünk, kezdő voltál a hivatalban, én már gyakorlottabb. Rengeget beszélgettünk akkoriban. Emlékszel-e arra, amikor egyszer hazafelé menet annyira belemélyedtünk a beszélgetésbe, hogy véletlenül az ellenkező irányú buszra szálltunk fel, és visszakérültünk oda, ahonnan gyalog jöttünk? És arra, hogy mielőtt Angliába utaztál fél évre, meg szerettem volna lógni a búcsúsás elől, de Te megszégyesztetted és felháborodtál, hogy mi ez a hülyeség. Meg arra, amikor egyszer nagyon elbeszélgettük az időt, és úgy hatig vagy fél hétig bent voltunk? Egy kollégánk meghallott minket a folyosóról, bejött a szobába, „eldumcsizátok az időt, lányok!” kérdezte kedvesen, és hazavitt mindkettőnket autóval. Azt hiszem, ez az a nevezetes alkalom lehetett, amikor először mondtam el, hogy mit szeretnék, de nem vagyok benne biztos. Inkább a második vagy a harmadik ilyen eset volt (három a magyar igazság alapján háromszor kíséreltem meg a lehetetlent), hiszen az elsőnél nem beszélgettünk sokat.

Emlékszel-e az őszi reggelre, amikor kisírt szemmel jöttél be, én megkérdeztem, miért sírtál, és elmondtad? Én kezdtem, belátom, hiszen akkor kezdődött. Nem sokkal később történt, hogy eljöttél egy érdekesnek ígérkező előadásra az egyetemre. Már előtte kerestél a könyvtárban, de nem voltam ott – pedig Neked azt mondtam, ott leszek –, sőt az előadásról is elkéstem. Akkor még nem voltunk annyira jóban, mégis melléd kellett ülnöm, mert élnenke integetté, amikor megláttál a terembe lépni. Hazafelé a villamoson egy kanyarban – te jó Ég, hogyan lehet ezt kulturáltan felidézni! – elvesztettem az egyensúlyomat, a melledbe könyököltem. Zavarba jöttem. Nem voltam képes bocsánatot kérni, viszont kérlelni kezdtem a társaságunkban levő közös ismerősünket, hogy ne szálljon le, válassza a számára hosszabb utat, és jöjjön velünk. Ő azonban sietett, és otthagytott minket kettesben. Édes Istenem, minek nekem ez a vonzó nő, hogyan tudnám lerázni, meg kellene neki mondani, hogy én már két nőbe voltam szerelmes, ha nem vigyáz, ő lesz a harmadik, így morfondíroztam magamban akkor, de még ugyanazon a villamosúton elszégyelltem magam, a görcs hirtelen feloldódott, és – lesz, ami lesz – figyelni kezdtem Rád. És emlékszel, Gábor születése előtt én vittelek haza, Trabanton. Óriási hasad volt, nehezen kászálódott ki a kocsiból, máig restellem, hogy nem szálltam ki segíteni Neked. Amikor a kisfiú megszületett, nagyon hamar, egy-két napra rá felhívtál a kórházból, havazott, azt mondtad, hogy az ablaknál állsz a tizedik emeleten és nézed, hogyan esik a városra a hó. Én is az ablakon kifelé nézegettem, a szobába zárva unatkoztam, influenzás voltam. Emlékszel-e, hogy milyen sokat beszélgettünk esténként is telefonon ismeretségünk első hónapjaiban? Laci akkoriban gyakran utazott külföldre, zavartala-

nul beszélhettünk. Egyszer emlékeztettelek a telefonszámára – Te hívtál-, de azt válaszoltad: „Az most nem számít”. Emlékszel-e rá, amikor – Nálatok voltam éppen – Laci kifakadt, hogy miért van legalább tíz mosatlan kávécsésze a nappaliban? Persze, hogy emlékszel, ezen azóta is viccelődünk, ha meglátunk valahol egy mosatlanul maradt csészét. És hogy néhány héttel később kártyázva és beszélgetve hármásban nálam töltöttünk egy estét, langyos tavaszi idő volt, a kertben nyílt az aranyeső és kértél egy ágat? Egy évre rá, amikor Angliából hazajöttél, egész csokorral volt belőlük a szobámban, de nem figyeltél fel rájuk.

És arra az áprilisi sétára emlékszel-e, végig a Ligeten? Rügyeztek a fák, már halványzöldek voltak a bokrok. Melyik festőnek a kiállítását láttuk a séta előtt a Mücsarnokban? Milyen nap volt? Körülbelül hány óra? Előtte hívnom kellett Téged telefonon, hogy tudsz-e jönni – így volt megbeszélve –, megegyeztem volna, hogy nem jössz majd. Utcáról hívtalak, kegyetlenül kattogott a telefon, alig hallottam az „igen”-t, többször meg kellett ismételtetnem Veled – emlékszel-e rá? És maga a séta. Húsz-huszonöt percet késtél, sietve jöttél. Igen, hát ez az a pont, ahol – hogy a Te stílusodban szóljak – „megremeg a toll a kezemben”. Ezen a ponton a Hozzád írt verseimet sem bírtam tovább olvasni – ugye emlékszel, hogy megírtam a sétát? –, amikor néhány hete elővettem őket, hátha össze tudom tépni valamennyit. Nem voltam képes egyet sem. Elkezdtem olvasni a verseket, butamód nem gondoltam arra, hogy összetépni csak olvasás nélkül lehet. Az áprilisi séta olvastán aztán menthetetlenül könnybe lábadt a szemem. Merthogy ez volt az az esemény, amelynél normális, férfi-nő esetben eldőlt volna a dolgok, vagy legalábbis határozott irányt vettek volna. Tudod-e, hogy a sétának melyik szakaszában? Hát vagy a szökőkút mellett a padnál – egyedül voltunk, egy verseskönyv fölé hajoltunk (Rabindranath Tagore?), amit a padra tett táskámból halásztam elő –, vagy később, a buszmegállóban. Ott ugyan várakozott még egy vagy két ember tőlünk kicsit távolabb, de kétségtelenül kezdeményezésre alkalmas helyzet volt, ezt akkor már meg is állapítottam magamban, a padnál még nem. Egy korlátnak támaszkodtál, a szájad halvány cseresznyeszínben fénylett. Emlékszel-e, hogy milyen ruha volt rajtad a sétán? Nadrag? Szoknya? Milyen kabát, milyen blúz? Milyen színűek? És mit viseltél néhány hónappal később, amikor bejelentetted nekem, hogy Laci ugyan elutazott, de „valaki” miatt nincs idő? Még aznap délután láttam az ismerős kocsit a lakások közelében, úgyhogy nem volt nehéz kitalálnom, ki is ő. A sétán normális esetben eldőlt volna, hogy „megcsalod-e” velem, akkor éppen hosszabban külföldön volt. Vagy abban

az időben még nem lettem volna versenyben övele is? Fene tudja, de azt hiszem, hogy már igen. Én tulajdonképpen a kapcsolatunk elején kifogtam egy olyan háromnegyed évet az életedben, amikor Laci sokat utazott, és a „valaki” is külföldön volt. Jaj nekem, ezért a mondatért nagyon meg fogsz haragudni. Gondolj arra, hogy az ember általában azért haragszik nagyon, ami igaz, de a kimondása váratlanul éri. Emlékszel-e rá, amikor sakkoztunk a késő délutáni lakásban? Előtte felolvastam Neked egy Mrozek-novellát, nyilván a Józsefkét. Emlékszel-e azokra a ruhákra, amelyeket akkoriban otthon viseltél? És emlékszel, egyszer vettünk egy üveg bort, és az egész estét együtt töltöttük, éjjel. Nem ittuk meg a bort, literes volt, talán ha a felét. Méltatlannak éreztem volna túl sokat inni, és Veled is túl sokat itatni. Nekem ez a kapcsolat többet ígért annál, mintsem hogy alkohollal segítsem a gátlások oldódását. Mi lett volna, ha kicsit leitatlak, és azon az estén próbálkozom? Egy-két hónappal később tettem, természetesen színjőzanon és alkalmatlan körülmények között. Milyen szavakkal? Mit mondtam pontosan? Mit válaszoltál? Most, sok év után, ráébredtél végre, hogy a dolog fontos nekem, nem játék, nem írásgyakorlat. Szakítottál velem – pontosabban véglegesen a régi, kedves, ismerős címkéjű fiókba süllyesztettél. Valami mechanizmust emlegettél. „Ez nem ilyen mechanizmus szerint működik!” – mondtad nagy tudósan. Nem szóltam semmit. Rettenetesen megharagudtam.

Kétszer voltunk moziban, emlékszel? Az egyik alkalommal egy '56-ról szóló filmet láttunk. Ömlött a júniusi eső. Szokásod szerint a blúzod alatt semmit sem viseltél. A mozi felé igyekezve megláttalak az aluljáróban sietni, és utánad kiabáltam. Örültél, mert így száraz helyen várhattad ki a zivatar végét, hisz' hogy nézél ki ebben a blúzban, ha megáznál, mondtad. Mint valami szappanreklám – gondoltam magamban. A másodiknál egy rémes filmre ültünk be. Nem bírtuk végignézni, legalábbis én képtelen voltam. Úgy egy óra után kimentem a vetítőtérre, és kicsit később Te is követél. Míg néztük borzongva a filmet, komolyan forgattam a fejemben, hogy megfogom a sötétben a kezed – tiszta röhej, sokévi ismeretség után –, aztán mégse. A bal kezemben egy kis orosz koppintású Leica fényképezőgép volt, aznap vettem, simogattam. Azt hiszem, tudom mi történt volna, ha a jobbal megsimogatom a kezed. Nem vetted volna el rögtön. Fordítani próbáltál volna a helyzetet, hogy inkább Te simogasd meg az enyémet, és csak azután húztad volna el. És kifelé menet az előcsarnokban megígértetted volna velem, hogy soha többé nem teszek ilyesmit. Emlékszel-e arra az egyetlen egy esetre, amikor megfogtam a kezed? Hol volt? Milyen alkalomból? Emlékszel-e, hogy milyen papírra írtam annak idején a verseket? Aztán, mondd, a fényképezkedésekre emlékszel-e? És hát igen, annak a képeknek a születésére, egyáltalán, arra a képre, amely elég pontosan kifejez Téged, és amelynek a nagytársa olyan, mint Petőfi híres képéé, mert a negatív koszos lett, a mosdókagylóban próbáltam kiöblíteni, és persze jól megkarcolódott. Borongós nap volt, amikor azt a felvé-

telt csináltam. Reggel megvettem a rég esedékes vakut, de aztán nem használtam. És a saját legszebb mondatára tesszik-e emlékezni? Most estem csapdába, nem tudom, hogy mikor hangzott el: a harmadik próbálkozásomnál, még Anglia előtt, közvetlenül Anglia után vagy egy évre rá. „Hozzábújnék néha, de nem tudom, mit szólnál hozzá.” Bizony, ezt Palkó legszebb mondatával együtt őrzöm: „Elfogadnálak Téged anyukámnak, Juli, csak akkor hozzánk kellene költözöd.” Emlékszel-e első találkozásodra Palkóval az elutazásod előtti időből? Egy délelőtt elmentünk hozzájuk képeket nézni. Majdnem egy egész nap együtt voltunk akkor. Ha Rajtad múlt volna, az estét is együtt töltjük – Laci éppen külföldön volt –, de én elmelekültem.

Emlékszel-e a viharos nyári reggelre, amikor érted mentem, és megismerkedtem T.-vel, az angol szerelmeddel-szeretőddel? A villanyfényes hivatali szobára, ahol azon a reggelen bánatomban – szerintem T. valamelyest hasonlít rám –, az ézengés közepette lepötyögtem néhány, addig fejben tartott verssort Neked az írógépen? Írtál Te is két verszerűt nekem, emlékszel-e vajon? Csak úgy kézzel, hirtelen ötlettől indítva leírtad két hasonlatban, hogyan érintenek az írásaim. Melyeknek örülsz, melyeknek nem. Az egyik búcsúféle alkalmával adtad oda a papírt, ma is megvan. Ha jól emlékszem, akkor ígérted, hogy talán majd, ha egyszer sok időnk lesz, a hasonlatoknál részletesebben elmondod, milyen volt „ez az egész” a Te szemszögéből. Soha nem lett sok időnk, és most már nem is lesz. Az elfáradásaidra emlékszel-e? Azokra a kezdetben ritka, később gyakoribb esetekre, amikor együttlétünk egy idő után már megterhelővé vált számokra? A versre, amely ezt megörökíti? Arra emlékszel, tudom, hisz' az a kedvenced tőlem, és ha fáradtan a tükörbe nézel, eszedbe jut. Számomra egy másik vers a legemlékezetesebb. Biztos, hogy Te is fel tudod idézni. Ha öszülni kezd, ne festesd majd a hajad – ezzel a kívánsággal indul. Talán már késő – én tájékozatlan vagyok az ilyesmiben –, a felsülést is kockáztatva kérlek most újra. Ez az egyetlen, amit még igazán szeretnék elérni Nálad. Lehetne az én nyomom Rajtad az, hogy nem festetted a hajad. Kérlek. Nagyon.

Néha jelzéseket találok ki, hogy valaki mást, akit szerettem vagy szeretek, mindenképp megőrizzek. A csuklómon befelé fordítva viselem az órámat, mert János így hordta. János a legfontosabb barátom volt valaha. Úgy emlékszem, semmit sem meséltem róla. Nem játszom szerencsejátékokat, mert legkedvesebb tanárom, S. elvből sohasem játszott. Vajon mivel emlékezhettek Terád? Hordjak valamilyen ékszert? Nem, néhány-szor már próbáltam, utálok. Mit is mondtál, amikor azon a tavaszon megjött az értesítés az angliai útról, és felhívtál? Kérdezted, mit csinállok. „Fordítok, a fene vinné el, és Te?” „Egy virágot bámulok már félórát. Megkaptam az ösztöndíjat.” Ez az! Nálatok majdnem mindig van virág. Kapod, magad veszed, Laci veszi – valahogy van. Ezentúl gyakrabban lesz virág nálam is.

Légy minél boldogabb, Drága.

2000 ESTEK

A **2000** Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonna októberben is nyitva áll a szellemre szomjazók előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Gerlóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

1993. október 21-én csütörtökön este hétkor a **2000** reménybeli jövőendő szerzője,

Dobszay László, zenetudós, gregorián- és népzene kutató, zenepedagógus, karmester, zeneszerző, kandidátus és tanszékvezető egyetemi tanár lesz a vendég és főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, kik voltak a mesterei, hogy hagyott-e valaha munkát befejezetlenül, hogy tesz-e tárkonyt a csirkeragu-levesbe, hogy hányszor kellett pályát módosítania, s hogy melyik korosztályt szereti a legjobban tanítani.

Kérjük **BETLEN ANNA** nevű olvasónkat, aki a **2000**-bálon 2000. december 31-ig szóló előfizetést nyert, hogy sürgősen jelentkezzen, mert címe sajnos elkallódott.

I. TITANIC

NEMZETKÖZI FILMJELENLÉT FESZTIVÁL

INTERNATIONAL FILMPRESENCE FESTIVAL

André Bonzel-Remé Belvaux-Benoit Poelvoorde,
Peter Delpeut, Nyikolaj Doszta, Jean-Luc Godard,
Hal Hartley, Hou Hsziao-hszien, Zang Jimou,
Jon Jost, Takesi Kitano, Viktor Kosakovszkij,
Jonas Mekas, Godfrey Reggio, Jean Rouch,
George Sluizer, Pantelisz Vulgarisz filmjei

1993. OKTÓBER 1-14.
BUDAPEST, TOLDI MOZI

RÉSZLETES MŰSORFÜZET ÉS JEGYELŐVÉTEL A HELYSZÍNEN

A TITANIC FILMJELENLÉT ALAPÍTVÁNY[©] SZERVEZÉSÉBEN,
A MAGYAR MOZGÓKÉP ALAPÍTVÁNY,
A FUJIFILM MAGYARORSZÁG KFT ÉS
A FŐVÁROSI ÖNKORMÁNYZAT KULTURÁLIS BIZOTTSÁGA
TÁMOGATÁSÁVAL